

Волинський державний університет імені Лесі Українки

На правах рукопису

Панасюк Світлана Леонідівна

УДК 37.036-057.874

**Формування культури побуту молодших школярів
у системі естетичного виховання**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор
Дем'янчук Олександр Никанорович,

Луцьк - 2007

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОБУТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	13
1.1. Психолого-педагогічний аналіз категорії „формування культури побуту”.....	14
1.2. Ретроспективний аналіз педагогічних засад естетичного виховання школярів.....	31
1.2.1. Естетичне виховання учнів як педагогічна проблема в історичному контексті.....	21
1.2.2. Сучасні підходи до концепції системи естетичного виховання школярів.....	38
1.3. Особливості формування культури побуту молодших школярів.....	55
1.4. Формування культури побуту молодших школярів в умовах шкільного та сімейного соціумів.....	67
Висновки до першого розділу.....	86
РОЗДІЛ 2	
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОБУТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СИСТЕМІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	89
2.1. Форми та методи залучення сім’ї до виховної діяльності по формуванню культури побуту молодших школярів	90
2.2. Принципи відбору змісту та організації навчально-виховного процесу з метою формування культури побуту молодших школярів.....	108
2.3. Модель виховної позанавчальної роботи по формуванню культури побуту молодших школярів	125
2.4. Результати перевірки ефективності педагогічних умов формування культури побуту молодших школярів.....	145
Висновки до другого розділу.....	161
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	170
ДОДАТКИ.....	189

ВСТУП

Актуальність обраної для дослідження теми пояснюється значними змінами у сучасній практиці соціально-виховної роботи загальноосвітніх закладів щодо можливостей та перспектив реалізації соціальних перетворень суспільства. Розвиток сучасної незалежної держави, процес зміни мислення і поведінки багатьох членів суспільства, створення нових демократичних умов для розвитку соціокультурного середовища, залишають одним з актуальних питань сьогодення процес формування та розвитку культури особистості в усіх сферах її життєдіяльності, в тому числі культури побуту.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України, державним документом, який визначає стратегію і основні напрямки розвитку освіти у XXI столітті, головною метою освіти в нашій країні є духовний та інтелектуальний розвиток кожної особистості, створення умов для самореалізації молоді людини як громадянина, формування покоління, яке вміє цінувати і формувати прекрасне в собі і в оточуючому світі.

Дієвим засобом формування культури особистості виступає процес естетичного виховання, який акумулює в собі різноманітні аспекти докладання творчих сил і здібностей людини до вдосконалення дійсності, створення побутового оточення, яке б сприяло розкриттю її обдарувань, розвитку естетичних смаків і почуттів. Культура побуту визначається не тільки певними матеріальними об'єктами – комплексом предметів, послуг, соціальних форм, але й існуючими в суспільстві моральними, політичними, естетичними поглядами і смаками, освітнім та інтелектуальним рівнем людей.

Актуальність знаходження шляхів культивування неповторної індивідуальності вимагає визначення умов розвитку у школярів естетичної потреби в організації навколишнього середовища, зокрема побуту, який є однією із соціальних сфер застосування сил людини. Належно організований побут дає можливість достатньо розкрити здібності, інтереси, смаки; показати знання, вміння, навички, реалізувати творчі можливості через самостійну

діяльність, створює умови для сприймання і перетворення дійсності за законами краси і гармонії. Рівень культури побуту визначає те морально-естетичне середовище в якому формується людина.

У цьому зв'язку, розвиток нових теоретичних і практичних підходів до формування культури побуту в системі естетичного виховання має незаперечне значення для успішного вирішення пріоритетного розвитку моральності, художньо-естетичних цінностей та смаків у молодших школярів.

Шкільні програми, за якими працює сьогодні вітчизняна школа, створюють відповідні умови і можливості щодо естетичного розвитку школярів. Світ мистецтва, представлений у них літературою, образотворчим мистецтвом, музикою, дає уявлення про можливості досягнення себе і світу художніми засобами. Проте часто метою уроків з дисциплін естетичного циклу є лише навчання, де переважає чисто раціональний спосіб передачі і засвоєння художньої інформації як суми знань з історії та елементарної теорії мистецтв, розвитку технічних вмінь малювання чи рухів під музику.

Сучасний об'єктивний характер суспільного прогресу в галузі педагогічної діяльності веде до того, що на зміну монопольному статусу школи у сфері виховання особистості, її формування і розвитку приходить всебічна взаємодія всіх інститутів соціалізації. Середовище, що оточує дитину поза школою має постійний естетичний вплив, значення якого не завжди враховується і усвідомлюється сучасною системою виховної роботи. Зважаючи на очевидну значущість проблеми естетичного виховання взагалі та виховання культури побуту зокрема, варто зауважити, що остання потребує глибоких теоретико-методичних досліджень, котрі стосувалися б перш за все практики її організації.

Тенденції розвитку суспільства яскраво свідчать про явища дегуманізації, витіснення естетичного начала з різних сфер людського буття. Домінанта надається прагматично-раціональним технологіям, які нерідко змушують нехтувати суб'єктивними і духовними аспектами життя. Здійснюється стандартизація людської свідомості, ведеться уніфікація, деперсоналізація

особистості, втрачається різноманітність укладу повсякденного життя, спостерігається тенденція до його денационалізації.

Одним з теоретико-методичних завдань педагогічної науки є створення оптимальних умов для розвитку, самореалізації й соціального становлення молодого покоління. В умовах становлення державності та відродження національної культури особливого значення набуває визначення культурних цінностей, залучення учнів до кращих зразків світової культурної спадщини, формування навичок культурної поведінки у всіх сферах людської життєдіяльності. Як наслідок виникає потреба у реформуванні змісту, форм і методів соціально-виховної роботи в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Такі завдання спонукали дослідників до перегляду деяких методологічних аспектів формування культури побуту учнів в системі естетичного виховання, а саме: обґрунтування системного підходу до проблем виховної роботи (Ю. Бабанський, І. Бех, В. Кузь, І. Мар'єнко, Ю. Руденко та інші), розгляду загальних питань теорії естетичного виховання (О. Буров, Д. Джола, І. Зязюн, Н. Калашник, О. Киричук, Н. Коган, Б. Лихачов, О. Семашко, Б. Теплов, Т. Цвелих, Б. Юсов, А. Щербо та інші), визначення педагогічних засад естетичного виховання засобами мистецтва (Л. Горюнова, Д. Кабалевський, Є. Кв'ятковський, Б. Неменський, З. Новлянська, О. Ростовський, О. Рудницька, В. Сухомлинський, Г. Тарасенко, А. Федь, Ю. Фогт-Бабушкін, Л. Хлебнікова, О. Шевнюк, Г. Шевченко, О. Щолокова та інші), дослідження вікової специфіки у процесі естетичного виховання (С.Анічкін, М.Верб, О.Мелік-Пашаєв, Л.Печко та інші); виховання естетичних смаків через призму ціннісних орієнтацій (І. Бех, Ю. Гальперін, Л. Гордін, І. Кон, В. Ксенофонов, Н. Лавриченко, В. Москаленко, Л. Сніжко та інші); визначення пріоритетних для умов загальноосвітнього навчального закладу факторів та умов естетичного виховання (Л. Біла, І. Дубровицький, Г. Камаєва, Л. Масол, О.Педіско, Т. Сущенко та ін.); проблеми організації оптимального естетичного і дозвіллевого середовища (А. Капська, О. Карпенко, О. Олексюк, Т. Сущенко, В.Постовий, Г. Падалка, Г. Тарасенко та інші).

Проте аналіз філософської, соціологічної, мистецтвознавчої та психолого-педагогічної літератури, вивчення передового досвіду загальноосвітніх навчальних закладів свідчать про недостатню увагу до проблеми формування культури побуту в системі естетичного виховання молодших школярів. Беручи до уваги соціально-педагогічну значущість даної проблеми та її практичну спрямованість, ми вибрали темою нашого дослідження: *“Формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи інституту мистецтв Волинського державного університету імені Лесі Українки “Проблеми художньо-естетичної освіти і виховання учнівської та студентської молоді в умовах національного відродження”, номер держреєстрації № 0198у000406.

Об'єкт дослідження – процес формування культури особистості молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання.

Мета дослідження – полягає в науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, які сприяють підвищенню ефективності процесу формування культури побуту молодших школярів, виявленні оптимальних можливостей використання особливостей даного процесу в умовах шкільного та сімейного соціумів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективність формування культури побуту молодших школярів в системі естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу забезпечується за умов:

- урахування особливостей формування культури побуту учнів молодших класів;
- залучення батьків до естетичного виховання молодших школярів;
- вибору змісту та форм організації навчального процесу, спрямованих на формування культури побуту учнів молодших класів;

- розробки та впровадження моделі виховної позанавчальної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів

Відповідно до мети та гіпотези визначено основні завдання дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми формування культури побуту учнів у системі естетичного виховання;
- виявити особливості процесу формування культури побуту в молодшому шкільному віці;
- визначити та експериментально довести значущість шкільного та сімейного соціумів у формуванні культури побуту молодших школярів;
- науково обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови, що посилюють ефективність формування культури побуту учнів;
- розробити методичні рекомендації щодо вдосконалення педагогічного керівництва процесом формування культури побуту молодших школярів.

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання, філософські закони про єдність процесів, взаємовплив та взаємозалежність явищ об'єктивної дійсності, положення системного підходу як способу пізнання соціокультурних, мистецьких і педагогічних явищ; психолого-педагогічні концепції розвитку і саморозвитку особистості; українська гуманістична парадигма естетичного виховання молоді. Вихідні положення дослідження формування культури побуту учнів молодших класів спираються на основні вимоги Конституції України, Законів України: „Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, положення „Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті”, концепцій національного виховання та 12-річної загальноосвітньої школи, Загальнодержавної „Програми підтримки молоді на 2004-2008 роки”, Всеукраїнської державної комплексної програми естетичного виховання, нормативних документів Міністерства освіти і науки України.

Теоретичну основу дослідження склали: філософія духовності та культури світу й людини (В. Вернадський, Г. Сковорода, В. Соловйов, П. Юркевич); вчення про особистість і фактори її розвитку (Б.Ананьєв, Л. Буєва,

С.Гессен, М. Євтух, В. Лутай), про закономірності процесу виховання і соціального розвитку особистості (К. Альбуханова-Славська, В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, І. Кон, А. Мудрик, Р. Немов), про шляхи й засоби естетичного виховання (І. Зязюн, Г. Кисельов, В. Лекторський, М. Лещенко, Л. Масол, Т. Стефановська, О. Сухомлинська), про системи взаємовідносин особистості з навколишнім середовищем (Г. Балл, О. Бодальов, Я. Коломинський, О. Леонтєв, Б. Ломов).

З метою конструктивного розв'язання завдань дослідження, перевірки гіпотези було застосовано такий комплекс **методів дослідження**:

- теоретичні (аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення) з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення сутнісних особливостей формування культури учнів;
- емпіричні (анкетування, спостереження, опитування, аналіз результатів діяльності, метод виховних педагогічних ситуацій, метод незалежних експертних оцінок, методи статистичної обробки експериментальних даних) з метою визначення рівня сформованості показників культури побуту учнів молодших класів загальноосвітнього навчального закладу та рівня виховного потенціалу їх родин;
- педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) використовувався з метою перевірки ефективності запропонованих умов формування культури побуту учнів молодших класів в системі естетичного виховання;
- прогностичні (моделювання, метод незалежних експертних оцінок) з метою впровадження й апробації розроблених навчально-методичних матеріалів для забезпечення діяльності вчителів початкової школи, вихователів груп продовженого дня, організаторів соціально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Дослідження проводилось протягом 1996 – 2006 рр. у **три етапи**.

На першому етапі (1996 - 1998 рр.) здійснювався теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури за проблемою дослідження, збір соціологічних даних, визначалися предмет та об'єкт дослідження, обґрунтовувалися гіпотеза, визначалися мета, завдання дослідження, проектувалися методики констатувального та формувального експериментів.

На другому етапі (1998-2003 рр.) було узагальнено підходи до теоретичного обґрунтування основних понять дослідження; досліджувався наявний стан проблеми в практиці загальноосвітніх навчальних закладів. Уточнювалися завдання, розроблявся зміст діяльності педагогів по формуванню показників культури побуту молодших школярів, проводилася первинна апробація розроблених матеріалів та вносилися корективи у процес дослідження.

На третьому етапі (2003-2006 рр.) здійснювалося узагальнення одержаних даних, перевірка та експериментальне впровадження розроблених матеріалів, рекомендацій, проводилась оцінка ефективності реалізації обґрунтованих педагогічних умов формування культури побуту учнів молодших класів, здійснювалось порівняння результатів констатувального і формувального експериментів. Формулювалися висновки, розроблялися методичні рекомендації для вчителів початкової школи, організаторів соціально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів по формуванню культури побуту учнів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі Волинського державного університету імені Лесі Українки; гімназії № 4 та навчально-виховного комплексу № 15 м. Луцька, ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1, № 5 м.Нововолинська, НВК “Локачинська ЗОШ І-ІІІ ступенів - гімназія”, Затурцівська ЗОШ І–ІІІ ст. Локачинського району Волинської обл.

Дослідженням було охоплено 210 учнів (200 сімей); 156 педагогів (вчителі початкової школи, вихователі груп продовженого дня, організатори соціально-виховної роботи).

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження: вперше обґрунтовано зміст педагогічних умов формування культури побуту учнів молодших класів загальноосвітніх навчальних закладів; визначено мету, завдання, особливості та принципи навчально-виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів в системі естетичного виховання, конкретизовано зміст понять „культура побуту”, „формування культури побуту”; визначено структурні компоненти, показники, критерії та рівні сформованості культури побуту учнів молодших класів; подальшого розвитку набули форми і методи спільної виховної діяльності школи та сім'ї, способи формування культури побуту засобами позанавчальної виховної роботи, що збагатило наукові уявлення про можливості педагогічного опосередкування процесу формування культури побуту.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні моделі виховної позанавчальної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів в системі естетичного виховання; науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо педагогічного керівництва процесом формування культури побуту в умовах шкільного та сімейного соціумів; програми та змісту діяльності Клубу вихідного дня „Лелека”, гуртка „Світ краси” та комплексу виховних інтерактивних занять по формуванню культури побуту учнів молодших класів; системи методичних семінарів для педагогів загальноосвітніх шкіл. Матеріали дисертації можуть бути використані у практиці роботи початкової ланки загальноосвітніх навчальних закладів для проектування виховного процесу естетичного спрямування з молодшими школярами, а також методичними службами управлінь освіти з метою застосування нових технологій виховання підростаючого покоління.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується обґрунтованим методологічним підходом та ретроспективним аналізом проблеми, багатогранним аналізом психолого-педагогічних закономірностей формування культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів; вивченням і узагальненням педагогічного досвіду у сфері соціально-виховної роботи по

естетичному вихованню молодших школярів, використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету і завданням, тривалим педагогічним експериментом, застосуванням апробованих методів та форм роботи, кількісною і якісною обробкою результатів експерименту.

Особистий внесок здобувача полягає у висвітленні шляхів естетизації навчального процесу в статті „Естетизація навчального процесу”, написаній у співавторстві з О.Дем’янчуком.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження неодноразово доповідалися та обговорювалися: на Міжнародній науково-практичній конференції „Психолого-педагогічні проблеми естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи” (Київ-Луцьк, 1996 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми художньо-естетичної освіти студентської молоді в умовах національного відродження” (Луцьк, 2000 р.); Всеукраїнській науково-методичній конференції “Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття” (Острог, 2002 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Підготовка вчителя у контексті Європейського освітнього простору” Київ-Житомир, 2005 р.); щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Волинського державного університету імені Л.Українки; на засіданнях кафедри музично-теоретичних дисциплін Волинського державного університету імені Лесі Українки (2000-2004 рр.); педагогічних радах та батьківських зборах у гімназії № 4 та навчально-виховного комплексу № 15 м. Луцька, загальноосвітніх шкіл №1, №5 м. Нововолинська, Локачинської загальноосвітньої школи Волинської області. Результати дослідження впроваджено у педагогічний процес Луцької ЗОШ І-ІІІ ст. № 15 (довідка № 241 від 13.12.2006), Нововолинської спеціалізованої школи І-ІІІ ст. №1 (довідка №54 від 15.06.2006), навчально-виховних закладів Локачинського району Волинської області (довідка № 308 від 05.09 2006).

Публікації: результати дисертаційного дослідження викладено в 7 публікаціях автора; одна у співавторстві. З них 3 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 4 - у збірниках матеріалів наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОБУТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Деструктивні фактори розвитку сучасного українського суспільства зумовлені стихійними умовами втілення нових соціально-економічних важелів, активізацією технократичних тенденцій, породжених “технічною цивілізацією”, “діловою культурою”, що призводить до помітного нівелювання духовності особистості. Процес модернізації у суспільстві зумовлює до деякої міри зміни у світогляді людини, в її духовних орієнтаціях у бік дегуманізації. Все це вносить певний дисбаланс в існування суспільства, заперечує естетичне начало в багатьох сферах людського життя.

На ранніх етапах вікової соціалізації людини, яким є дошкільний, молодший і середньошкільний вік дитини, коли у неї не склалися міцні установки, не вироблені у свідомості найбільш важливі орієнтації на певні естетичні цінності, норми та ідеали суспільства, відсутній необхідний індивідуальний досвід, переважаючим є зовнішній вплив, в якому важливу роль відіграє мікросередовище. Саме тому актуалізація проблеми формування культури особистості вимагає переосмислення змісту діяльності всіх соціальних інститутів, в першу чергу сім’ї та школи.

Побудова навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах на принципово нових засадах вимагає деталізації таких загальнопедагогічних позицій, як: гуманізація освіти; наслідування кращих зразків народної педагогіки, традицій вітчизняної системи естетичного виховання; культивування педагогіки краси; збагачення емоційно-вольової сфери учнів; організації естетичної життєдіяльності учнів як засобами навчального процесу так і в системі поза навчальної виховної роботи. У зв’язку з цим процес формування культури побуту учнів молодших класів, що здійснюється в системі естетичного виховання, набуває неабияких можливостей у збагаченні

особистісного потенціалу людини, формуванні загальнолюдських ідеалів та всебічного розвитку майбутнього покоління.

1.1. Психолого-педагогічний аналіз категорії „формування культури побуту”

Єдиний шлях входження будь-якого народу в світову цивілізацію, це шлях культури. Майбутня інтеграція України у світовий соціокультурний простір залежатиме від покоління, яке сьогодні здобуває освіту. Отже, українська школа має стати школою культуротворчості і людинотворчості. Саме тому на сучасному етапі реформування української школи проблема успадкування духовних надбань народу, формування естетичної культури учнів набула значення державної освітньої політики. Це положення підтверджено Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття), у якій сформульовано принцип “національної спрямованості освіти”, що полягає у “невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин” [81, 9].

Протягом віків слово “культура” вживалося в різних, інколи протилежних і несумісних значеннях. Аналіз філософської, соціологічної, мистецтвознавчої та психолого-педагогічної літератури дозволив засвідчити, що на сьогодні існує близько 300 дефініцій цього поняття” [160, 133]. Термін “культура” (від лат. - обробка, догляд, освіта, розвиток) [204,699] застосовував ще римський оратор Ціцерон, який називав філософію “культурою душі” і вбачав основний її зміст у розвитку інтелекту, духовності людини. Тривалий час цей термін вживався з метою визначення того, що зроблено людиною на відміну від існуючого незалежно від неї природного світу, тобто в опозиції “культура – природа”. Цей антропогенний погляд - найпоширеніший. У процесі виокремлення культурології із загально-філософської й становлення як окремої науки виникло багато концепцій і теорій сутності культури: богословських (П. Тілліх, М.

Бердяев), просвітницьких (Й. Г. Гердер), еволюціоністських (Л. Морган), функціональних (Б. Малиновський), символічних (Г. Сковорода, Е. Кассіер), формаційних (К. Маркс, Ф. Енгельс), націоналістичних (Д. Донцов) тощо. Складна поліфонія підходів до визначення феномену культури зумовлюється його багатогранністю, багатофункціональністю, динамічністю, перебуванням у стані вічного творення, отже, принципової невизначеності. Кожне трактування, аналітичний ракурс вносять свій штрих, нюанс, чим збагачують комплексне дослідження проблеми, але завжди залишається “надлишок”, який не увійшов у ту чи іншу систему теоретично накреслених координат, адже таке надто складне явище не вичерпується кількома узагальнюючими фразами [160].

У сучасній культурології затвердилися суспільно - історичний і особистісний аспекти осягнення смислу поняття “культура”. Перший - близький до поняття “цивілізація” охоплює сукупність матеріальних і духовних цінностей створених людством протягом його історії, а у вузькому розумінні - сферу духовного життя суспільств (науку, мистецтво, релігію, освіту, побут тощо). Матеріальна і духовна сфери розглядаються як дві сторони єдиного процесу: матеріальні носії культурного змісту мають цінність лише завдяки тому, що є знаками “ідеального”, виявниками духу, а дух не може бути фактом культури, якщо його не об’єктивовано, опредметизовано. Знаковий характер культури, котра як і будь-який текст потребує адекватного сприймання, розуміння, перекладу з мови знаків і символів етнокультурного організму, або інтуїтивного “охоплення” змісту.

Другий аспект стосується рівня освіченості, вихованості людини (загальна культура), або рівня оволодіння якоюсь галуззю або діяльністю (наприклад, педагогічна культура особистості, художня чи естетична культура тощо).

Культура акумулює і передає від покоління до покоління суспільний досвід, виконуючи низку функцій (світоглядну, пізнавальну, виховну, комунікативну, адаптивно-компенсуючу, оцінно-нормативну тощо); кожна з них відповідає конкретній потребі людини і суспільства. За образним висловом

Андре Мальро “культура” - це “певна якість світу, отримана у спадок”. У процесі соціалізації особистість, в міру засвоєння культурних надбань людства в індивідуальному досвіді, стає їх спадкоємцем, відтак на практиці відбувається подолання розриву між культурою як соціальним феноменом і культурою окремої особи.

Результати процесу формування особистості однаковою мірою залежать як від багатства культурної спадщини суспільства, від характеру суспільних відносин, так і від самої особистості, багатогранності її суспільних зв'язків і відносин. Саме тому навчально-виховна робота повинна бути підпорядкована вихованню високої громадянської свідомості, визначенню духовних, в тому числі й естетичних ідеалів. Згідно з теоретичними положеннями сучасних досліджень суспільного розвитку (В. Андрущенко, І. Бех І. Зязюн), однією з основних перешкод подальшого прогресу суспільства є не стільки економічна криза, скільки духовна, то зрозумілою стає значущість формування всіх складових культури сучасної молоді людини [10].

Розкриваючи суспільну сутність культури, вчені дотримуються тієї точки зору, що „культура” в загальному розумінні цього слова – це певний рівень розвитку суспільства, що характеризує форми людських відносин, саму людину як суб'єкта діяльності. Так Н.Коган зазначає, що зовнішнє відображення культури визначається багатством предметної діяльності людини, сукупністю наслідків праці та думки. У вузькому значенні це явище можна розглядати як сферу духовного життя суспільства, яка охоплює систему виховання та освіти. Водночас культура означає також рівень освіченості, загальної вихованості людини, рівень володіння нею будь якою галуззю знань або діяльності [120, 275].

Розглядаючи аспекти культурологічної освіти, О.Л.Шевнюк пропонує бачення культури як системи, яка виступає як мірою, так і способом формування та розвитку сутнісних сил людини в ході її соціальної діяльності [231, 28].

Співзвучними із завданнями нашого дослідження виявилися роботи

I. Бужиної, в яких культура особистості розглядається як сукупність якостей особистості – інтелектуальних, морально-етичних, емоційно-вольових, естетичних, яка забезпечує прийняття і усвідомлення особистістю себе, свого Я, взаємодію особистості з іншою людиною та колективом, суспільно-історичним досвідом, природою та продуктами людської праці [43], які й створюють побутове оточення.

Ми розглядаємо культуру побуту як складовий компонент загальної культури особистості. Саме тому, для нашого дослідження особливо цікавим аспектом стало узагальнення підходів до обґрунтування терміну „культура особистості”, який більшість дослідників [О. Костюк, С. Марценюк, Л. Масол, О. Рудницька] розглядають як не просто сукупність набутих знань, вмінь, переконань здібностей, методів і способів діяльності, а як своєрідний ансамбль якостей, який характеризує змістовне, духовно-ціннісне наповнення життя людини. В цьому ансамблі вирішальне значення мають не кількісні периметри, а якісні, які детермінують стиль, спосіб життя людини.

В цьому контексті більш влучним є визначення культури особистості як системної цілісності, що включає поряд з іншими компонентами художньо-естетичну культуру. В педагогічному ракурсі художньо-естетична культура розглядається як мета, кінцевий результат художньо-естетичного виховання, тобто результат цілеспрямованої передачі художнього досвіду суспільства від покоління до покоління, в ході якого відбувається перетворення цінностей світової і вітчизняної культури на ціннісні орієнтації особистості, регулятивні норми її життєдіяльності. Це безперервний процес, в перебігу якого “знімаються” протиріччя між рівнями культури людства і культурністю конкретного індивіду на окремих етапах його життя. Саме на таких підходах до формування культури особистості ми будемо ґрунтуватися в процесі нашого дослідження [231, 75].

В сучасних методологічних підходах до культурології варто, на нашу думку, було б зупинитися на теорії густосології, яку найчастіше вважають теорією формування естетичних смаків особистості. Для нашого дослідження

цікавим виявився підхід Н.Г.Калашник, в якому автор виділяє п'ять концептуальних для світу культури ідей, а саме: особистісну, вселюдську, громадянську, національну та державну [108,5]. Таке бачення освітнього процесу дає можливість введення учня у світ найвищих досягнень культури, через систему культурологічної соціально-виховної роботи, досягнення соціокультурного осмислення власного життя як буття в культурі. Нас в цьому підході зацікавило саме комплексне трактування соціокультурної діяльності, як виявлення культури особистості у всіх без виключення сферах життя, зокрема, і в сфері побутової діяльності.

Аналіз культурологічних та психолого-педагогічних підходів до проблеми формування культури призвів до необхідності зосередження уваги на визначенні ролі мистецтва як засобу предметного відображення особистісного сприйняття та віддзеркалення культурних цінностей людства. Ми в контексті завдань нашого дослідження розглядатимемо мистецтво як сукупність засобів естетичного впливу та виховання, що має унікальні можливості завдяки специфічній образній мові, комплексу неповторних виражальних засобів відтворювати життя у всій багатогранності й красі. Естетичне виховання і формування естетичної культури належить до наскрізних компонентів змісту навчально-виховної і позанавчальної діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Узагальнення історико-культурних підходів дозволило засвідчити, що, естетичне потреба, як потреба людини сприймати і створювати естетичні цінності, виникла в результаті цілісної діяльності людей, в якій не диференціювалися процеси пізнавальні, морально-оцінювальні, комунікативні, матеріальні тощо. Художня діяльність виділилася з естетичної культури в окрему галузь духовного виробництва - мистецтво. Воно відтворює світ у всьому багатстві й різноманітності, але обов'язково крізь призму естетичного відношення до нього, отже є вирішальним засобом естетичного виховання. У традиційних філософських підходах ціннісна сутність естетичного (від грец. – чуттєвий) розглядається як специфічне емоційне ставлення людини до

дійсності, відрізняється від раціонально-логічного відсутністю таких ознак як утилітарність, прагматичність; характеризується евристичним потенціалом, аксіологічною природою, духовністю як єдністю Істини, Добра і Краси.

У літературі з естетико - виховної проблематики [19, 27, 46, 50, 61, 55, 66, 74, 117] неодноразово підкреслювалося духовно-творче значення мистецтва, обґрунтовувалися і поширювалися в практиці суто просвітницькі теорії, в яких ігнорувалися або недооцінювалися мотиваційно-особистісні фактори. Як свідчить досвід, факт “споживання” цінностей мистецтва не гарантує ефективності духовного розвитку, якщо недостатньо сформовані навички творчого сприймання, критичного оцінювання, емпатії, рефлексії.

У своєму дослідженні ми будемо розглядати культуру особистості як сукупність художньо-естетичної свідомості (потреби, почуття, установки, погляди, судження, оцінки, смаки, ідеали тощо) і художньо-естетичної діяльності (активність, творчість), яка забезпечує самореалізацію особистості, “входження” у світ духовних цінностей.

Саме таке розуміння дозволяє нам вважати, що культура особистості формується в результаті взаємодії зовнішнього впливу (через соціальне оточення, сім'ю, систему освіти, засоби масової інформації тощо) і активного реагування людини на соціокультурні фактори буття. Без особистих зусиль, індивідуально-особистісного ставлення до художніх цінностей людства процес їх успадкування не відбувається. Концепція привнесення художньо-естетичної культури ззовні шляхом навчання за схемою “передача знань - засвоєння знань” вичерпала себе, адже створювалася ілюзія, що педагог “формує”, “розвиває”, в той час як особистість не приймала цю педагогічну стратегію як свою власну.

Ми поділяємо думку тих вчених, які вважають, що культура засвоюється рефлексивно, як особистий життєвий проект, духовна аура людини, що твориться у процесі самореалізації [42, 46, 48, 81, 143]. Завданням вчителя при цьому є залучення учнів до світових культурних надбань, допомога їм у самостійному сходженні до вершин духовності. Процес формування культури особистості школяра ми будемо розглядати як сукупність реалізації низки

програм, а саме: генетичної (розвиток здібностей), соціальної (створення сприятливого середовища) і педагогічної (вплив системи освіти). Зазначені програми в процесі формування культури особистості переломлюються через мотиваційну сферу особистості, яка або прискорює, або гальмує культурно-естетичний розвиток особистості.

Науки про культуру базуються на іншому, порівняно з науками про природу, типі науковості, на дещо інших пізнавальних ідеалах, а “культурологія в цьому контексті вимагає поєднання дискурсивного знання з нерелфлексивно цілісним почуттям, поєднання науки з окремими елементами мистецтва, деякого естетизму, особливої культурологічної інтуїції, яка дає змогу проникати в інший світ не лише завдяки науково-категоріальному аналізу, а й з допомогою співчуття, співпереживання, співвідчуття іншої культурно-історичної реальності”. [149,9].

Цій парадигмі в педагогіці відповідає теорія особистісно зорієнтованого навчання і виховання, що передбачає емоційно-рефлексивне ставлення учнів до власного художньо-естетичного досвіду, не засвоєння, а “переживання” культурних феноменів у процесі “суб’єкт-суб’єктних” відносин, в ході діалогу і партнерства. Гуманітаризація змісту і гуманізація процесу художньої освіти та естетичного виховання передбачає оновлення методик в плані одухотворення, надання особистісного смислу, активізації емоційної сфери та ціннісних позицій.

Виховання має на меті не тільки і не стільки прищепити навички сприймання і розуміння художніх цінностей, скільки допомогти людині стати активним суб’єктом етнокультурного і етнохудожнього середовища. Оточуюча дійсність вимагає від людини зрілих моральних і естетичних оцінок, вчинків, стосунків. Що стосується естетичних стосунків, то їх специфіка і значущість проявляються в тому, що через чуттєві переживання високої духовності вони гуманізують найрізноманітніші види суспільних відносин, роблять людяними ставлення людини до світу, інших людей, суспільства і самого себе.

В.Белінський називав естетичне почуття “основою добра”, а В.Сухомлинський - “доріжкою до серця дитини” і всю свою гуманістичну систему будував на підвалинах краси. Відомий дослідник проблем естетичного виховання Б.Теплов відзначав, що з красою і навчання, і усі види виховання стають активнішими, ефективнішими, бо “естетичні почуття мають незрівнянно більшу примусову силу, ніж оцінки, що просто повідомляються і засвоюються” [80,41].

Виходячи з завдань нашого дослідження наступним етапом теоретико-методологічного аналізу педагогічних засад формування культури особистості стало визначення місця культури побуту в системі естетичного виховання школярів та учнів початкових класів, зокрема.

У монографічних дослідженнях категорій естетики (О.В.Бурова, Л.І.Ігнат'євої, Л.С.Когана, О.Ф.Лосєва, В.І.Мазепи, О.Л.Шевнюк та інших) естетична культура розглядається в контексті соціокультурного формування особистості.

В працях Л.С.Виготського, І.С.Арямова, В.Г.Бутенко, І.А.Зязюна з загальноестетичних позицій окреслені підходи до формування культури особистості в системі естетичних впливів, зокрема, освітніх інститутів соціалізації. В Україні проблемою формування естетичних смаків та ідеалів з культурологічних позицій займалися Л.Т.Левчук, О.В.Рудницька, О.Л.Шевнюк, Г.П.Шевченко, А.Б.Щербо та інші. В роботах цих дослідників трактування терміну „естетика” найчастіше відбувається в контексті науки про прекрасне. Проте варто усвідомлювати, що естетика як будь яка наука має свій арсенал методів дослідження. Для вирішення завдань нашої роботи ми будемо розглядати естетику як науку про особливості естетичної взаємодії людини з оточуючим світом і впровадження загальних принципів розвитку людини і світу за законами краси.

У більшості сучасних психолого-педагогічних досліджень [Б.Джола, А.Щербо] під естетичним вихованням розуміється організований і цілеспрямований процес формування в учнів здатності сприймати, правильно

розуміти, цінувати і створювати прекрасне й величне у житті та мистецтві. Якщо перевести ці підходи в одну сукупність, то ми можемо під естетичним вихованням розглядати процес формування в дітей естетичного ставлення до дійсності.

Для нас близькою є позиція С.Г.Мельничук, яка наголошує, що естетичне виховання пронизує всі складові частини виховання всебічно-розвинутої особистості, торкаючись найбільш чуттєвої сфери дитини – почуття та емоцій, без яких будь-який виховний процес не може бути повноцінним [С.Г.Мельничук].

В результаті теоретичного аналізу літературних джерел ми здійснили спробу диференціювати визначення змісту таких понять, як "естетичні погляди", "естетичні почуття", "естетичний смак", які достатньо часто ототожнюються. Ми будемо виходити з узагальненого визначення, в якому „естетичний смак” визначається як індивідуальна система естетичних оцінок, здатність людини відповідним чином сприймати та реагувати на все те, що стосується виявлення прекрасного, піднесеного, комічного тощо, прекрасного в житті та мистецтві.

Для нашого дослідження цікавим виявився підхід Н.Г.Калашник, яка розглядає побутове розуміння поняття „естетичний смак”, називаючи його виразником досконалості індивіда в загальнокультурному і соціо-психологічному відношенні [108,12]. Автор наголошує, що естетичний смак проявляється в усьому: від смакового оцінювання страв, одягу і взуття, оформлення інтер'єру до найдрібніших деталей побуту.

І якщо під естетичним (художнім) смаком найчастіше розуміється здатність людини оцінювати естетичні властивості предметів, то естетичні почуття переважно розглядаються як результат естетичного ставлення людини до явищ навколишнього світу, як до прекрасних, потворних, трагічних, комічних. Естетичні почуття ми будемо вважати результатом сформованості естетичних смаків.

Саме тому в своїй роботі ми будемо виходити з узагальненого визначення естетичних почуттів як специфічного переживання, що викликається у людини сприйняттям естетичної своєрідності і навколишньої дійсності; краси і потворності, величного і огидного, трагічного і комічного у суспільних відносинах, поведінці людей, мистецтві, явищах навколишньої дійсності.

Сучасні дослідники проблем естетичного виховання [Д. Джола, О. Дем'янчук, І. Зязюн, Г. Кисельов, В. Лекторський, М. Лещенко, Л. Масол, А. Щербо] вказують на широту та багатогранність сфери впливу естетичних почуттів, оскільки вони виникають під впливом зовнішнього світу в його багаточисельних проявах. Моральне життя суспільства, література та мистецтво, прекрасний ландшафт, трудова діяльність - всі ці явища та факти здатні викликати естетичні почуття. Проте ми відзначили суттєвий дефіцит спеціальних досліджень, в яких предметом розвитку естетичних почуттів виступали б явища побутового характеру. На нашу думку, такі теоретичні положення значно розширили б змістові рамки естетичного виховання в школі.

Концептуальним для нашої подальшої роботи є розгляд такої категорії як естетична діяльність. Завданням системи естетичного виховання учнів є трансформація естетичних смаків, суджень, переживань і почуттів в поле практичної діяльності людини, формування готовності та системи умінь прикрасити навколишню дійсність. Тому ми будемо розглядати естетичну діяльність як мету та результат системи естетичного виховання, що полягає в створенні естетичних цінностей. Такий різновид людської практики може виявлятися як у духовному, так і в матеріальному виробництві, де поряд з естетичними, розв'язуються і практичні завдання. Саме у розумінні естетичної діяльності як результату впливу системи естетичного виховання полягає визначення культури побуту як складової естетичної діяльності людини.

Людина, створюючи весь комплекс речей, що оточують її в житті - в побуті, під час відпочинку, формує те середовище, в якому існує. При цьому людина не тільки переслідує практичну мету, а й втілює в речах своє бачення прекрасного. Разом з тим навколишнє середовище, побутові предмети мають

свій зворотній вплив на людину. Всі речі можуть приносити людині радість, а можуть і засмучувати її, можуть збагачувати культурне життя, а можуть і збіднювати його, возвеличувати чи принижувати людину. Саме тому ми можемо розглядати культуру побуту не тільки і не стільки як складову загальної культури особистості, а як впливовий чинник формування естетичних смаків, культурного становлення особистості.

Сьогодні ми повсякденно користуємося поняттями "естетика поведінки", "естетика праці", "естетика побуту", тощо. У сучасній філософській літературі [202,183] Побут переважно визначається як сфера життєдіяльності людини, де задовольняються її насущні потреби - як матеріальні, так і духовні. У широкому розумінні цього слова побут розглядається як та частина життя, яка включає в себе позавиробничі стосунки між людьми, діяльність людини поза суспільним виробництвом, а також матеріальні умови цієї діяльності. Типовим для сучасних досліджень є розуміння побуту як домашнього оточення людини, де вона відпочиває від праці. Проте більшість вчених розглядає побут як взаємозв'язок оточення, обстановки, інтер'єру, в якому живе людина з системою її життєдіяльності, ставлень, ціннісних орієнтацій тощо. Але не лише оточуючі речі, предмети, а й ставлення людини до навколишнього середовища та суспільні відносини людей утворюють характерні риси сучасного побуту. Саме тому в сучасних культурологічних дослідженнях поняття побуту диференційоване, що дозволяє розрізнити індивідуальний (домашній) побут людини і громадський побут (в театрі, магазині, на вулиці).

Ми будемо виходити з розуміння *культури побуту* як складового компоненту загальної культури особистості, який перебуває у тісному взаємозв'язку із моральною, естетичною, екологічною, правовою та іншими видами культур.

Такий підхід дозволив нам проаналізувати проблему формування культури побуту учнів молодших класів з позицій їх провідних потреб. Частину потреб - в харчуванні, одязі, житлі людина задовольняє в процесі праці та суспільної діяльності (матеріально-побутові потреби), проте лише цими

потребами вона не обмежується. Крім матеріальних вчені вирізняють чисельні культурно-побутові потреби, такі як: організація культурного відпочинку та розваг, створення сімейного затишку, використання дозвілля для естетичного розвитку особистості.

Окремі підходи до визначення побуту як культурологічного та соціально-педагогічного явища розглядаються через призму сімейно-побутових стосунків. Відомо, що перші настанови батькам та вихователям щодо підготовки молоді до самостійного трудового життя є у творах грецького філософа Демокріта і київського князя Володимира Мономаха. До цього питання також звертались у своїх працях соціалісти-утопісти Ш. Фур'є, Т. Кампанелла, Р. Оуен, теоретики педагогіки Я.А. Коменський, М.О. Корф, Й.Г. Песталоцці, С.Ф. Русова, К.Д. Ушинський, класики літератури і громадські діячі Г.С. Сковорода, Л.М. Толстой, І.Я. Франко, Т.Г. Шевченко та інші.

Українські національні виховні традиції живляться передусім із джерел сімейної педагогіки, а тому на етапі відродження національної самобутності українського народу надзвичайно своєчасним є звернення до джерел родинного виховання, формування у школярів готовності до сімейно-побутової праці.

Виходячи з аналізу проблеми культурних потреб школяра, ми усвідомлювали, що одним з пріоритетних чинників формування культури побуту учнів молодших класів виступає головна сфера діяльності - навчання. Таким чином, ми виходили з припущення, що організація побуту учнів молодших класів обумовлена віковими, психологічними та соціальними особливостями дітей даного віку, рівнем інтелектуального та морального розвитку, рівнем естетичної свідомості тощо. Загально відомо, що побут школяра значно більшою мірою ніж побут дорослих, регламентується режимом дня, розкладом занять, системою організації навчально-виховної діяльності в певному освітньому закладі. Саме тому наступним нашим завданням стало узагальнення теоретичних підходів до характеристики системи естетичного виховання учнів молодших класів та визначення місця і ролі проблеми формування культури побуту в межах даної системи.

Актуальна потреба у знаходженні шляхів культивування неповторної індивідуальності вимагає визначення умов розвитку в учнів молодших класів естетичної потреби в організації навколишнього середовища, зокрема побуту, який є однією з соціальних сфер прикладання сил особистості. Він дає можливість достатньо розкрити здібності, інтереси, смаки, показати знання, вміння, навички, реалізувати творчі можливості через самостійну діяльність, створити умови для сприймання і перетворення дійсності за законами краси і гармонії. Естетизований побут визначає те морально-естетичне середовище, в якому формується людина.

Узагальнення теоретичних підходів до розуміння культури побуту дозволило нам визначити *процес формування культури побуту* як становлення інтелектуальних, морально-етичних, емоційно-вольових, естетичних якостей особистості, що забезпечує сприйняття і усвідомлення особистістю себе, свого Я, з метою оптимальної взаємодії з оточуючим світом та продуктами людської праці. Формування культури побуту є невід'ємною ланкою в системі естетичного виховання особистості. Цей процес пов'язаний багатьма чинниками та атрибутивними рисами особистості і обумовлюється такими показниками, як: рівень освіти, сформованість ціннісних орієнтацій та естетичних потреб.

Проблема формування культури побуту знайшла достатнє відображення в сучасній культурологічній, соціологічній та психолого-педагогічній літературі. Із окремих робіт, які розглядають питання формування культури побуту найбільший інтерес для нас викликають праці [14, 15, 52, 58, 200].

Проблем, пов'язаних з сучасним побутом, починаючи від культури поведінки та особистої гігієни людини до вибору предметів побуту та організації інтер'єру, дуже багато. Проте, в межах нашого дослідження ми більше деталізуємо проблему естетичного ставлення особистості до речей, які оточують її в побуті і формування естетичних смаків, еталонів, пріоритетів. Відомо, що ставлення до всіх побутових предметів визначається двома основними і тісно взаємопов'язаними вимогами: доцільністю та зручністю в

користуванні, та красою кожної речі. Проблема краси, чи, інакше кажучи, художньої якості - це проблема виявлення гарного чи поганого естетичного смаку.

Тому першим завданням системи естетичного виховання школяра є формування та розвиток естетичних смаків. В сучасних дослідженнях під художнім смаком розуміється здатність людини оцінювати естетичні властивості предметів. Зазначається, що суттєвий вплив на виховання високого художнього смаку має естетичне середовище, який безпосередньо оточує людину, тобто весь комплекс предметів, який супроводжує її в житті в побуті. Це дозволяє нам розглядати формування культури побуту як невід'ємну складову частину естетичного виховання.

Наступне завдання системи естетичного виховання учнів молодших класів є формування вміння визначати красу слова, людського спілкування, відчувати насолоду від змістовної комунікаційної взаємодії. Саме тому важливим завданням системи естетичного виховання є предметне усвідомлення тих якісних характеристик порівнянь терміну „краса”, що функціонують у мовленнєвому спілкуванні людей. В українській мові слово краса асоціюється зі словами красивий, чарівний, гарний. Словник тлумачить його як привабливу зовнішність, позитивні якості, властивості, відповідність вимогам, як такий, що заслуговує на похвалу, як позитивні моральні якості, зразкова поведінка. На нашу думку, важливе місце в процесі формування культури побуту належить формуванню навичок спілкування. В спілкуванні віддзеркалюється сама реальність людського буття, формується свідомість та самосвідомість людини, розвивається здатність мислення, поглиблюються емоції та почуття, народжуються конкретні принципи та форми поведінки, в тому числі і побутової.

Усвідомлення того, які побутові вчинки учня молодших класів можна вважати красивими дозволяє реалізувати тісний взаємозв'язок морального й естетичного аспектів при характеристиці поведінки, спілкування, укладу повсякденного життя. Через контакти зі світом дитина збагачується не тільки

спілкуванням з людьми, а й з предметним оточенням, одягом, тощо. Культурні потреби, смаки, установки формуються вже на початковому етапі життя особи, коли вона ще не бере участі ні в праці, ні в суспільному житті, коли саме предметне оточення є важливим джерелом формування свідомості особистості.

Безпосередній контакт людини і предметного оточення, який проявився у взаємовпливі один на одного, створює можливість для регулювання спілкування і поведінки людей. Важливо й те, що предмети, матеріальне середовище виступає об'єктом споглядання, джерелом естетичної насолоди, почуттів, емоцій і формує в людині естетичну потребу в збереженні, відтворенні і зміні побуту за законами краси.

Обґрунтовуючи підходи до місця культури побуту в системі естетичного виховання не можна не погодитися з тим, що об'єктом естетичного переживання мають виступати явища і предмети зовнішнього світу не з боку якоїсь однієї ознаки чи якості, а у всій цілісності та індивідуальній неповторності, у всьому багатстві та різноманітті конкретно-чуттєвих форм, а головне як непорушна єдність форми та змісту.

Відзначаючи широту та різноманітність об'єктів естетичного переживання, сучасні дослідники підкреслюють необхідність розрізняти почуття, викликані наступними такими групами явищ, як: твори мистецтва і літератури; естетично виразні предмети навколишньої дійсності, в тому числі і художня творчість; побут. Художнє начало в побуті, як зазначали С.Т. Шацький, А.С.Макаренко та інші допомагає виховувати не лише правильне, розумне ставлення до поведінки, а й саму культурну поведінку, яка характеризує рівень естетичного розвитку особистості, звичку чинити правильно і красиво не лише тому, що дитина сіла і подумала, а тому, що інакше вона не може, тому що так звикла поводитися. Естетичний розвиток школяра в процесі формування культури побуту повинен проходити в тісному зв'язку з розумовим, моральним, фізичним та трудовим вихованням, тому що людину неможливо виховувати окремими частинами, процес виховання повинен підпорядковуватися кінцевій меті - вихованню громадянина своєї держави.

Саме це положення стало відправним у визначенні методів нашої дослідної роботи. Ми базувалися на припущенні про те, що учні початкових класів здатні оцінити окремих вчинок у межах добра і зла і принагідно зробити правильний вибір - стати на захист добра. Дане положення висуває перед системою естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу важливе завдання щодо розвитку у дітей уміння розглянути той та інший вчинок, дію, як об'єкт не лише з позицій моральної, а й естетичної оцінки, підійти до них з точки зору синтетичного аналізу. Ми погоджуємось з підходом Б. Кобзаря, який зазначав, що моральний та естетичний розвиток особистості характеризується не тільки і не стільки обсягом знань про норми поведінки, умінням правильно оцінити той чи інший вчинок, а й естетикою предметної діяльності особистості [119,13].

Кожна особистість значною мірою «по-своєму» реагує на процес її виховання і своєрідно неповторно засвоює виховно значиму для неї інформацію. Тому надзвичайно важливо в кожному випадку виявити установку, орієнтацію особистості учня на певні естетичні норми та цінності. Це, в свою чергу, дозволить найбільш ефективно впливати на його свідомість та специфіку діяльності.

Орієнтація особистості на визначені естетичні цінності дає можливість з певною долею умовності виділити різні елементи естетичної свідомості на рівні особистості. В одному випадку особливу увагу буде звернено на виховання естетичного почуття, в іншому - формування естетичних смаків тощо. Таким чином розширюються можливості для формування індивідуальної естетичної свідомості. Чим активніше молодші школярі як суб'єкти включаються в різноманітні стосунки з усіма горизонтами зовнішнього буття, тим яскравіше проходить відкриття виражальних об'єктів, тим ефективніше формування естетичного ставлення до дійсності, тим більше наділяють вони особистісним змістом навколишній світ.

Таким чином, аналіз філософської, соціологічної, мистецтвознавчої та психолого-педагогічної літератури дозволив нам дійти висновків про те, що

розв'язання завдання цілеспрямованого, систематичного формування культури побуту молодших школярів є необхідною умовою становлення всебічно і гармонійно розвиненої особистості і важливою складовою системи естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу.

Естетичне виховання особистості має не тільки духовну, а й практичну значущість, оскільки є необхідною ланкою вдосконалення життєдіяльності кожної країни. Основним критерієм результативності впливу системи естетичного виховання ми будемо вважати продуктивність естетичної діяльності учня, а в ході нашого дослідження ми обмежимося розглядом особливостей процесу формування естетичної культури в системі прикладної, побутової естетичної діяльності.

Цілеспрямований естетико-виховний вплив на особистість учня молодших класів повинен мати організований, послідовний, систематичний характер, відрізнятися погодженістю і спорідненістю дій, що обумовлюється необхідним рівнем організації та керівництва естетичним вихованням в системі роботи навчального закладу. При цьому систему виховної діяльності ми будемо розглядати як головний засіб розвитку естетичної культури та формування культури побуту школярів.

Формування культури побуту в системі естетичного виховання молодших школярів обов'язково передбачає визначення властивостей, якостей і особливостей особи як представника певної соціально-демографічної групи. В цьому контексті особливого значення набуває урахування системи сімейного виховання, сімейних виховних впливів, родинних побутового укладу, традицій, смаків тощо.

Розгляд проблеми формування культури побуту в системі естетичного виховання має обґрунтований вигляд тільки за умови, що він базується на давній і самобутній історії та системах виховання, які відшліфовані багатовіковим досвідом народної мудрості. Проблема формування культури побуту зумовлена етнопсихологічними особливостями та культурно-історичним надбанням українців. Створена самим народом, вона, за словами

К.Д.Ушинського, має ту силу, якої нема в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях або запозичені в інших націй. Саме тому завданням наступних параграфів нашого дослідження є ретроспективний аналіз історичних умов, які сприяють естетичному розвитку і формуванню культури побуту особистості.

1.2. Ретроспективний аналіз педагогічних засад естетичного виховання учнів

1.2.1 Естетичне виховання учнів як педагогічна проблема в історичному контексті

З розбудовою України як незалежної держави з'явилися реальні можливості повернутися до кращих зразків національно-духовного ідеалу в житті та мистецтві, оскільки кожний історичний період в розвитку України так чи інакше пов'язаний з проблемами формування та становлення естетичних зразків формації, визначення засад системи естетичного виховання молодого покоління.

Можна припустити, що практику естетичного виховання було започатковано ще легендарними братами просвітителами IX ст. - Кирилом і Мефодієм, діяння яких було відзначено Нестором-літописцем. Просвітителі зі Солуні переклали Апостол та Євангеліє і “раді були слов'яни, що почули слова про велич Божу своєю мовою. А після цього переклали вони Псалтир, і Октаїх, і інші книги”. За часів Ярослава Мудрого відбулася суттєва естетизація суспільного життя Київської Русі. Про це свідчить як зведення собору Святої Софії в Києві, так і відкриття чисельних шкіл та бібліотек.

Період кінця XVI - початку XVIII століття в Україні зумовлений небувалим піднесенням громадської та філософської думки, розквітом науки і мистецтва, прагненням відстояти свої духовні цінності, національну культуру й самосвідомість. “Все це вимагало розв'язання конкретних завдань — поширення писемності, укладання й розповсюдження підручників, організації шкіл і друкарень, підготовки вчителів” [80,16]. Становлення національних засад

естетичного виховання, що поширювалося на різні ланки освіти, відбувалося в братських школах, чимало випускників яких ставали вчителями музики, хорового співу і використовували набуті знання та досвід в естетичному вихованні учнів різного віку. Братства — громадські організації православного ладу, до складу яких входили шляхтичі, вчителі, письменники, вчені, митці та представники інших верств міського населення. Своїм коштом вони відкривали школи з українською мовою навчання, піклуючись не лише про освіту і виховання учнів, а й про прищеплення любові до свого народу і Вітчизни [220,16-20].

Освітньо-виховні традиції братських шкіл були продовжені Києво-Могилянською академією, яка органічно поєднувала освітницьку діяльність з естетичним удосконаленням особистості і являла собою яскраву модель зв'язку педагогіки та естетики. Спадкоємність у навчанні та вихованні різних поколінь академістів сприяла їхній підготовці до педагогічної діяльності й позитивно позначалась на досвіді виховної роботи. Діяльності академії була притаманна органічна єдність поетичного, словесно-драматичного, музичного мистецтв та декоративно-художніх образів, що надавало унікальну можливість для формування естетичної культури академістів.

Академія була чинником естетизації багатьох поколінь українців, потужним інтелектуальним, культурним центром, який готував подвижників українського відродження, серед яких Г.Сковорода, І.Козловський, Т.Зашка, І.Гізель, М.Березовський та інші.

Дослідник педагогічної діяльності Г.Сковороди В. Струбицький відзначає, що в підготовці вчителя до педагогічної праці просвітителів великого значення надавав саме його естетичній культурі та освіченості. [226, 53]. Г.Сковорода вважав, що естетичне виховання має збагачувати людей, допомагати їм у праці і житті, а його засобами повинні бути “живописная хитрость”, поезія, музика, народні пісні, краса природи. Для своїх учнів у Переяславському колегіумі Г. Сковорода склав “Рассуждения о поэзии и руководство к искусству оной”, в якому по-новому висвітлював питання віршування, а в Харківському колегіумі

створив “Навчальную дверь по християнскому добронравію”, в якій презентує власні естетичні, етичні та педагогічні принципи виховання.

Висовуючи ідею синтетичного методу дослідження істини, Г.Сковорода наполягав на необхідності активної взаємодії філософії та мистецтва, і це стало наріжним принципом його теорії виховання гармонійної особистості. Філософ відзначав, що метою виховання має бути підготовка “істинної”, вільної, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства людини. Оригінальність та неповторність філософського мислення Сковороди полягала в естетизації світоглядних та виховних ідей, які він втілював у музично-педагогічні форми (пісні, канти, псалми).

Варто відзначити роль духовних та вчительських семінарій у формування естетичних смаків поколінь української інтелігенції. Естетичне виховання семінаристів здійснювалося в основному засобами музики, хорового співу, крім того, вони вивчали методику естетико-виховної діяльності школи. Таким чином, саме в семінаріях започатковано підготовку майбутніх учителів до естетичного виховання дітей, як спеціального компонента педагогічної освіти.

Автор першого в Україні підручника з педагогіки “Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских” О. Духнович вважав виховання людини найскладнішим мистецтвом. Це — “мистецтво мистецтв”, а учитель — вихователь — це справжній митець, майстер виховання [106, 14]. Погано підготовлений вчитель “подібний був би до сліпця, що сліпця водить і падає в рів” [106, 14]. Для змісту нашого дослідження надзвичайно цікавим є думка О.Духновича про те, що вчитель повинен бути людиною високої моральної та естетичної культури. Хто не має цих якостей, той не може й думати про успіхи в своїй роботі, а педагогічні заклади повинні готувати майбутніх вчителів не лише до навчання, а й до виховної діяльності, зокрема засобами естетики побуту.

І.Ставровський, як відомий представник передової педагогічної думки на Закарпатті, виклав своє бачення освіти у праці “Педагогія” (1846 р.), рукопис якої знайдено лише через 120 років після написання. У другій частині “Про

розвиток сил душевних”, підкреслюється, що визначальним у формуванні особистості є “розвиток сил душевних” [106, 41], тобто розумових, моральних, естетичних тощо.

Серед відомих історичних постатей, що опікувались проблемами формування культури засобами педагогічного естетичного впливу слід відзначити І.Котляревського, який створив власну систему виховання, в якій особливе місце займали література та мистецтво. Захищаючи ідею гуманізму у вихованні М.Пирогов, прийшов до прогресивної ідеї виховного навчання, в якій велика увага приділялася естетичному вихованню, а саме: вивченню літератури, музики, хорового співу.

Важко переоцінити роль К.Д.Ушинського у вирішенні завдання озброєння майбутнього вчителя знаннями психолого-педагогічних основ естетичного виховання. Так, в програмі курсу педагогіки, яку він розробив для слухачів дворічного педагогічного класу Смольного інституту, цілий розділ присвячений проблемі естетичної підготовки майбутнього вчителя, де передбачено такі теми, як: художнє почуття і його психічні та фізіологічні основи; прояви цього почуття в музиці; природа - важливий засіб естетичного впливу та ін.

Велику вагу формуванню естетичної культури надавав В.Острогорський. Його праці "Беседы о преподавании словесности", "Письма об эстетическом воспитании", "Выразительное чтение в школе" користувались великою популярністю серед тогочасних педагогів, науковців, батьків. Варто відзначити, що педагогічне насліддя В.Острогорського включає обґрунтування такого терміну, як „естетичні вимоги до особистості”, серед яких автор називає: загальні, спеціальні та особистісні [80, 34-35]. Відповідно до зазначених вимог, автор пропонує і шляхи поліпшення естетичної підготовки вчителя, актуальність яких очевидна і сьогодні. Зокрема, він пропонує включити обов'язковий курс естетики і виразного читання у навчальні плани всіх філологічних факультетів університетів, інститутів і вищих жіночих педагогічних курсів; методично озброїти майбутнього філолога для використання навчального матеріалу в естетичному вихованні молоді. В

педагогічному спадку В.Острогорського вперше в історії педагогіки на теоретичному та організаційному рівні обґрунтовані підходи до естетичного виховання майбутніх вчителів-філологів, зокрема випускників університетів.

Видатні українські письменники XIX - початку XX ст. у своїх творах торкалися широкого кола педагогічних проблем, серед яких і проблема естетичного виховання школярів.

Засновником революційно-демократичного напрямку педагогічної думки в Україні був Т.Шевченко. Він мріяв про справді народні школи, які давали б учням глибокі знання, прагнув створити доступні підручники для навчання селянських дітей арифметики, географії, історії України й етнографії, і в 1861 році видав власний “Буквар Южнорусский” для недільних шкіл.

Важливим засобом естетичного виховання дітей на думку І.Франка має бути народна творчість і художня література.

Леся Українка написала низку поем, повістей, оповідань, п'єс, публіцистичних статей, які мають велике пізнавально-виховне значення. Творчий доробок Б.Грінченка включає численні літературні розвідки, в яких відомий педагог наголошував, що вчитель повинен не тільки вчити своїх учнів, а й виховувати морально, естетично та фізично.

Серед фундаторів національної системи освіти та естетичного виховання в роки відродження Української держави були С.Русова, О.Дорошкевич, І.Невеселий, І.Огієнко та ін.

Дослідник духовних скарбів рідної мови, літератури і культури І.Огієнко вважав, що виховання буде результативним лише тоді, коли зміст освіти буде концентрувати в собі ідейні та морально-духовні здобутки рідного народу, відбиватиме його національні традиції, звичаї, обряди та побутові особливості [106, 165].

Варто відзначити особливе місце класичної вузівської педагогічної теорії в розв'язанні проблем формування естетичної культури особистості учня. Кращі педагогічні навчальні заклади країни прагнули насамперед озброїти майбутнього педагога основами знань з мистецтва, розвинути художній смак,

бажання посилено виявити себе у будь-якому виді творчості, а також ознайомити з змістом, формами і методами естетичного виховання учнів.

Так П.Блонський основним завданням вчителя вважав здійснення естетичного виховання в школі, тому що дитячий і юнацький вік — період найсильніших естетичних переживань, прагнення до естетичної творчості. Проте естетичне виховання вчений розумів у вузькому значенні і зводив до художнього, тобто виховання тільки засобами мистецтва [Блонський,21]. Для здійснення складних завдань естетичного виховання в школі П.Блонський пропонував певну естетичну підготовку вчителя; знайомство з мистецтвом, виховання творчих умінь і навичок, вміння організовувати активну творчу діяльність учнів тощо.

У педагогічних працях С.Шацького, його практичній діяльності, розроблена і втілена в життя система підготовки вчителя-дослідника, в якій значне місце посідає естетична освіта. С.Шацький вважав, що естетичне виховання повинне пронизувати весь навчально-виховний процес, трудову, розумову, соціальну і художню діяльність дитини. [229, 207].

Типовими для періоду становлення радянської системи освіти були погляди А.Макаренка, який висловлював переконання, що прагнення людини до естетичного, до прекрасного зумовлене в ній природою й суспільним розвитком, що це прагнення стимулює її культурне становлення. Засобами естетичного виховання він вважав красу природи, пісні, музику, образотворче мистецтво, художню літературу, кіно, театр, дотримання в усьому чистоти й охайності, розкішну шкільну садибу, приємне навколишнє довкілля, естетичне оформлення класних кімнат, гарну форму одягу учнів і вчителів тощо [158, 298]. Для нашого дослідження важливими є положення А.С.Макаренка про синтетичність форм та засобів естетичного виховання дітей і молоді та характеристика форм групової творчої діяльності в системі естетичного становлення особистості.

Вагомим внеском у теорію і практику естетичного виховання учнівської молоді є діяльність і спадщина В.Сухомлинського, який розглядав естетичну

культуру як основу духовного життя особистості. В її структурі він виділив три основні компоненти: духовно-споглядальний, науково-самоосвітній і практично-конструктивний. Духовно-споглядальний підхід автор розглядає як естетичне сприйняття, естетичну оцінку педагогічних явищ і процесів, естетичні уявлення, поняття, судження. Видатний педагог вважав, що цей компонент є першим кроком до сприйняття і розуміння краси, основою естетичного виховання, серцевиною естетичної культури вчителя [211, 87].

Для змісту нашої роботи надзвичайно важливим є розгляд виділеного В.О.Сухомлинським практично-конструктивного компоненту естетичної культури, що передбачає створення вчителем естетичних умов для навчання і виховання, використання нових естетико-виховних можливостей природного і соціального середовища, навчальної, виробничої діяльності, побуту, спілкування в художньому процесі.

Отже, ретроспективний аналіз традицій вітчизняної філософської, літературної та педагогічної спадщини показав, що у досвіді минулого виділені такі основні напрямки формування культури майбутніх поколінь, як: педагогічна спрямованість естетичної підготовки; тісний зв'язок навчальної і позанавчальної діяльності з естетичним вихованням учнів; диференціація естетичної підготовки з урахуванням профілю роботи вчителя, оптимальне використання естетичних можливостей фахових дисциплін тощо.

У позитивному досвіді естетичного виховання можна виділити такі головні принципи, значення яких, на наш погляд, необхідно враховувати у реформуванні системи естетичного виховання школярів на сучасному етапі розвитку педагогічної освіти: педагогічну спрямованість роботи з естетичного виховання та естетичної підготовки в усіх ланках навчально-виховного процесу; єдність навчальної і позанавчальної діяльності, теоретичних та практичних аспектів естетичного виховання; диференціацію всієї системи естетичного виховання з урахуванням профілю роботи учителів і оптимальне використання естетичних можливостей навчально-виховного середовища.

Проведений аналіз досліджуваної проблеми в історії педагогіки дозволяє стверджувати, що протягом століть сформувалися традиції естетичного виховання, які мають не тільки історико-пізнавальне, а й практичне значення для розвитку сучасної освіти і удосконалення системи естетичного виховання учнів.

Таким чином, визначення та огляд історико-філософських засад процесу формування культури особистості в традиційних для України педагогічних системах, дозволили нам вибрати правильні методологічні орієнтири, визначити конкретні напрями організації виховного процесу.

Проте здійснення виховання учнівської молоді в сучасних умовах буде малоефективним без використання ідей, розробок, викладених у сучасних концепціях виховання, підходів до формування естетичних смаків та соціокультурних орієнтирів сьогодення.

1.2.2. Сучасні підходи до концепції системи естетичного виховання учнів

Період духовного оновлення нашого суспільства відзначений особливою увагою до проблеми виховання школярів. Всебічній оцінці піддаються практика виховної роботи в школі, її зміст, форми і методи. Предметом критики стали педагогічний формалізм, абстрактне ставлення до особистості дитини, заорганізованість та інші негативні явища, що не сумісні з сучасною державною політикою у галузі виховання. Сьогодні перед школою стоїть завдання значно підвищити ефективність виховної діяльності учителів, створити педагогічні умови для розвитку особистості кожного школяра на основі максимального врахування його індивідуальних особливостей, талантів, обдарувань.

Більшість сучасних досліджень, що присвячені проблемі формування певних поведінкових ознак в діяльності учня загальноосвітньої школи, висувають положення про необхідність взаємозв'язку особливостей поведінки (в тому числі в побуті) дитини з особливими зусиллями педагогів (насамперед вихователів) по розвитку додаткових якостей, які потребують специфічного

цілеспрямованого впливу під час навчально-виховного процесу. Координатором дій вчителів повинен стати вчитель-вихователь, куратор, керівник дитячого колективу. Саме його роль як організатора роботи вчителів по реалізації творчого потенціалу вихованця, розвитку його рис займає особливе місце в майбутньому школи.

Тому розробка проблеми формування культури учнів в системі виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу постає як один з актуальних і пріоритетних напрямків сучасних психолого-педагогічних досліджень.

Одним з основних ключових термінів нашого дослідження виступає поняття системи естетичного виховання. Саме тому ми вважали за необхідне узагальнити сучасні підходи до визначення терміну „система” і здійснити аналіз існуючих систем виховної роботи, метою яких є формування культури побуту вихованців.

Системність у більшості узагальнених визначень представлена як послідовність і взаємозалежність усіх компонентів виховання. В. Афанасьєв вважає, що поза системним підходом об'єкт, процес, явище розпадаються на серію моментів, епізодів, абсолютно мінливих чи незмінних, не пов'язаних єдиною логікою, спільною спрямованістю [18]. Під цілісною системою ми будемо розуміти таку сукупність закономірно побудованих, динамічно пов'язаних компонентів, взаємодія яких породжує нову (системну) якість. Система активно функціонує, якщо: знайдено достатньо сукупність необхідних компонентів, кожний з яких повністю виконує свою функцію; забезпечено цілісність, взаємозв'язок, взаємодію компонентів, які займають у системі певне, властиве їм місце; якщо система цілеспрямована, її діяльність підлягає єдиним цілям і завданням; якщо вона активно включена в середовище і взаємодіє з ним, досить керована, тобто її діяльність постійно вивчається, коригується, спрямовується.

Проблема системного підходу до виховання розроблялася багатьма вченими і практиками. Історія вітчизняної педагогіки збагачена оригінальними системами виховання, розробленими А. Макаренком, В. Сухомлинським, С.

Шацьким, багатьма іншими педагогами-практиками. Безсистемності, однобічності, примітивізму в розумінні суті виховної роботи протистояв системний підхід А. Макаренка. Концепцію системного підходу до виховання А. Макаренко характеризує так: "Справжня суть виховної роботи ... полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, не в безпосередньому вашому впливі на дитину, а в організації життя дитини" [158,343]. А. Макаренко запропонував таку систему виховання і організації життя колективу, яка б забезпечувала в єдності гуманізм, цілісність, порядок, самоврядування і педагогічне керівництво.

Природно, що використання системного підходу до різних об'єктів педагогічної діяльності передбачає в першу чергу проникнення в сутність виховного процесу, потребує виділення його взаємозв'язаних компонентів. Таким чином ми в своїй роботі під *системою виховання* будемо розуміти єдність мети, змісту, організаційних форм, методів, засобів, що забезпечують формування особистості з визначеними певними якостями, поглядами, переконаннями. Системний підхід дозволяє нам більш глибоко і всебічно простежити взаємозв'язок і взаємовплив окремих компонентів процесу виховання, визначити вплив зміни окремих компонентів на всю систему в цілому, найбільш повно уявити собі механізм чи засіб вибору окремих форм і методів роботи, диференційного підходу до вихованців у вирішенні конкретних педагогічних завдань. Системний підхід до аналізу взаємозв'язку всіх елементів педагогічного процесу є міцною науковою базою для виявлення внутрішнього динамічного стану особистості учня, що формується з урахуванням зовнішніх впливів і умов, у яких це формування здійснюється. Тому системний підхід дозволяє більш глибоко і всебічно простежити не лише якісні зміни окремих компонентів виховного процесу і особистості школяра, що формується, а і демонструвати найбільш повно характер взаємодії всіх виховних впливів, причини відхилень від запланованої мети і завдань виховання, без формалізму оцінювати ефективність досягнутих результатів в навчанні, розвитку і вихованні школярів [18, 33].

Виходячи з цього, ми вважаємо що пошук шляхів більш ефективного формування культури особистості учня повинен вестись на основі ідеї системного підходу до організації виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу.

Розглядаючи системність як одну з загальних закономірностей природи, суспільства і людського мислення М. Красовицький в своїх роботах пропонує погляд на педагогічний процес як соціальну систему. Автор визначає виховну систему школи (класу) як спосіб (уклад) життя учнівського колективу, всі сторони (компоненти) якого підлягають певним цілям і забезпечують у процесі свого функціонування досягнення заданого результату - певних меж розвитку і моральних якостей особистості [135, 11].

Автори дослідження "Виховна система школи. Проблеми і пошуки" вважають, що виховна система школи включає: комплекс виховних цілей; спільність людей, що їх реалізують; їхню діяльність, спрямовану на реалізацію цілей; мережу відносин, що складається між учасниками цієї діяльності, а також ту частину навколишнього середовища, яка освоєна школою для реалізації прийнятих цілей [37, 62]. Не відкидаючи в цілому цього визначення, ми не можемо вважати його повним, бо воно не відбиває всіх сторін, компонентів системи, взаємозв'язків між ними. На нашу думку в більшості випадках діяльності загальноосвітніх навчальних закладів не існує фактична система діяльності, оскільки не спрацьовує системотвірний фактор — підпорядкування кожного елемента системи єдиним цілям і завданням. Системотвірним фактором, який визначає і цементує виховну систему школи, є конкретизовані цілі і завдання. З ними узгоджуються дії учителів і учнів, зміст, методи, організація виховної роботи й інші її компоненти. Саме єдність, наступність, взаємозв'язок усіх цих компонентів і складають систему, яка забезпечує розвиток певних людських якостей. можливостей і здібностей особистості.

М.Красовицький також визначає загальні ознаки, що забезпечують цілісність і ефективність виховної системи в умовах загальноосвітнього

навчального закладу: науково-обґрунтована, єдина для всіх чи більшості шкіл концепція виховання, реалізація якої гарантує оптимальний у сучасних умовах результат; орієнтація на особистість, її розвиток, духовне збагачення, підвищення відповідальності перед суспільством і перед собою; розумне поєднання в часі і просторі, скоординованість всіх виховних заходів; підкорення всіх компонентів системи конкретизованим цілям і завданням; стійкість "духу" школи (стилю, настрою, характеру традицій). Можна погодитись з тим, що така система протистоїть поширеному "календарному" баченню організації виховного процесу, коли виховні заходи приурочені до тих чи інших подій. Але погляд М. Красовицького на систему виховної роботи не передбачає диференціації методів та форм виховної роботи залежно від рівня сформованості якостей особистості вихованця, мотивів його діяльності, рис характеру.

Ми будемо виходити з того, що основною ознакою наявності системи виховної роботи, зокрема системи естетичного виховання, виступає алгоритм поєднання наступних елементів: загальні цілі і завдання виховання — принципи — особистість (рівень вихованості, потреби, інтереси) — конкретизовані цілі і завдання виховної роботи в даній школі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам дійти висновку, що при здійсненні системного підходу до формування культури побуту учня в системі естетичного виховання необхідно: вивчити внутрішню структуру цього процесу, окремі його елементи і зв'язки між ними, характер взаємодії; виявити внутрішні протиріччя, які притаманні означеному процесу, і які визначають його розвиток; скласти його інтеграційні характеристики; здійснити аналіз зовнішніх зв'язків цього процесу з оточуючим середовищем, його компонентами; розглянути їх на тлі більш широких систем, в які даний процес входить як елемент; дослідити особливості зародження означеного процесу як системи, сучасний її стан, тенденції до зміни.

Процес естетичного виховання в умовах загальноосвітнього навчального закладу знаходиться в тісному взаємозв'язку з всіма напрямками виховної

діяльності, але передусім з розумовим, моральним, трудовим та фізичним вихованням. Важко уявити процес засвоєння знань без бачення краси у змісті навчального матеріалу всіх предметів та процесі добування знань; моральне виховання – без бачення і оцінки краси вчинків, поведінки інших учнів та своїх власних; трудове виховання – без пізнання прекрасного в процесі, змісті та меті праці; фізичне виховання – без уяви про досконалість людського тіла, його здоров'я.

Аналіз літератури і власні спостереження також дозволяють зробити висновок, що процес формування культури учня в системі естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу вивчається за сукупністю таких *критеріїв*: критерій факту (наявність системи естетичного виховання); критерій часу (оптимальність витрат часу на реалізацію виховних завдань); критерій відношення (позитивне, негативне чи байдуже відношення до виховного процесу з боку вихованців і вчителів-вихователів); критерій змін (наявність фактів, що підтверджують позитивну динаміку формування культури побутової поведінки); критерій оптимальності (наявність оптимальної виховної діяльності в умовах певного загальноосвітнього навчального закладу).

Всі загальні положення, що характеризують системний підхід до складних об'єктів і явищ мають безпосереднє відношення до сфери соціального життя, зокрема до проблем виховання. В педагогічній літературі часто зустрічаються поняття "система цілей виховання", "система методів виховання", "система виховних впливів" і т.п. Тому один із пріоритетних напрямів досліджень є розгляд соціально-педагогічних систем різного рівня. З метою подальшої побудови програми експериментальної роботи ми вважали за доцільне дати характеристику системи естетичного виховання як підсистеми виховної роботи сучасної школи.

Більшість дослідників проблеми виховання дійшли висновку, що сфера виховання — особлива сфера і вона ніяк не може розглядатись як додаток до навчання і освіти. Крім того, завдання навчання в освіті не можуть бути ефективно вирішені без розв'язання педагогами завдань у сферу виховання.

Таким чином, є все необхідне для того, щоб розглядати дидактичну систему школи як підсистему виховної роботи в широкому розумінні цього слова [59, 61]. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури, ми дійшли висновку, що система виховної роботи містить у собі: комплекс виховних цілей; спільність людей, що їх реалізують; їх діяльність, що спрямована на реалізацію загальних завдань виховної роботи. Мета виховної роботи є стрижнем існування системи. Всі підсистеми, їх діяльність повинні бути підпорядковані досягненню реалізації єдиної загальноприйнятої шкільним колективом виховної мети. Мета функціонування системи виховної роботи школи визначається і реалізується людьми. Саме тому другою складовою системи виступає єдиний виховний колектив школи. В центрі його діяльності знаходяться колективістські відношення — відношення взаємної відповідальності, зацікавленості в досягненні творчого успіху.

Системний підхід до дослідження мети виховання розглядається О. Морозом. Автор розглядає систему взаємодії: суб'єкт (педагог) — колективний суб'єкт (клас, група) — суб'єкт (вихованець). У такому підході і реалізується принцип педагогіки паралельної дії. Неабияке значення в цій системі належить формуванню естетичних почуттів, краси педагогічної взаємодії. Автор вважає, що “навчально-виховний процес повинен бути організований таким чином, щоб кожний учень міг своєю радістю відкриття світу поділитися з іншими” [169, 95].

А. Бойко розглядає поняття “естетичних виховуючих відносин” як однієї із складових системи виховної роботи школи. Системотвірною ланкою в цьому випадку виступають естетичні характеристики стосунків “вчитель-учень”. Під естетичними виховуючими відносинами А. Бойко розуміє спеціально організовану під керівництвом вчителя творчу, морально-естетичну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, спрямованого на досягнення суспільних відносин, загальнолюдських і національних цінностей, що відповідає певному етапу розвитку суспільства і формує естетичні ідеали учасників педагогічної взаємодії [36, 25]. Ми погоджуємось з автором в тому, що через категорію

виховуючих відносин досягається можливість введення в педагогічну діяльність питань естетичної індивідуальної діяльності. Зазначимо, що в системі виховуючих відносин автор виділяє три рівні: співпорядкування, співробітництво і співтворчість. Найвищим рівнем відносин між вчителем і учнем А. Бойко називає саме “співтворчість” і визначає його як суб’єкт-суб’єктну взаємодію, під час якої педагог і учень об’єднані творчим діалогом-пошуком нерозкритих потенційних можливостей навчально-виховного процесу з метою активного саморозвитку і самовираження особистості кожної дитини, а також виявлення найкращих духовних якостей, до яких, насамперед, належить здатність до творення краси духовної та матеріальної. [36, 85].

Ми вважаємо, що навіть найбездоганніша виховна система не може залишатися статичною, тому що її розвиток відбувається безперервно. Джерелом її розвитку є діалектична суперечність між вимогами життя до людини як члена суспільства, рівнем розвитку цієї людини і характером тих педагогічних впливів, об’єктом яких він є. Закономірності суспільного розвитку впливають на вимоги суспільства до людини, постійне збільшення яких призводить до зростання рівня самосвідомості особистості. У зв’язку з цим в ході нашого дослідження виникла потреба аналізу діяльності тих систем виховної роботи, системотвірної ознакою яких є засоби естетичного виховання, та побутові прояви естетичної діяльності учнів.

Сьогодні на Україні функціонують досить ефективні виховні системи. В Сахновській школі Черкаської області (О. Захаренко) в основу покладено творчу працю, злиття з навколишнім середовищем; вивчення особливостей побуту жителів Черкащини; у середній школі № 109 м.Києва (А. Черниш) вся навчально-виховна діяльність базується на ґрунті української національної культури, а до особливостей системи виховної роботи слід віднести дослідження побуту епохи трипільської культури; в школі-гімназії №17 Лисичанська Луганської області (С. Белуха) в системі естетичного виховання учнів впроваджено низку заходів щодо вивчення традиційних символів українського народу; Український національний коледж м.Києва ім.

В.О.Сухомлинського системотвірним фактором виховної роботи вважає поєднання роботи по оновленню українських національних традицій в формах колективної творчої діяльності, зокрема художньо-прикладної.

Враховуючи те, що представникам вітчизняних і зарубіжних науково-педагогічних течій та різних шкіл властиві свої специфічні підходи до цієї наукової проблеми, у ході наукового пошуку нами зроблено спробу педагогічного аналізу не тільки існуючих систем виховної роботи, а й низки сучасних концепцій виховання учнівської молоді з метою вибору пріоритетів у своїй дослідницькій роботі.

Українськими професійними педагогами-дослідниками і практичними працівниками (Ю. Руденко - науковий керівник, М. Стельмахович, М. Алматій, П. Ігнатенко, В. Кузь, З. Сергійчук, Є. Сявавко).розроблено і опубліковано концепції національного виховання — «Педагогіка народознавства», «Козацька педагогіка», «Українська національна система виховання» та інші. В них концептуально осмислюються засади, основні напрями відродження народної і наукової національної педагогіки, обґрунтовуються проблеми оновлення змісту освіти, шляхи і форми виховання, що мають на меті формування в учнів національної свідомості й самосвідомості, національного характеру; виявляються національні компоненти духовності особистості, з'ясовуються найбільш дійові шляхи формування культури особистості засобами мистецтва.

Концепція «Педагогіки народознавства» орієнтує педагогічні колективи на запровадження в повсякденну роботу нових принципів і підходів у вихованні, таких форм і методів роботи, які дозволяють учбовим закладам відродити процес народності виховання, яке повинне починатися із засвоєнням учнями духовних надбань рідного народу, мови, усної народної творчості, всієї спадщини батьків. У концепції обґрунтовано сутність поняття «національна самосвідомість», під яким розуміється усвідомлення кожною людиною себе як представника певної нації, носія національної культури, історії. Приоритетним для нашого дослідження є визначення національно свідомої людини як такої, що глибоко знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу. [177, 35].

Поряд з визначенням основних напрямів і змісту автори цієї концепції визначають педагогічний інструментарій народознавчої роботи, її основні форми і методи, що є особливо цінними для нашої дослідницько-перетворювальної роботи. Найбільш педагогічне доцільним із них на нашу думку є: розширення у навчально-виховних закладах мережі народознавчих гуртків і об'єднань з вивчення рідної мови, музичних творів, творів декоративно прикладного мистецтва; постановки фрагментів із культурного й історичного минулого, вертепних дійств; створення фольклорно-етнографічних колективів, гуртків з оволодіння народними промислами, малих академій народних мистецтв (МАНМ); відкриття нових історико-краєзнавчих музеїв, музеїв та центрів етнографії і побуту, введення в практику проведення етнографічних експедицій учнів тощо.

Однією із найбільш узагальнених і завершених є концепція «Національної системи виховання». Під національною системою виховання автори розуміють систему родинних цінностей, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, навчально-виховних осередків, закладів та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх в дусі природно-історичного розвитку, матеріальної і духовної культури нації" [177, 69]. Така практика охоплює ідейне багатство народу, його морально-естетичні цінності, трансформовані в засобах народної педагогіки, народознавства, принципах, формах і методах організації виховного впливу на молодь (теоретичний аспект), а також постійну і систематичну виховну діяльність сім'ї, державних і громадських навчально-виховних закладів, осередків (практичний аспект).

Перекликається з нашими думками і висновок авторів концепції, що «кожен учень може і повинен бути в чомусь першим (ватажком, лідером): один — у навчанні, другий — у трудовій діяльності (фізичній, продуктивній праці), третій — у мистецтві, четвертий — у народознавчій роботі, п'ятий — у спорті тощо. Такий народний підхід забезпечує радість у навчанні, пробуджує енергію життя, формує гідність, надихає на подолання труднощів, дає можливість

відчувати себе рівним серед рівних і водночас першим серед інших в певній галузі життєдіяльності [177, 77].

На думку авторів концепції, зміст освіти і виховання має втілювати в собі національні та загальнолюдські цінності і реалізується за рахунок влучного використання таких засобів, як: краєзнавство (історичне, етнографічне, географічне, фольклорне, літературне), яке дає учням змогу вивчати і цілісно сприймати національний колорит рідного краю, глибоко засвоювати учнями регіональні побутові особливості національного життя; народна міфологія, фольклор, національна символіка, яка повинна виконувати функції консолідації нації в єдину етнографічну, культурно-історичну спільноту, символізувати державну, політичну, економічну і національну незалежність України; релігійні та родинні виховні традиції [177, 100].

На думку укладачів концепції, відродження національної системи виховання потрібне не лише для того, щоб відновити кращі здобутки минулого, а й для того, щоб наповнити її сучасним, науковим змістом. Однак, не припиняючи науково-методичного значення проаналізованих концепцій національного виховання, висловимо і свої критичні зауваження до них, що перекликаються і висловлювання С. Гончаренка і Ю. Мальованого: "Розбудову української школи не можна звести лише до насичення змісту гуманітарної освіти відомостями про етнічну історію українців, їхні звичаї і традиції, забуваючи, що соціальною місією школи є збереження і примноження національної культури, а не консервація минулого" [67, 54].

Варто також відзначити, що педагогічний інструментарій, запропонований авторами концепцій, не диференціюється за типами навчальних закладів, віковими і психофізичними особливостями учнів.

Своєрідну концепцію наскрізної системи виховання молодого покоління України запропонував творчий колектив українських педагогів-науковців (П. Щербань (голова), І. Бех, В. Герасименко, Т. Дем'янюк, А. Капська, С. Ладивір, І. Мартишок та інші). Дана концепція передбачає наповнення виховання гуманітарним змістом, орієнтованим на соціалізацію, безпосередній розвиток

людини. відповідно до потреб її самореалізації та актуальних завдань становлення Української держави, [126, 5-6,11-12].

Під «національним вихованням» автори концепції розуміють створену упродовж віків самим народом систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, і традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь [126, 5]. Виховання — як цілеспрямоване управління процесом розвитку особистості — є також частиною соціалізації, що знаходиться під певним соціальним і педагогічним контролем і відбувається через освіту і організацію життєдіяльності вихованців.

У концепції виділено, що дуже важливо для нашого дослідження, такі основні виховні завдання: формування духовно багатой особистості, виховання учнів на трудових і культурно-історичних традиціях рідного народу; створення умов для розкриття, розвитку здібностей учнів, самовизначення та громадського становлення, виховання соціально активних членів суспільства; формування високої духовності, потреби постійного морального вдосконалення; формування культури взаємин між учнями і культури спілкування з дорослими, оволодіння відповідними етичними знаннями, нормами поведінки; психологічна підготовка молоді до сімейного життя; фізичне вдосконалення юнаків і дівчат як невід'ємна складова гармонійного розвитку молоді, активне ставлення їх до зміцнення свого здоров'я; закладення основ здорового способу життя; виховання основ естетичної культури і розвиток художніх здібностей, створення умов для опанування учнями національною та світовою культурою [126, 11].

На нашу думку, автори названої концепції цілком логічно поряд із постановкою завдань визначили і основні шляхи їх реалізації. Це — залучення до виховної роботи в навчальних закладах батьків, представників громадськості, національної еліти з науки, культури та мистецтва; об'єднання зусиль державних і громадських інституцій у вихованні молоді, сприянні

діяльності дитячих та юнацьких організацій; розвиток індивідуальних здібностей і талантів у дітей і молоді та ін.

Вихідним положенням Концепції виховання підростаючих поколінь суверенної України" О. Киричука. є твердження, що процес виховання (як теоретичний об'єкт) — це закономірна, послідовна, неперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів. Основним системоутворюючим елементом його (як реального практика) виступає педагогічна взаємодія, де визначальним є виховання в широкому розумінні цього слова, бо включає в себе як процес передачі (обміну) теоретичних та практичних знань (освіта), так і передачу (обмін) духовних цінностей (власне виховання) [114, 33].

Отже, за О. Киричуком, загальною метою може стати виховання соціально активної, гуманістично спрямованої особистості, яка в своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна справедливість) і культурно-національними цінностями (працелюбність, добротворчість, волелюбність, суверенність, соборність).

При цьому соціальна активність розглядається не тільки як результат виховання (соціалізації), а і як необхідна передумова максимального розкриття й реалізації власної індивідуальності, закладених природою здібностей, нахилів і талантів; підготовки до свідомого вибору місця в житті, формування національної самосвідомості; як особистісна самотворчість, удосконалення своєї душі [114, 34-35]. При цьому головними суб'єктами виховного впливу на особистість є: 1) сім'я; 2) школа (в особі вчителя, вихователя); 3) масові комунікації; 4) первинний контактний колектив (групи, класу, об'єднання); 5) референтні (неформальні) групи. Велика увага в концепції приділена основному об'єкту керування з боку педагога - діяльності вихованців. Через неї і завдяки їй реалізуються просторовий, психологічний, соціальний та духовний контакти взаємодіючих сторін, міжособистісне спілкування як вирішальний фактор самоактуалізації суб'єктів взаємодії [114, 38].

На думку О. Киричука, навчальний заклад, організовуючи пізнавальну діяльність, покликаний забезпечити глибоке вивчення вихованцями рідної мови,

історії рідного краю, пам'яток культури та природи, пісенно-поетичної спадщини, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, знарядь виробництва та ін.

У «Концепції виховання творчої особистості» В. Моляко вказує, що «на нинішньому етапі розвитку суспільства домінуючими орієнтирами, які задають напрям у розв'язанні проблем виховання підростаючого покоління є творчий та естетичний фактори, що визначають основу духовності людини» [168, 47]. Центральним положенням, що визначає спрямованість концепції в цілому, є уявлення про людину як про творчу особистість, тобто таку, яка самостійно обирає свої дії і рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством. Для нашого дослідження цікавими виявилися запропоновані автором форми реалізації творчого підходу до виховання: а) систематичне розв'язання різноманітних творчих завдань; б) максимальна естетизація всіх форм життєдіяльності вихованців, включаючи й освоєння національних художніх надбань, творів народного мистецтва, світової культури; в) постійна участь особистості в колективній діяльності. Проте під естетизацією автор вбачає не лише поверхове, чисто зовнішнє, прагнення до краси, а всебічне підвищення культури особистості учнів [168, 49-50].

Автори «Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи» (С. Гончаренко, В. Новосельський, В. Оржехівська, В. Постовий) здійснили критичний аналіз тих прорахунків у виховній роботі і причин їх виникнення, які властиві сучасній школі, серед яких : однобічна орієнтація школи на виконання вимог програм, на складання планів масових виховних заходів; одноманітність змісту, методів, засобів та організаційних форм навчання і виховання; втрата значною частиною молоді суспільне значущих цілей, мотив, орієнтирів для поведінки, погашення природних для молодої людини вогників допитливості, інтересу до знань, потягу до творчості, самовияву і, як наслідок усього цього — відчуженість значної частини підлітків і юнацтва від навчального закладу, коли перевага часто-густо віддається

неформальним об'єднанням. Загальною метою позанавчальної виховної роботи визначено закладення фундаменту всебічного, гармонійного розвитку особистості з високоморальною громадянською позицією, з глибоким розумінням нею традицій і соціально-культурних цінностей свого народу, здатної бути спадкоємцем і продовжувачем національних традицій [128, 48-49]. Водночас зазначимо, що укладачі концепції не вказали, які види діяльності включає в себе позакласна робота, не визначили її головних суб'єктів, її місця у виховній системі навчального закладу.

Наш аналіз сучасних систем та концепцій виховання виглядав би неприродно без звернення до змісту філософсько-педагогічних концепцій виховання, розповсюджених на Заході, серед яких слід виділити такі напрямки: консервативний, агуманістичний (іноді його ще називають раціоналістичним), ірраціоналістичний та сциєнтично-технократичний.

Консервативний напрям включає прагматичну концепцію виховання (Дж. Дьюї, Т. Браммельд, К. Роджерс, Е. Келлі та ін.) згідно з якою інтелектуальні, моральні якості особистості закладені в її унікальній природі і їх вияв пов'язаний перш за все з індивідуальним досвідом людини. Звідси завдання виховання представники прагматизму вбачають не у формуванні певних моральних якостей, принципів, ціннісної орієнтації особистості, а лише в кількісному зростанні даних їй від природи задатків, здібностей, якостей і індивідуального досвіду як головної умови “самореалізації особистості” [88, 6].

Для нашого дослідження педагогічних засад формування культури побуту учнів важливим є твердження Дж. Дьюї про те, щоб навчити людину пристосуватись до середовища і отримати таким чином можливість розвивати свої природні унікальні здібності [128, 39-40].

Гуманістичний напрям у вихованні, який в західній літературі має назву “нового гуманізму”, пов'язаний в основному з позитивізмом. Його представники (Л. Кольберг, П. Хьорст, Р.С. Пітере, М. Уорнок) вбачають в гуманізації системи виховання головний засіб утвердження в житті суспільства справедливості як головного принципу відносин між людьми. Представники “нового гуманізму”

вбачають свою головну мету в недопущенні конформізму, маніпулювання поведінкою особистості; у створенні умов для її вільного самовираження, для здійснення людиною усвідомленого вибору вчинків у конкретній ситуації і тим самим попередити небезпеку формування уніфікованої форми поведінки. Для досягнення цієї мети, на їх думку, в процесі виховання необхідно, перш за все, формувати ієрархію інтелектуальних здібностей. Звідси, головне завдання виховання — формування раціонально мислячого суб'єкта, “раціонально автономної особистості”.

Заслуговує на увагу позиція Л. Кольберга і його послідовників із Гарвардського центру морального розвитку і виховання, які дійшли висновку, що розвиток особистості людини, формування її моральності може найбільш ефективно проходити в умовах, максимально наближених до ідеального, демократичного, співтовариства людей. Саме з того часу в багатьох американських, а також західно - європейських школах створені «справедливі общини, співтовариства». Ці «справедливі общини, співтовариства» дають можливість і учням, і вчителям набувати міцні ціннісні орієнтації, трансформувати вузькоєгоїстичні індивідуальні інтереси в правила і норми групової поведінки [195, 104].

Важливим у плані нашого дослідження є думка “новогуманістів” про те, що школа володіє можливістю прищепити учням навички спілкування, залучити їх до виконання громадських функцій через різні форми позаурочної і позашкільної діяльності (клуби, спортивні організації, гуртки, клуби народної творчості тощо.) [229, 116].

Третій напрям характеризується ірраціоналістичним підходом до проблеми виховання. У своїх вихідних філософських позиціях він спирається на екзистенціалізм (М. Грін, О.Ф. Больнов, Дж. Кнеллер, Е.Брейнзах, У. Баррет). Виходячи із тези про неповторність, унікальність особистості, яка розкривається в “граничних ситуаціях”, прихильники ірраціоналістичного підходу до виховання не визнають ролі соціального середовища в формуванні людини. Середовище, на їх думку, може лише нашкодити її моральній сутності,

бо ж соціальні інститути спрямовані на уніфікацію особистості, її поведінки. Моральне виховання ж, навпаки, покликане розкривати індивідуальні якості і здібності особистості. Формування неповторної, унікальної особистості є не що інше, як процес саморозвитку і самовиховання, який передбачає подолання в поведінці людини колективістських тенденцій, бо ж справжнє виховання не може мати своїм об'єктом масу [229, 43].

Сциєнтично - технократичний напрям спирається, головним чином, на “технологію поведінки” і в цілому на необіхевіористську психологію (Б. Скіннер, Е. Морріс, М. Блек). Прихильники цього напрямку відкидають самовираження особистості як головну мету виховання, вбачаючи в цьому одну із головних причин моральної кризи. Вони виходять із установки, що людина — істота, яку можна вчити, що саме в процесі навчання (учіння), виробляються всі норми її поведінки [225, 46].

Таким чином, ретроспективний аналіз вітчизняних та західних філософсько-педагогічних концепцій, ідей, рекомендацій, підходів до проблем формування культури особистості визначених на основі сучасних концепцій виховання дозволив нам обґрунтувати низку теоретичних положень , на яких ми будемо будувати свій подальший науковий пошук. Ми гіпотетично вважаємо, що процес формування культури побуту в системі естетичного виховання учнів визначається такими чинниками:

- урахуванням виховного впливу середовища, який включає різноманітні варіанти взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з мікросоціумами; де навчальний заклад виступає культурно-духовним, естетичним центром життя громади;
- диференціацією виховання , що передбачає відбір змісту, форм і методів виховання, відповідно до змісту певної виховної системи;
- гуманізацією міжособистісних відносин в учнівському середовищі, створенням психологічно комфортної атмосфери;

- естетизацією діяльності навчального закладу, що спрямована на систематичне розв'язання учнем завдань естетичного збагачення світу й себе;
- розвитком сутнісних сил, потреб, інтересів, здібностей, обдарувань, прикладних умінь учнів.

Підґрунтям системи виховної роботи з формування культури побуту учнів молодших класів виступає знання психологічної характеристики даного вікового періоду, що дозволяє врахувати особливості розвитку психічних процесів та мислення учнів; визначати послідовність включення школяра в різноманітні види соціально-виховної діяльності. До детальної характеристики особливостей учнів молодших класів, що впливають на процес формування культури побуту в системі естетичного виховання ми звернемось у наступному параграфі нашого дослідження.

1.3 Особливості формування культури побуту учнів молодших класів

Молодший шкільний вік охоплює життя дитини від 6 до 10 років. Головною особливістю цього періоду є зростання фізичних сил і прискорений розвиток пізнавальних здібностей дитини. Відбуваються значні зміни і в характері дітей: вони поступово звільняються від надмірної емоційності, намагаються контролювати свою поведінку. Порівняно з дошкільниками, у молодших школярів рідше спостерігається різка зміна настрою, вони спокійніші, стриманіші. Початок цього періоду співпадає зі вступом дитини в школу, зміною устрою її життя.

При вступі до школи навчальна діяльність для учнів молодших класів стає провідною, а ставлення до цієї діяльності визначає основний компонент його позиції як особистості. Досить швидко учень молодших класів усвідомлює, що учіння — діяльність, яка потребує суттєвих особистісних і це в ряді випадків веде до втрати бажання вчитися, до безвідповідальності у виконанні

навчальних завдань. Ясно, що ставлення до учіння визначає розвиток всіх інших компонентів позиції особистості.

Нашим завданням було визначення особливостей формування культури побуту учнів молодших класів. Ми базувалися на твердженні сучасних психологів-дослідників про те, що розвиток психіки дитини в цей період визначається перебудовою системи життєвих стосунків та появою якісно нових стосунків. Навчальні заняття і шкільний ритм життя сприяють розвитку мислення, мови, зосередженості, цілеспрямованості, необхідних трудових навиків.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що молодший шкільний вік — це сензитивний період, коли найактивніше можуть розвиватися соціальне значущі якості особистості, це період підвищеної емоційності, чутливості, врівноважування процесів збудження і гальмування, сприйнятливості, розвитку позитивних потреб та інтересів, водночас певної пластичності. Вітчизняна психологічна наука вважає головним положення про те, що основою формування позитивних рис особистості стає єдність свідомості, почуттів і поведінки. Це положення посідає особливе місце в естетичному вихованні, тому що, як зазначають вчені, цінності засвоюються шляхом переживання, а не шляхом логічного запам'ятовування.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури (Н.Абрамова, Т.Ахаян, Л.Божович, З.Васильєва, С.Рубінштейн) ми визначаємо чотири основні етапи формування особистості молодших школярів: ознайомлення учнів з знаннями; осмислення знань; емоційне переживання соціальної значимості знань; реалізація в поведінці засвоєних знань.

Перший етап виховання полягає в оволодінні знаннями, які дають інформацію про вимоги, оцінки, ідеали, уявлення, про наслідки порушення норм поведінки і є передумовою орієнтації учнів на вибір лінії поведінки в різноманітних ситуаціях. Другий етап виховання передбачає процес осмислення молодшими школярами знань, їх сприйняття і перенесення у сферу переконань. На третьому етапі виховання молодших школярів виникають потреби, які є

внутрішнім прагненням людини до самовдосконалення. Виникнення потреби діяти у відповідності з нормою можливе лише в результаті емоційних переживань людини, необхідність якої витікає із особливостей природи моральних норм. Головним джерелом переживань є оточуючий світ, вчинки людини. Молодший школяр може об'єктивно оцінити дії інших людей, поведінку колективу, якщо вони їм зрозумілі і не виходять за межі їх життєвого досвіду. На четвертому етапі відбувається реалізація в поведінці засвоєних знань, при цьому на основі почуттів виникає потреба в здійсненні певної дії, зміст якої базується на виборі мотивів і зразків поведінки.

Визначення етапів виховання учнів молодших класів дозволило нам приділити більшу увагу проблемі формування потреб учнів, зокрема, потреб естетичного характеру. Потреби молодшого школяра в активній діяльності, у спілкуванні, враженнях і пізнанні навколишнього є основою його підвищеної емоційної активності, стійкого інтересу до всього, з чим він стикається в процесі життєдіяльності.

Потреби збагачують духовний світ школяра, є пусковим моментом емоційних станів, інтересів, ціннісних орієнтацій, моральних звичок. На їх основі відбувається формування естетичних переконань, які в свою чергу діють на потреби, що сприяють їх якісному росту. До таких потреб відносимо потреби в емоційному контакті, в прилученні до духовного світу іншого, повазі оточуючих, турботі про близьких, друзів, потреби в спілкуванні, в самоповазі, в самовіддачі.

Потреби складають механізм всіх видів людської активності, в той час як мотиви виступають як конкретні їх прояви. Аналізуючи вчинки людей, необхідно з'ясувати їх мотиви. Мотиви пов'язані із задоволенням потреб і є спонукою до діяльності.

Психологами доведено (Л.Божович, Л.Виготський, А.Леонтьєва, С.Рубінштейн), що саме мотиви є обґрунтуванням вибору напряму поведінки людини, являють собою результат боротьби різних, суперечливих спонукань і переживань особистості.

Управляти діями людини можливо тільки за допомогою управління її мотивами. Таким чином, розвиваючи у школярів особистісні риси, необхідно пам'ятати, що мотиви, які спонукають до діяльності, повинні бути високоморальними і мати естетичну та соціальну цінність.

Для розв'язання завдань нашого дослідження ми вважали за необхідне більш детально зупинитися на характеристиці емоційної сфери молодшого школяра. Вона надзвичайно сприйнятлива до зовнішніх впливів, гостро реагує на звуки, барви, явища та форми навколишнього світу. Тому цей період життя дитини найбільш сприятливий для формування естетичних переживань, почуттів, смаків.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень і власний педагогічний досвід дозволили засвідчити, що саме в перші роки навчання і виховання закладається фундамент гармонійного, в тому числі і естетичного розвитку особистості. Від того, які естетичні цінності, судження, почуття, смаки, потреби будуть сформовані в учнів у початковій школі, багато в чому залежатиме подальший розвиток особистості та можливості її вдосконалення.

Формування всіх естетичних якостей особистості тісно пов'язане з емоційною сферою дитини, а все емоційно пережите надовго фіксується і залишається у нашій свідомості, тому допущені і початковій школі помилки в естетичному вихованні важко, а іноді і неможливо виправити. Учні початкових класів виявляють особливо великий інтерес до всього комплексу сфери естетичного, у них є велика потреба до творчості за законами краси в різних видах побутової естетичної діяльності.

Діти молодшого шкільного віку прагнуть якомога більше дізнатися, безпосередньо відчувати, зайняти належне місце серед ровесників, проте їхній життєвий досвід для реалізації прагнень, бажань, претензій ще малуватий, можливості досить обмежені. Враження дітей різноманітні, свіжі і пластичні, а свідомість ще не дозріла до ґрунтовної переробки сприйнятого. Спілкування життєво необхідно, а вмінь і досвіду мало, їх постійно не вистачає для правильного орієнтування.

Емоційні переживання, розвиток почуттів, тісний зв'язок їх з розвитком мотивів, появою нових потреб та інтересів, їхня спонукальна і регулююча роль відзначаються багатьма дослідниками (Л. Божович, Т. Якобсон, О. Леонтьєв). Практичний досвід емоційно-моральних переживань, що його набуває дитина в процесі життєдіяльності є життєдайним джерелом розвитку почуттів, закладених в основі моральних якостей особистості. Тому збагачення емоційних переживань, нагромадження позитивних моральних почуттів є найважливішим завданням виховання молодших школярів. Ми розглядаємо процес розвитку емоційно-мотиваційної сфери молодшого школяра як підґрунтя для формування умінь та навичок естетичної діяльності.

Проте і сама естетична діяльність буває різною. Звідси і процес формування особистості в дитині може мати дві чітко виражені форми:

По-перше, дитина сприймає іншу людину та все, що стосується її життя та діяльності, і виробляє до сприйнятого своє ставлення, яке згодом переростає у погляд і переконання. Вона оцінює те, що бачить, що чує, про що читає чи довідується від інших. Саме на такому механізмі ґрунтується переважно сьогодні виховання на уроці: оцінному судженню піддаються отримувана тут інформація і стосунки між людьми. В результаті дитина в кращому разі оволодіває поглядами і переконаннями, що ось те добре, а те — зле, що така людина чесна, а така — не чесна, такий вчинок красивий, а такий - огидний . Але далі подібного тлумачення процес виховання, побудований у руслі лише сприймання інформації, практично не йде.

По-друге, дитина може бути істотою активною, діючою, може впливати на предмет, з яким взаємодіє, змінювати його відповідно до своїх поглядів, не лише знати, як правильно діяти, а й активно реалізовувати свої переконання. Активність сприяє накопиченню у людини життєвого досвіду. Набутий досвід не приводить до повного задоволення і ліквідації потреби, а все сильніше збуджує її. Визначення особливостей формування особистості молодшого школяра дозволило нам більш детально зосередитись на тих глибоких змінах, що відбуваються у школярів початкових класах в сфері моральних та

естетичних почуттів. З приходом в школу дитина відразу ж попадає в групу однолітків, які займаються спільною серйозною справою — учінням. До першокласника висуваються певні вимоги щодо оволодіння знаннями, виконання завдань, спілкування з однокласниками і вчителем. Стосунки між школярами будуються на іншій основі, ніж в дитячому садочку — положення дитини в класі визначається іншими критеріями, перш за все його успіхами у навчанні. Аналіз низки досліджень (Л. Божович, Л. Висотіна, М. Волокітіна, Л. Славіна) дозволив засвідчити, що, якщо для першокласників вирішальну роль в оцінці того чи іншого учня відіграє оцінка вчителя, то в учнів 3-4 класів особливе визнання заслуговує не відмінник, а той, хто багато знає, хто легко розв'язує задачі, може правильно відповісти на будь-яке запитання, той, хто показав себе як хороший спортсмен, шахіст. При цьому у класу в цілому складається певне ставлення до кожного учня, відносини учнів стають дедалі більш незалежними від оцінки вчителя.

Відомий дослідник проблем позанавчальної виховної діяльності О. Краковський зазначає, що такий учень заслуговує поваги, що він в чомусь сильніший від інших, дитина в 3-4 класі сама не хоче бути гіршою, ніж він. Неусвідомлене в старших дошкільників прагнення "бути як інший" перетворюється в учня 4 класу в постійне озирання на громадську думку.

Молодший шкільний вік — це особливо емоційний період в житті людини. Тому все, що не торкається сфери почуттів, не лише марнує зусилля вихователя, але й може бути іноді шкідливим фактором. Виразним аспектом в поведінці учнів молодших класів виступає рівняння на іншого (в тому числі й не на найкращого), легке наслідування незалежної поведінки учня, який виділяється, бажання дружити з ним і ні в чому не відставати від нього. Ось чому деякі діти, що прийшли в школу з достатньо сформованими поведінковими навичками і звичками, іноді їх втрачають, наслідуючи поведінку менш вихованих товаришів. Особливо такі ситуації стають помітними в сфері організації побуту, самообслуговування молодших школярів. Це, на нашу думку, ще раз підтверджує актуальність досліджуваної проблеми.

Прагнучи посісти однакове з усіма місце в класі і не бути нижче і гірше за інших, діти іноді навмисно позують перед товаришами, хваляться своєю "незалежністю" або успіхами, часто уявними в якій-небудь галузі. Вони бояться визнати своє невміння щось зробити, свою слабкість і неспроможність у чомусь.

Для учнів, які навчаються в початковій школі є притаманним виявлення високих гуманних почуттів: доброти, піклування, співпереживання, чуйності до матері, вчительки, однокласників і навіть до чужих людей. Бесіди з учнями і обговорення разом з ними вчинків літературних персонажів або реальних людей розвивають у них вміння правильно оцінювати факти, якщо, звичайно, вони їм зрозумілі і не виходять за межі їх життєвого досвіду. Цікавим є той факт, що в молодшому шкільному віці відчувається помітний відрив між етичними відчуттями дитини і вміннями перенести їх в площину побутової діяльності. Проте, більшість дослідників погоджується, що під впливом яскравих, позитивних емоцій дитина швидше сприйме красу вчинків, думок, оточуючого світу і на ґрунті певного „емоційного поля” зафіксує зразки „правильної поведінки”, як такі, що заслуговують тиражування, трансформації у подальшій діяльності.

Для дітей молодшого шкільного віку дуже характерні різні оцінки своїх вчинків і вчинків інших людей, а також судження про них. Вийшовши за шкільний поріг, дитина потрапляє у світ, де діють закони життя, їй необхідно вступати в реальні стосунки з оточуючими її людьми, і це спілкування повинно бути приємним для обох сторін.

Невміння розібратись в складних взаємовідносинах людей позначається на відносинах молодшого школяра з дорослими. Розглядаючи цей аспект проблеми формування почуттів особистості, П. Якобсон показав, що у взаємовідносинах з дорослими в школяра виступають дві суперечливі тенденції. З одного боку, зростає усвідомлення необхідності підкорятися вимогам старших як вимогам, що їх ставить суспільство. З іншого боку, зростає самостійність, почуття незалежності, впертості для захисту прав на власну

ініціативу і самодіяльність. Формування у школяра ставлення до самого себе залежить від ставлення до дорослих і до однолітків й тісно пов'язане з ним. У семи-, десятирічних дітей самооцінка помітно змінюється.

Естетичні смаки дітей молодшого шкільного віку, так само, як і інтереси та потреби, нестійкі і суперечливі, перебувають в стадії становлення. Основою майбутнього смаку в дитячому віці є естетичні враження та почуття, які інтенсивно розвиваються. На нашу думку цьому сприяють наступні, тісно пов'язані аспекти: виховання в учня естетичного ставлення до дійсності шляхом широкого включення в художньо-творчу діяльність, організацію вільного часу та дозвілля для естетичного розвитку; естетика зовнішнього вигляду та поведінки школярів, навички з дотримання порядку, чистоти.

Розвиток через мистецтво емоційної сфери, психіки, естетичної культури особистості дозволяє розв'язати проблеми раціонального проведення вільного часу, коли повною мірою реалізуються об'єктивні риси естетичної культури особистості, індивідуальний фактор пропедує антисоціальні дії.

До моменту переходу в середні класи в школяра формується ставлення до своїх здібностей, успіхів, не пов'язаних обов'язково з навчанням. Школяр починає оцінювати й деякі якості свого характеру і риси особистості. Щоправда, така оцінка збігається з думкою вчителя. З віком ступінь збігання оцінки вчителя і самооцінки школяра підвищується. Важливо і те, що учіння для молодшого школяра — індивідуальна діяльність, що визначається взаєминами з учителем і саме завдяки цим взаєминам навчальна діяльність стає основним джерелом цінностей, які збагачують і формують позицію особистості.

Серед почуттів, які формуються у молодшого школяра, слід відзначити й почуття, пов'язані з ставленням до вчителя. У першокласників швидко складається почуття довіри, прихильності і поваги до вчителя, проте ці почуття ще розпливчасті і глобальні. Якщо вже сподобалася вчителька, то все в неї добре і гарне. Але до 4 класу це ставлення диференціюється, і діти більш критично починають оцінювати дорослих, в тому числі й своїх вчителів. Однак

рівень такої оцінки в десяти-, одинадцятирічних дітей має ще дуже поодинокий, конкретний і ситуативний характер.

Г. Гусєва порівнює оцінку учнем учителя і уявлення дитини про ставлення вчителя до неї. Вона приходить до висновку про взаємозв'язки цих оцінних ставлень. При цьому в учнів молодших класів ці показники не дуже часто збігаються і не дуже стійкі. Очевидно, першокласники ще не можуть відокремити ставлення до них вчителя від його оцінки їх навчальної діяльності.

У період молодшого шкільного віку життя дитини в значній мірі визначається зовнішніми обставинами, випадковими подіями, сьогоднішніми враженнями, і цих обставин, подій, вражень з кожним днем стає все більше. Розширюється коло важливих людей для школяра. Кожен з них несе в собі неподібні погляди, оцінки, очікування, стає зразком для наслідування. Молодший школяр змінює свої позиції в залежності від щохвилинного оточення: з батьками він більш дитячий і безпосередній, ніж з учителем, у вуличній компанії активніший, рухливіший, більш говіркий, ніж в класі. Поступово звичний для дитячого садка скарг типу "він штовхається" чи "вона не дає олівці" стає менш, адже групові норми для молодшого школяра важливіші за думки старших.

Аналіз особливостей, якими визначається процес формування особистості молодшого школяра дозволив нам визначити певні своєрідності формування емоційно-образної сфери учнів цього віку до яких ми відносимо:

- активність молодшого школяра в пізнанні життя, навколишнього середовища;
- безпосередність, свіжість та яскравість сприймання;
- постійну готовність наслідувати кращі, на думку дитини, взірці та вчинки;
- жвавість уяви, висока вразливість, активне оперування образами.

Саме ці вікові особливості молодшого школяра допомагають йому безпосередньо і своєрідно пізнавати світ. "Саме у молодшому віці, коли душа дуже піддатлива до емоційних впливів, — писав В.О.Сухомлинський, — ми

розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, вчимо їх азбуки моралі" [211, 164].

Наступним нашим завданням є встановлення змістових зв'язків між особливостями формування емоційно-образної сфери учнів молодших класів і процесом формування культури побуту. з цією метою ми здійснили спробу висунути кілька теоретичних припущень: а) культура і вихованість учня молодших класів надзвичайно яскраво проявляються у побуті; б) формування культури побуту повинно бути невід'ємною складовою частиною естетичного виховання; в) фізичний та розумовий розвиток дітей безпосередньо залежать від середовища, з якому вони живуть, особливо сімейного мікросоціуму, від обстановки, що оточує їх в побуті; г) в процесі формування культури особистості учень сприймає критерії естетичної оцінки речей, предметів і явищ навколишнього життя.

Процес формування естетичної оцінки думок, вчинків, предметів в учнів молодших класів має свої особливості. До пріоритетних естетично-побутових умінь та навичок ми відносимо такі:

- відокремлення дитячого куточку, власного місця для сну, ігор та занять;
- гігієна та естетичне впорядкування житла;
- естетика поведінки за столом, в громадських місцях, в гостях та під час прийому гостей;
- естетика гостинності, уміння вибирати, дарувати й приймати подарунки;
- культура домашньої праці, виконання завдань по самообслуговуванню;
- естетика застільного етикету, уміння вести застільну бесіду;
- естетика організації вільного часу, ігрової діяльності тощо.

Виходячи з характеристики завдань естетичного виховання учнів початкових класів [88, 4].ми здійснили спробу визначити відповідні завдання щодо формування культури побуту учнів молодших класів, а саме:

1. сприяння розвитку приймання естетичних явищ у навколишній дійсності;
2. формування естетичних оцінних ставлень до явищ та предметів побуту;
3. формування шанобливого ставлення до предметів побуту як результату людської праці;
4. залучення учнів засобами соціально-виховної роботи до участі в побутово-естетичній діяльності, творення за „законами краси”.

Розгляд тривалого і складного процесу формування культури побуту молодших школярів дає змогу виділити такі його *особливості*:

- культура побуту розвивається на основі знань, поступового засвоєння етичних та естетичних понять; на цих знаннях, певним чином оцінених дорослими, будуються і власні естетичні судження дітей;
- у процесі набуття школярами знань формуються перші поняття що виражені в словах : краса, зручність, комфорт, охайність, привабливість і т.п. Кожне поняття включає в себе певну сукупність естетичних ознак. Суть цих понять розкривається для дітей лише у процесі естетичної діяльності;
- знання основних естетичних цінностей суспільства не гарантує виникнення у дитини відповідних почуттів, які є виявом ставлення самої дитини до навколишнього світу;
- мотиви естетичної діяльності молодших школярів визначають взаємовідносини дітей з однолітками і дорослими;
- перетворення знань в особистісні погляди, переконання та стиль естетичної життєдіяльності особистості відбувається лише за умов організації системного соціально-виховного впливу.

Відомим фактом є те, що на формування естетичної вихованості особистості впливає все соціальне оточення, з яким вона вступає в контакт. Активний прояв культури у стосунках батьків, вчителів, сусідів, товаришів,

побачений фільм, прочитана книга — усе це впливає на свідомість дитини, формує певний ціннісний ряд. Моральні цінності сприймаються учнями не лише як альтернативні "погано" чи "добре", а як прояв певних емоційних та естетичних оцінок, нюансів взаємин. І чим більшу увагу цьому приділятимуть батьки та вчителі, тим повноправнішою і яскравішою буде створювана за їх допомогою модель естетичної поведінки учня молодших класів.

Визначаючи значення сімейного оточення в процесі формування естетичної культури учнів ми прагнули визначити особливості взаємодії учня молодших класів з колом осіб найближчого оточення в контексті формування навичок естетичної діяльності.

Для даного віку особистісну значимість отримують, крім сім'ї, однолітки, позашкільне оточення. Батьки відчувають, що їм складно простежити за новими впливами, першоджерелами перемін своєї дитини. Школяр, у свою чергу, відчуває певну зміну ставлення до нього дорослих членів сім'ї, помічає, що до його думок прислухаються з більшою увагою, з ним радяться, його права поважають, батько й мати серйозно цікавляться його шкільними проблемами та успішністю. Це підсилює для дитини важливість нового етапу у житті, допомагає в підтримці інтересу до школи, бажання вчитися, у формуванні серйозного ставлення до обов'язків школяра і позитивного відношення до однокласників.

Саме на засадах сприятливого соціального оточення сім'ї, друзів можливо успішне формування культури побуту школяра і умінь побутової естетичної діяльності. Ця позиція стала вихідною для розв'язання як теоретичних так і практичних питань раціональної побудови нашої подальшої експериментальної роботи в умовах загальноосвітнього навчального закладу .

1.4. Формування культури побуту учнів молодших класів в умовах шкільного та сімейного соціумів

Серед головних завдань сучасного загальноосвітнього навчального закладу є створення системи виховної роботи спрямованої на розвиток творчої особистості школяра, створення сприятливих умов для самовираження особистості в різних мікросоціумах, формування умов для розвитку культури учня. Метою нашої експериментальної роботи стала перевірка педагогічних умов, які сприяють підвищенню ефективності процесу формування культури побуту молодших школярів, виявлення оптимальних можливостей використання особливостей даного процесу в соціально-виховній діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Педагогічний експеримент з проблеми дослідження проводився протягом 1996 – 2004 років в два етапи.

Констатувальний експеримент по вивченню педагогічних умов процесу формування культури побуту молодших школярів було проведено у 6 середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах м. Луцька, м. Нововолинська, Волинської та Рівненської областей, при цьому дослідженням було охоплено 9 класів; 156 вчителів (вчителів початкової школи, вихователів груп продовженого дня, класних керівників) та 210 учнів.

На першому етапі (1996-1997 рр.) метою експерименту було вивчення і аналіз:

- змісту виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів по формуванню культури побуту молодших школярів;
- ускладнень, які відчують вчителі в процесі формування культури побуту молодших школярів засобами виховної роботи;
- організаційних умов, які сприятимуть влучній, системній роботі по формуванню і культури побуту молодших школярів загальноосвітнього навчального закладу.

Аналіз практики соціально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів дозволив визначити, що досягнення цілей експериментальної роботи, вирішення пов'язаних з ними організаційно-методичних завдань неможливе без критичного аналізу негативних тенденцій, помилок, проявів формалізму у практиці виховної роботи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Результати аналізу змісту виховної роботи загальноосвітніх шкіл доводять, що до найбільш помітних негативних проявів функціонування системи виховної роботи школи можна віднести такі:

Не дивлячись на демократичні гасла та достатньо сучасне звучання змісту документів, планів з виховної роботи в загальноосвітніх закладах панує система навіювання стандартного набору догм, формул, які суперечать реаліям нашого швидкоплинного життя. У зв'язку з цим система виховної роботи школи користується певним стандартним переліком моральних властивостей, які потрібно виховувати і таким же стандартним набором виховних завдань. Така система дуже часто не орієнтована на конкретні виховні цілі діяльності молодшої школи та окремого класного колективу. І безумовно, враховуючи відсутність певного конкретного виховного замовлення, вона не досягала мети формування культури побуту молодших школярів.

Як і раніше, у багатьох загальноосвітніх навчальних закладах гіпертрофується роль і місце словесних організаційних форм соціально-виховної роботи. Таким чином, звужується можливість педагогічного впливу на духовний світ вихованців, на формування умінь та навичок естетичної діяльності, зокрема культури побутової діяльності.

Форми соціально-виховної роботи відбуваються, переважно у сценарних діях, за задалегідь переписаними, багаторазово відрепетованими текстами, де не лишається місця для творчості школярів, виявлення їх думок та переконань. Такий підхід гальмує творче осмислення школярами явищ навколишньої дійсності, не лишає місця для експромтів, ініціативи, творчої фантазії.

Залучення учнів до активної перетворюючої діяльності підміняється низкою заходів словесно-інформаційного і навчального характеру. Виховна робота набуває громіздкості як за обсягом так і за часом реалізації. Перевага віддається методам масової роботи, таким заходам як свята, тематичні вечори. При цьому спостерігається гостра необхідність у вирішенні завдань формування культури побуту молодших школярів за рахунок розкриття якостей кожного учня в кулуарних, так званих „домашніх” формах роботи з обмеженим колом учасників.

Аналіз змісту системи виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу по формуванню культури побуту молодших школярів дозволив засвідчити, що одна з найголовніших причин такого становища — відсутність визначеної системи виховної роботи, котра б ґрунтувалась на фундаментальних дослідженнях педагогічної і психологічної науки, сучасних соціокультурних концепціях, на прогресивних ідеях вітчизняної і світової педагогічної практики з проблем формування культури побуту молодших школярів

Вивчення ускладнень, які відчувають вчителі в процесі формування культури побуту молодших школярів засобами виховної роботи дозволило засвідчити, що загальна готовність педагогічних колективів до вирішення завдань формування культури побуту учнів дуже низька. Багато вчителів, що досконало володіють своїм предметом, слабо орієнтуються у закономірностях виховання, не озброєні знаннями і вміннями співпраці з вихованцями і звідси їх прихильність до рутинних, догматичних форм виховання. Як показує наше дослідження, розвиток якостей особистості школяра, їх формування в процесі виховної роботи значною мірою гальмується тим, що вчителі не володіють достатнім арсеналом психолого-педагогічних знань у галузі формування культури особистості школяра і саме тому не використовують їх у практичній діяльності.

Дослідження показало, 90% опитуваних вчителів (156 респондентів) стверджують, що в них існує система дій по формуванню естетичної культури учнів, але лише 15% відповіли позитивно на питання про наявність завдань

виховної роботи щодо формування культури побуту учнів. З формами і методами формування естетичної культури особистості школяра у навчально-виховній роботі достатньою мірою було ознайомлено 40% вчителів; використовували їх систематично 6%, час від часу 30%, не застосовували зовсім 3% респондентів. Крім того, вчителі не дуже чітко уявляють собі, на які конкретні якості треба звертати увагу під час формування та розвитку у школярів навичок культури побуту. Опитування свідчить, що 46% вчителів не змогли назвати, які саме якості можна віднести показників культури побуту учнів, а 48% орієнтувались на загальновідомі параметри.

Щодо організаційних умов, які сприятимуть влучній, системній роботі по формуванню культури побуту молодших школярів загальноосвітнього навчального закладу, то в процесі опитування нам було цікаво відзначити, що 62% респондентів зауважило, що сучасний економічний стан школи не завжди надає можливість педагогічному колективу використовувати естетику шкільного життя чи чинник формування культури побуту вихованців.

Опитування яскраво продемонструвало, що недоліки в оцінюванні стану сформованості культури побуту учнів молодшої школи в системі виховної роботи виникають ще до початку етапу практичної реалізації цілей виховання. Більшість вчителів не володіють практичними вміннями педагогічного оцінювання тих якостей особистості, що прагнуть формувати й розвивати. Лише 11% опитуваних відповіли, що знайомі з методами діагностики якостей особистості учня, і тільки 5% змогли назвати конкретні методики чи послатися на їх авторів. Постає питання: як в такому випадку можна оцінювати динаміку досягнень вихованців? Тому не дивно, що на етапі планування своєї виховної роботи вчителі взагалі не включають в зміст виховних цілей аспект розвитку якостей особистості школяра. Нами було проаналізовано понад 300 конспектів різноманітних форм виховної роботи і 60 перспективних планів класних керівників молодших класів середніх загальноосвітніх закладів I-III ступеню. При визначенні мети виховної роботи ми не зустріли вживання поняття “формування культури побуту” чи його складових. Називалися окремі риси

характеру, особистісні властивості, особливості поведінки, які мали відношення до різних аспектів формування загальної культури, естетичних смаків учнів. Проте спрямованість певних організаційних форм роботи на формування показників культури побуту учнів не була нами відзначена.

Даний етап констатувального експерименту дозволив нам дійти висновку, що особливі ускладнення у вчителів молодшої школи викликає керівництво процесом формування культури побуту учнів в системі виховної позанавчальної роботи.

З метою вивчення основних ускладнень, що виникають у вчителів-вихователів, ми проаналізували роботу педагогів за такими *критеріями*: ефективність застосування передового педагогічного досвіду з урахуванням своєї творчої індивідуальності; удосконалення, модернізація і раціоналізація існуючого досвіду відповідно до необхідності формування культури побуту молодших школярів загальноосвітнього навчального закладу; вироблення особистої педагогічної концепції; володіння формами формування культури побуту учнів молодших класів загальноосвітнього навчального закладу; вміння оцінити рівень сформованості культури побуту учня і класного колективу.

Результати констатувального експерименту дозволили засвідчити, що визначені нами критерії постійно проявляються у виховній роботі від 7% до 28% вчителів (залежно від конкретної школи), і майже не проявляються у виховній роботі 24-52% вчителів. Наше дослідження показало, що найбільші труднощі зустрічались у застосуванні організаційних форм щодо формування культури побуту молодших школярів загальноосвітнього навчального закладу (52%); вміння оцінити рівень сформованості культури побуту учня і класного колективу (48%).

З метою визначення виховних можливостей навчального процесу та використання арсеналу дидактичних засобів у вирішенні питань формування культури побуту молодших школярів загальноосвітнього навчального закладу нами вивчався передовий педагогічний досвід школи, аналізувалися підручники, навчальні посібники, навчальні та виховні плани вчителів, шкільна

документація. Ці матеріали дозволили зробити висновок про те, що у вирішенні поставленої в дисертаційному дослідженні проблеми школа володіє невикористаними резервами.

Інформацію про етикет, „красу поведінки”, норми етичної та естетичної діяльності учні початкових класів отримують на уроках читання, рідної мови. „Я і Україна» та в процесі ознайомлення з предметами художньо-естетичного циклу. Основу для роботи з учнями 1 – 3 класів на вказаних уроках складає зміст підручників. Для того, щоб ознайомитися з тим, які можливості у формуванні культури побуту закладені в текстах ми проаналізували підручники рідної мови для початкових класів (1–4), як найбільш стабільні на даний період часу і типові для початкових класів. Також ознайомилися з методичними рекомендаціями для вчителів з організації навчального процесу, планами уроків, спостереженнями педагогів.

Використання вищезазначених методів дозволило зробити висновок про те, що такі предмети художньо-естетичного циклу, як музика та образотворче мистецтво не використовуються учителями в повному обсязі для формування культури побуту молодших школярів.

Нами на уроках художньої праці була запроваджена техніка „Предметне малювання”, метою якої є діагностика трансформації естетичних норм в предметну діяльність учнів. Дітям (учням перших класів 71 особа) було запропоновано намалювати „Хорошу дівчинку”, „Хорошого хлопчика” чи „Хорошу людину”. Аналіз змісту малюнків переконливо продемонстрував відсутність уявлень про естетику вчинків, поведінки, оскільки для дітей синонімом слова „хороший” став термін „привабливий”. У 86% випадків школярі малювали не вчинок, а красивий образ, тільки 14% прагнули малюнком довести, що дівчинка хороша, оскільки допомагає мамі, має посуд, а хлопчик - вміє прибирати, він майбутній господар .

Запропонована методика, аналіз змісту начальних посібників та підручників переконливо свідчать про те, що на сьогоднішній день діяльність вчителів по формуванню культури побуту молодших школярів

загальноосвітнього навчального закладу не завжди відповідає вимогам організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування культури особистості, завданням системи естетичного виховання особистості.

Вивчення проблеми, поставленої в дисертації, вимагало використання комплексу різноманітних методів педагогічного дослідження. Методика дослідження будувалася на основі таких загальних положень: урахування психолого-педагогічних основ розвитку особистості молодшого школяра; поєднання різноманітних методів, за допомогою яких можна отримати всебічні знання про дитину, її батьків, діяльність вчителя з досліджуваної проблеми; поєднання діагностичної і виховної функцій експерименту; використання дослідницьких методик в умовах масової школи, можливість їх самостійного застосування вчителем.

Наступним завданням констатувального етапу нашого дослідження стало визначення педагогічних умов формування культури побуту молодших школярів в сімейному мікросоціумі.

Ми поділяли погляди сучасних дослідників соціально-педагогічних проблем виховної роботи які розглядають сім'ю як групу людей, котрі разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю. Проте для завдань нашого дослідження пріоритетним стало визначення А. Капської, яка пропонує погляд на сім'ю як на персональне середовище життя та розвитку дитини, соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності [6].

Як соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві наступні функції: матеріально-економічну – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві; житлово-побутову – забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї; репродуктивну – продовження людського роду через народження

дітей; комунікативну – створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, організація внутрісімейного спілкування; виховну – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям; рекреативну – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб особистості. В контексті завдань нашого дослідження ми зосередили увагу на аспектах реалізації матеріально-економічної, рекреативної та житлово-побутової функцій сім'ї у розв'язанні завдань формування культури побуту учнів.

Проведення дослідної роботи, збір і спосіб фіксації матеріалу вирізнялися специфікою дослідження в умовах сім'ї, яка на відміну від інших соціальних інститутів визначається інтимним характером життя та стосунків.

Всього дослідженням було охоплено 210 дітей молодшого шкільного віку із 200 сімей. Сім'ї, які були об'єктом дослідження, відрізнялися своєю структурою: в 90% випадків сім'ї повні, більшість (75%) складалися із двох поколінь (батьків та дітей), четверть – з трьох поколінь. 50% склали однодітні сім'ї, 43% - двохдітні, 7% - трьохдітні.

Дослідження здійснювалося за допомогою різноманітних *методів*, а саме: цілеспрямованого та включеного спостережень, опитування, інтерв'ювання, анкетування, виховних педагогічних ситуацій, “домашніх завдань”, тощо, поєднання яких дало можливість отримати достовірні знання про дитину та її батьків, визначити оптимальні умови формування культури побуту молодших школярів.

Основними завданнями даного етапу дослідження стало визначення:

- характеру спілкування та стосунків дитини з членами сім'ї;
- взаємозв'язків між характером сімейних стосунків та формуванням показників культури побуту,
- вивчення впливу виховного потенціалу сім'ї на формування культури побуту учнів молодших класів
- ставлення дитини до естетичної діяльності в різних ситуаціях сімейної поведінки;

- педагогічних умов формування емоційного відгуку, естетичних оцінок, суджень в умовах сімейного оточення;

Основним методом дослідження на даному етапі став метод цілеспрямованих спостережень, який ми використовували використовуватися як самостійно, так і в поєднанні з іншими методами. Ми використовували вузькоспрямоване спостереження, оскільки вивчали достатньо локалізовані показники сформованості культури побуту. За тривалістю наше спостереження було лонгітюдним, оскільки охоплювало межі навчання дитини у початковій школі. В одних випадках ми спостерігали самі, в інших – користувалися даними спостережень інших осіб (вчителів початкової школи, вихователів груп продовженого дня, класних керівників, керівників гуртків та батьків, членів родини тощо).

Для отримання найбільшої вірогідності даних використовувались повторні спостереження. Одержані матеріали багаторазових спостережень дозволили, на нашу думку, отримати об'єктивну інформацію про умови і характер формування культури побуту дітей в сім'ї.

В процесі дослідження використовувалось “включене” спостереження, коли спостерігач включався у досліджуваний процес, знаходився в контакт з сім'єю, беручи участь в її діяльності, організовуючи спільну діяльність з дітьми і т.ін. Такі спостереження здійснювалися на етапі контролю. До переваг даного методу слід віднести: яскравість, безпосередність вражень про сімейне середовище, краще розуміння мотивів вчинків членів сім'ї. Таке спостереження дозволяє зібрати інформацію, недоступну для отримання іншими методами. З позитивними моментами цього методу пов'язані і головні його недоліки. Дослідник може втратити здатність об'єктивно оцінювати ситуацію, дивитися на неї з позиції тих, кого вивчає, надто “вжитися” в роль учасника подій, що певною мірою змінює його сприймання.

Існує моральна сторона включеного спостереження – це те, наскільки етично ставати свідком інтимних сімейних стосунків, оскільки не завжди наші інтереси співпадають з бажаннями членів сім'ї; Крім того, для організації

включеного спостереження необхідні великі затрати часу. Саме тому ми передбачали використання методу включеного спостереження за сім'ями на етапі підведення підсумків та контролю. Дослідник був знайомий з цими сім'ями до проведення дослідно-експериментальної роботи, тому його діяльність не викликала з боку батьків ніяких заперечень.

В досліджуванні поставленої проблеми використовувались опитування: інтерв'ювання, анкетування. Ми виходили з тієї позиції, що система запитань дозволяє моделювати потрібні експериментатору ситуації. Таким чином, цей метод дозволив нам отримати за короткий період дані, які легко порівнюються та аналізуються. Проте, під час роботи ми зіткнулися з наступними труднощами: небажанням деяких батьків відповідати на запитання, прагненням відбутися загальними фразами, видати бажане за дійсне, невмінням точно висловити свої думки.

Широко застосовувалися в дослідницькій роботі дійсні, уявні, спеціально створені виховні педагогічні ситуації, які допомагали констатувати досліджуване явище в статичній та динамічній формі.

Цікаво, що І.А.Зязюн визначає педагогічну ситуацію як "фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу, що їх враховує вчитель, добираючи способи впливу, стимулюючи розвиток особистості" [95, 38]. На підставі цього ми дійшли висновку про розвивальний ефект виховних педагогічних ситуацій.

У спеціально побудованих виховних педагогічних ситуаціях засвоєння норм моралі залежить від ефективності створення тих особливих умов, в яких опиняється вихованець. Ці умови повинні більш яскраво "висвітлювати" наявність чи відсутність у вихованця характерологічних якостей, що вивчаються. При цьому спостерігається досить високий рівень засвоєння моральних норм та правил поведінки, тому що типова штучна виховна педагогічна ситуація пройшла через попередній аналіз фахівців, не може бути вирішена стихійно і сприяє виробленню у школяра певної передбаченої системи моральних якостей. Найголовніше, що ці педагогічні ситуації

демонструють не лише наявність, а і діапазон сформованості показників, дозволяють школяру побачити рівень сформованості і практичного виявлення тієї чи іншої якості, відкрити в собі раніше приховані почуття, емоційні сполуки, настрої тощо.

У виховних педагогічних ситуаціях, що потребують від вихованця здійснення морально-етичного вчинку якості розглядаються як організуючий початок соціальної поведінки особистості, як усвідомлений та прийнятий засіб життя. Конкретний моральний вчинок висуває на новий, вищий рівень моральну оцінку і моральні судження особистості, моральні обґрунтування і вміння піддати аналізу вчинок, що був здійснений у практичній діяльності. Специфічна дієвість даної виховної педагогічної ситуації полягає у спонуканні особистості до дій засобами реальності, де реальністю виступає побутове середовище і його вимоги до особистості.

Головною перевагою виховних педагогічних ситуацій, спрямованих на формування культури побуту учнів є те, що суб'єктивне засвоєння норм етичної поведінки та естетичних ідеалів спирається на особливості індивідуального досвіду дитини, що дозволяє організувати педагогічний процес більш цілеспрямовано і влучно. Крім того, моральний зміст, переконливість ситуації збільшується за рахунок наявності, яскравості результатів, які можна відразу закріпити формами теоретичного обговорення і аналізу.

За змістом та спрямованістю виховних дій виховні педагогічні ситуації ми поділяємо на такі групи:

- пізнавальні ситуації;
- оцінні ситуації;
- альтернативні ситуації.

Слід зазначити, що далеко не в кожному випадку потрібно будувати таку ситуацію як експеримент, створюючи всі необхідні для неї умови. Уважному вчителю повсякденне життя пропонує безліч можливостей "підставити" у виховний процес ту чи іншу ситуацію, проспостерігати її і зробити відповідні висновки. Але для цього педагог повинен досконало володіти виховним

арсеналом кожної педагогічної ситуації, її змістом і можливостями. Ми пропонуємо зміст означених виховних педагогічних ситуацій:

1. Пізнавальні виховні педагогічні ситуації передбачають можливість оцінки рівня сформованості знань школяра про окремі норми естетичної поведінки, їх діапазон, можливості застосування в повсякденному житті. Бажано, щоб ситуація виявила не лише рівень засвоєння знання про певну категорію, а і рівень готовності поділитися цими знаннями з оточуючими, пропагувати цю інформацію.

2. Оцінні виховні педагогічні ситуації виявляють рівень практичного застосування вмінь та навичок естетичної поведінки вихованців в побутовій діяльності, тобто як часто, з використанням чи без використання допомоги дорослих дитина застосовує в своїй практичній діяльності ці норми. Але суттєвим недоліком цієї групи педагогічних ситуацій є неможливість виявлення рівень мотиваційного усвідомлення моральних вчинків школяра.

3. Альтернативні виховні педагогічні ситуації за змістом і структурою найбільше відповідають специфіці процесу формування особистості молодшого школяра. Перевага цих ситуацій полягає в передбаченні можливості вибору (альтернативи) у вчинках учня. Така можливість надає змогу вчителю проаналізувати моральний і мотиваційний вибір дитини (залежно від виховного завдання).

У процесі практичного застосування межі педагогічних ситуацій будуть часто перетинатися, але це не завадить їх спільній спрямованості на досягнення мети формування культури побуту молодших школярів

Аналіз характеру спілкування та сімейних міжособистісних стосунків, ми здійснювали шляхом аналізу відповідей дітей на запитання такого характеру, як: хто найчастіше розмовляє з дитиною в сім'ї?; розповідає йому цікаві історії ?, обговорює прочитані книги ?, гуляє з нею, бавиться?; з ким із членів сім'ї радиться, ділиться враженнями?; кому жаліється ?; г) кого більше слухається?.

Розповіді дітей про те, з ким із членів сім'ї вони найбільше часу спілкуються (активні форми), засвідчили що емоційні контакти складаються по-

різному. Дані свідчать, що мати є найближчою людиною (див. табл. 1.1). Діти, відповідаючи на запитання, не просто найчастіше називають матір, але й серед інших членів сім'ї, як правило, ставлять її на перше місце.

Зазначимо, у більшості хлопчиків до 10 років батько в ієрархії між особистісних стосунків дитини в сім'ї вже займає перше місце. Така ситуація пояснюється в більшості випадків віковими потребами дитини. Ми звернули увагу, що в 20% сімей спостерігається єдність батьків у вирішенні виховних проблем, як правило, це батько і мати, за якими дитина визнає авторитет (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Характеристика стосунків дитини з членами сім'ї

Клас	Члени сім'ї							
	Мати		Батько		Обоє батьків		Інші родичі	
	Д	Х	Д	Х	Д	Х	Д	Х
1	60	55	15	20	20	20	5	5
2	45	40	20	30	15	26	20	4
3	50	25	15	50	20	19	15	6
Середній показник (в%)	$\frac{52}{46}$ $\frac{40}{46}$		$\frac{17}{25}$ $\frac{25}{25}$		$\frac{18}{20}$ $\frac{22}{20}$		$\frac{13}{9}$ $\frac{5}{9}$	

Аналізуючи табличні данні ми порівнювали їх з відповідями дітей на запитання: “Якими б ви хотіли стати батьками (мамами)?”. Як правило, незалежно від статі дитини, там, де визнається авторитет за батьком чи матір'ю, відповіді були: “Такими ж розумними, як мій тато”, “Моїм татом”, “Моя мама найкраща”, “Гарною, доброю, як моя мама” та ін. В іншій ситуації, коли діти не хочуть бути схожими на своїх батьків (як правило, в більшості випадків вибирають тільки одного з батьків), вони мріють про іншого тата, який не ображає, грається зі своїми дітьми, бере їх з собою на прогулянку. Були відповіді в яких діти порівнювали свого батька з батьком товариша: “Мій

телевізор дивиться, а Петриків їздить зі своїм сином на ставок ловити рибу”, “ У Максима тато кращий”. Дівчатка хочуть бути мамами “ добрими і привітними”, “слухняними”, “схожими на бабусю”.

За отриманими даними важко робити висновок про рівень морального ставлення дитини до батьків, але вони свідчать про дитяче вибіркоче ставлення до кожного з батьків та інших членів сім'ї. Відповідно, стійкість емоційних контактів буде різною, міра виховних впливів буде не однаковою, що збіднює як взаємний вплив членів сім'ї один на одного, так і неоднозначно формує елементи культури побуту молодших школярів. Цей аспект вимагає диференційованого вирішення поставленої проблеми.

Результати опитування дозволили нам також здійснити аналіз характеру батьківських заборон і причин покарання, які адресуються дітям, дозволив зробити висновки про ціннісні орієнтації батьків і матерів в питаннях виховання.

Найменш чисельною для молодших школярів виявилась група заборон, причин покарань морального змісту, які стосуються не лише кола сімейних інтересів (не ображати, не принижувати, не грубіянити та ін.). Вони склали 12% від загальної кількості запропонованих видів заборон в закритій анкеті.

Зібрані дані дозволили отримати уяву про міру єдності членів сім'ї у вимогах які висуваються до дитини. В 40% сімей виявилася різною мірою виражена відсутність єдності вимог до дитини.

Типовими відповідями для дітей із таких сімей були наступні: “Мама свариться, а тато захищає”; “Тато карає, а мама жаліє”; “Тато все дозволяє, не те, що мама” та ін.

В процесі дослідницької роботи ми допустили, що в сім'ях, в яких існує тісний контакт дитини з членами сім'ї (дитина займає позицію “я потрібний і мене люблять, я люблю Вас також”), є більше можливостей для того, щоб набути досвіду емоційних стосунків з близькими людьми і формувати вміння співчувати іншому, відсутня агресивність. Порівняння відповідей дітей з

виділеними показниками виявило наявність позитивної кореляції з такою особистісною рисою, як вміння виявити співчуття.

Успішне вирішення проблеми виховання у молодших школярів культури побуту вимагає урахування реального рівня сформованості знань дітей про норми і правила поведінки та їх естетичну оцінку. При визначенні конкретних методик ми приділили увагу створенню умов, за яких було б можливо виявити особливості розуміння естетичної оцінки вчинків та норм поведінки учнями. Знання виявлялися на матеріалі реальних та емоційно значущих для дітей явищ. Зміст методик створював умови для виявлення дієвості етичних знань, особливостей їх реалізації в різних життєвих ситуаціях.

Використовувались такі прийоми, як визначення естетичної оцінки за конкретною нормою, і навпаки, підбір конкретних естетичних оцінок, які б ілюстрували відповідно, запропоновану норму. В першому випадку, дітям пропонувалося визначити норму за названими педагогом конкретними виявами, наприклад: завжди бажати доброго ранку, спокійної ночі, слухати батьків та ін. Потім діти визначають зміст поняття “турботливе ставлення до близьких”.

Цю ж інформацію можна отримати, запропонувавши дітям визначити рису, яка визначається із поставлених вчителем запитань. (Як називають людину, яка завжди вітається при зустрічі? Яка людина допоможе у важку хвилину? “Що треба зробити при зустрічі зі знайомими?”, “Що треба зробити, якщо не виконав прохання?”, “Як потрібно себе вести, коли мама прийшла з роботи?” та ін.).

Для виявлення здатності школярів до естетичних та етичних суджень, оцінок, прогнозування етичного характеру, аналізу окремих вчинків використані вербальні ситуації етичного змісту. Використовувались ситуації аналітичного, оцінного характеру, ситуації передбачення ситуацій вчинку.

Комплекс вказаних діагностичних методик, а також аналіз творчих робіт учнів дозволили нам ввести поняття *рівня сформованості культури побуту*.

Для *високого рівня* сформованості культури побуту характерні наступні ознаки: високий рівень знань норм, правил, критеріїв естетичної

поведінки, потреба діяти відповідно до знань з естетики побуту; яскраві результати естетичної діяльності, самостійність досягнень, їх творчий характер, участь в естетичній діяльності за бажанням, внутрішнім переконанням при відсутності зовнішнього стимулу з боку дорослих.

Для *середнього рівня* сформованості культури побуту характерні: наявність потягу до процесу художньо-естетичної творчості, основних знань щодо естетики побуту та естетики поведінки людини; здійснення дитиною естетичних дій в типовій побутовій ситуації на рівні репродукції, інколи при наявності зовнішніх стимулів – збудників (натяк, схвалення, підказка та ін.).

Для *низького рівня* сформованості культури побуту характерні: вагання дитини при виборі естетичних орієнтирів, недосконалість знань норм, правил, критеріїв естетичної оцінки дійсності; невизначеність учня в судженнях, естетичних оцінках, діях; необхідність стимулювання до виконання певних дій в системі побутової естетичної діяльності.

Таблиця 1.2.

**Характеристика сформованості понять та навичок
естетичної поведінки у молодших школярів
(початковий рівень, в %)**

Рівень	1 клас		2 клас		3 клас	
	Понят- тя	Пове- дінка	Понят- тя	Пове- дінка	Понят- тя	Пове- дінка
1–високий	10	15	10	10	25	35
2–достатній	25	25	60	65	60	50
3–недостатній	65	60	30	25	15	15

Дослідження показали, що у дітей 7 – 8 років, які прийшли в перший клас, уявлення про якості, які характеризують естетичну поведінку учнів в побутових ситуаціях фрагментальні та неусвідомлені, сформовані лише окремі поведінкові навички. Аналіз співвідношення сформованості понять та навичок

естетичної поведінки дозволив зазначити, що динаміка формування моральних уявлень про етичну поведінку, в основному, відповідає динаміці сформованості навичок естетичної діяльності молодших школярів за роками навчання

У поведінці молодших школярів спостерігається властива даному вікові особливість – невідповідність між знанням норми (визначенням її змісту) та вчинком (втіленням її в дії). Проте ми зазначили, що для першокласників характерні наміри чинити згідно змісту загальноприйнятої норми, визначення якої вони не можуть дати, тобто інтуїтивно. Для третьокласників невідповідність між знанням та вчинком визначається тим, що вони знають зміст етичної норми, але у відповідності з нею не діють. Причини такої ситуації можуть бути різні. Однією з них ми вважаємо ситуацію “Знаю , але не роблю” – невідповідність між знаннями і вчинком спостерігаються у дітей з тих сімей, де емоційні контакти з близькими людьми знаходяться у протиріччі або послаблені.

У випадку, коли виникала позитивна ситуація невідповідності між наявними знаннями у дитини і її вчинками (“Не знаю, але роблю”), ми спостерігали високий рівень емоційних контактів.

На наступному етапі ми порівнювали відповіді дітей та батьків , що надало нам можливість більш впевнено говорити про особливості спілкування, характер міжособистісних стосунків в сім’ї.

Опитування батьків показало, що вони недостатньо володіють знанням особливостей побутової поведінки своїх дітей, їх смаків, естетичних уподобань тощо У відповідях стосовно улюблені книги не співпало 52 % відповідей дітей та батьків, ігри -36 %, улюбленого кольору - 67%, бажаного подарунку - 24%, улюбленого блюда – 18%, улюбленого фільму – 52%, співака – 48%. Отримані при цьому матеріали свідчили про недостатню глибину емоційного контакту батьків з власною дитиною. З’ясувалось, що гастрономічні смаки власних дітей батьки знають краще, ніж естетичні.

З метою вивчення впливу виховного потенціалу сім’ї на формування культури побуту учнів молодших класів ми використали метод “домашніх

завдань”, запропонованих Т.А.Марковою. Попередивши батьків, ми давали дітям прості побутові завдання, які вони виконували вдома, а потім розповідали про це в класі. Експериментатор звертав увагу на якість виконаного завдання і зауваження, якими батьки супроводжували свою участь в роботі дитини. В результаті аналізу виконання “домашніх завдань” нами були отримані дані, які свідчать про можливість класифікувати сім’ї учнів за характером сімейних стосунків і визначити вплив благополуччя сім’ї на формування культури побуту дітей.

В психолого-педагогічній літературі [46,66,74] сімейне благополуччя визначається не матеріально-економічною забезпеченістю сім’ї, її прибутками, а високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, задоволення емоційних потреб всіх членів сім’ї. Хороші матеріальні умови справляють вплив лише при нормальному емоційно-психологічному кліматі, хороших взаємостосунках між членами сім’ї. В благополучній сім’ї існує взаєморозуміння, взаємоповага між всіма її членами, спільність життєвої мети, позитивна моральна атмосфера, приблизно однакова оцінка різних життєвих ситуацій, спільність інтересів у багатьох сферах духовного життя, взаємопогодження стосовно взаємних справ і обов’язків, врахування взаємних інтересів, розуміння душевних переживань іншого, психологічна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значимості, взаємна довіра, людяність, доброта, чуйність, раціональне вирішення всіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання. Дитина в такій сім’ї почуває себе рівноправним членом сімейного колективу, де її люблять. Проте не балують, залучають до посильної праці по дому, вчать любити сімейний затишок, турбуватись про побутові зручності для всіх членів сім’ї [6].

Ми виділили умовно три групи сімей відповідно рівня їх сімейного благополуччя та потенціалу виховного впливу на дітей.

Перша група сімей (з високим виховним потенціалом), де є усі необхідні умови для виховання культури побуту, оцінного ставлення до речового середовища та навичок естетичної діяльності. Такі сім’ї склали біля 20 %.

Друга група сімей (з середнім виховним потенціалом), які потребують психолого-педагогічної допомоги, спрямованої на організацію процесу формування культури побуту молодших школярів. Батьки хочуть, але не можуть здійснити на практиці задуманого. Без кваліфікованої допомоги у дітей із цих сімей проблематично сформувати навички культури побуту. Така ситуація характерна для 50% сімей.

Третя група сімей (з низьким виховним потенціалом). Для батьків даної групи характерним є низький освітній рівень, що не дозволяє повною мірою зорієнтувати дітей в питаннях культури побуту; при цьому батьки не лише не можуть, але й не хочуть цілеспрямовано організувати виховний процес. Таких сімей було біля 30%. (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

**Залежність сформованості культури побуту
молодших школярів від виховного потенціалу сім'ї**

Групи сімей за рівнем виховного потенціалу	Групи учнів за рівнем сформованості досліджуваної якості		
	Високий	Середній	Низький
1. Високий виховний потенціал (близько 20 %)	13	5	2
2. Середній виховний потенціал (50%)	2	40	4
3. Низький виховний потенціал (30%)	2	2	30
Сумарний показник за рівнями	17	47	36

Порівнюючи отримані дані, ми підтвердили припущення, що від характеру стосунків та спілкування в сім'ї, рівня та стійкості емоційних контактів між членами сім'ї, які визначають психологічний клімат сім'ї, залежить рівень сформованості навичок культури побуту молодших школярів

Аналіз табличних даних дає можливість засвідчити, що більшість дітей (13% із 17%), яких ми віднесли в групу з високим рівнем сформованості показників культури побуту, виховуються в сім'ях з високим виховним потенціалом, тоді як у дітей з низьким рівнем сформованості досліджуваної якості (30% з 36%) батьки володіють низьким виховним потенціалом.

Дослідницькі дані, отримані в ході констатувального експерименту дозволили зробити висновок щодо суперечності між об'єктивною необхідністю підвищення ефективності формування культури побуту в системі естетичного виховання учнів молодших класів, з одного боку, і відсутністю науково обґрунтованої методики її організації, недостатньою розробленістю умов її удосконалення, з іншого.

Висновки до першого розділу

Сучасні виховні інститути розглядають ідею диференційованого, індивідуалізованого виховання особистості, виходячи із соціальних перетворень у суспільстві. Одним із завдань Концепції національної системи виховання є таке, яке передбачає формування самобутності особистості: "розвиток індивідуальних здібностей - талантів дітей та молоді, забезпечення умов їх реалізації". Ці смислові установки на розвиток особистості дитини передбачають спільну діяльність різних суб'єктів соціально-виховної діяльності. Дослідження системи цих впливів дозволило нам дійти наступних висновків:

1. У своєму дослідженні ми будемо розглядати культуру особистості як сукупність художньо-естетичної свідомості і художньо-естетичної діяльності, яка забезпечує самореалізацію особистості, "входження" в світ духовних цінностей. Саме таке розуміння дозволяє нам вважати, що культура особистості формується в результаті взаємодії зовнішнього впливу (через соціальне оточення, сім'ю, систему освіти тощо) і активного реагування людини на соціокультурні фактори буття. Соціальний механізм формування культури

побуту складний і різноманітний. Серед соціальних чинників, які впливають на естетичну свідомість школяра, найголовнішими є сім'я та система естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу .

2. Естетичну діяльність ми розглядаємо як мету та результат системи естетичного виховання, що полягає в створенні естетичних цінностей. Саме у розумінні естетичної діяльності як результату впливу системи естетичного виховання полягає визначення культури побуту як складової естетичної діяльності людини. Ми будемо виходити з розуміння культури побуту як складового компонента загальної культури особистості, який перебуває у тісному взаємозв'язку із моральною, естетичною, екологічною, правовою та іншими видами культур.

3. Розгляд проблеми формування культури побуту в системі естетичного виховання має обґрунтований вигляд тільки за умови, що він базується на давній і самобутній історії та системах виховання, що відшліфовані багатовіковим досвідом народної мудрості. Проблема формування культури побуту зумовлена етнопсихологічними особливостями та культурно-історичним надбанням українців. Таким чином, визначення та історичний огляд вітчизняних та західних філософсько-педагогічних концепцій, ідей, рекомендацій, підходів до проблем формування культури особистості дозволив нам обґрунтувати низку теоретичних положень щодо оптимізації процесу формування культури побуту в системі естетичного виховання учнів, а саме: урахування виховного впливу середовища, диференціацію виховання; гуманізацію міжособистісних відносин; естетизацію діяльності навчального закладу; розвиток сутнісних сил, потреб, інтересів, здібностей, обдарувань, прикладних умінь учнів.

4. Підґрунтям системи виховної роботи з формування культури побуту учнів молодших класів виступає знання психологічної характеристики даного вікового періоду , що дозволяє врахувати особливості розвитку психічних процесів та мислення учнів; визначати послідовність включення школяра в різноманітні види соціально-виховної діяльності

5. Джерелом початкових естетичних вражень та формування культури побуту молодшого школяра служить його безпосереднє спілкування з навколишнім світом, зокрема, в сім'ї. Саме в колі сім'ї народжується і формується естетична оцінка поведінки, виховуються потреби, вдосконалюються уміння та навички культурної побутової поведінки.

Таким чином, аналіз філософської, соціологічної, мистецтвознавчої та психолого-педагогічної літератури та результати констатувального експерименту дозволили нам дійти висновків про те, що розв'язання завдання цілеспрямованого, систематичного формування культури побуту молодших школярів є необхідною умовою становлення всебічно і гармонійно розвиненої особистості і важливою складовою системи естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОБУТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СИСТЕМІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Соціально-економічними умовами впровадження нової освітньої парадигми є побудова в Україні незалежної, демократичної держави з громадянським суспільством, що потребує формування в масовій свідомості нових орієнтирів і цілей суспільного розвитку, соціальних цінностей, життєвих орієнтацій і норм поведінки громадян.

Вихід із кризової ситуації в системі освіти щодо розвитку незалежної, творчої, інтелектуально та духовно багатой особистості доцільно шукати як у самій особистості з усіма її суперечностями, ваганнями, позитивними проявами, так і в особливостях організації навчально-виховної діяльності сучасних виховних інститутів. Будучи ядром соціально-виховного процесу, учень молодших класів водночас є активною рушійною силою цього процесу, а його діяльність є проявом внутрішніх установок, інтересів, потреб, соціальної позиції, проявом власного „Я” як можливого самовираження, самореалізації, самоствердження.

Важливим інструментом, який дозволяє підвищувати роль освітнього середовища у процесі формування культури побуту учнів є розгортання системи педагогічної роботи у кожному конкретному мікросоціумі, оскільки її метою є досягнення позитивних змін у структурі особистості як у соціальнозначущих, так і особистісноціннісних позиціях.

Одним з найбільш впливових на процес формування культури особистості інститутів виступає сім'я як спільник суспільства у розв'язанні його головних проблем, збереженні моральних основ, соціалізації дітей, розвитку культури та економіки. Сьогодні суспільство зацікавлено в такій сім'ї, яка здатна виробити та реалізувати власну життєву стратегію, забезпечити не лише своє виживання, а й розвиток. Виходячи з цього, об'єктом соціально-педагогічної роботи стає соціальний інститут сім'ї, а до пріоритетних завдань

системи виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу слід віднести утворення необхідних умов для поліпшення життєдіяльності сім'ї, виховання дітей, охорони материнства і дитинства, забезпечення умов для суміщення трудової діяльності та обов'язків членів сім'ї, повернення сім'ї статусу основного соціального інституту по формуванню ціннісних орієнтацій особистості її культури, естетичних смаків, уподобань тощо.

Вирішення проблем формування й впровадження нової парадигми соціально-педагогічних цінностей безпосередньо залежить від розв'язання педагогічною наукою загальних проблем в освіті, зокрема, розгортання системної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів по естетизації побуту учнів, створення специфічної моделі формування культури побуту молодших школярів.

У педагогічній науці дослідно-експериментальна робота розглядається як спосіб перевірки гіпотез і їх доведення до рівня конкретних технологічних рішень. При цьому особлива роль відводиться розкриттю суті експерименту у його констатувальній, формувальній і контролюючій функціях. Виходячи з окреслених завдань нашого дослідження, ми спрямували дослідно-експериментальну роботу на визначення педагогічних умов і засобів їх реалізації, які мають сприяти формуванню культури побуту учнів молодших класів загальноосвітнього навчального закладу.

2.1. Форми та методи залучення сім'ї до виховної діяльності по формуванню культури побуту молодших школярів

Серед орієнтирів сучасної системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю слід відзначити, перш за все: підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; підвищення виховного потенціалу сім'ї; залучення сім'ї до системи виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу. На думку А.С.Макаренка, "істинним об'єктом" педагогічної роботи є організація життєдіяльності дітей, включення їх в ті стосунки, які ми хотіли б у

них виховати. Виховання починається там, де є змістовні і соціально значущі стосунки дітей з членами сім'ї. Результатом такої взаємодії стають морально усвідомлені вчинки [158].

Найважливішим і найбільш помітним інститутом виховання особистості в сучасних умовах розвитку українського суспільства є сім'я. Відомий дослідник проблем сімейного виховання В.Г.Постовий зазначав, що сім'я є першоосновою суспільства, соціумом, в якому найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного із батьків, їхніх дітей, інших членів родини, реалізуються потреби; формується поведінка та розвиток особистості, відбувається самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів. Саме ці фактори істотно впливають на зміст виховання особистості дитини, педагогічну культуру батьків, визначають певні тенденції [182, 21]. У нинішній педагогічній ситуації школа і сім'я є найголовнішими соціальними інститутами, що ведуть пошук нових підходів до формування культури особистості, зокрема, культури побуту.

Сім'я виступає і як середовище, що впливає на дитину, і як суб'єкт виховного процесу. Її сукупні виховні можливості зумовлені різними чинниками, до того ж готовністю батьків до виховання дитини, рівнем загальної та педагогічної культури, можливостями їх реалізації (зокрема матеріальні та побутові умови, структура і тип сім'ї, наявність вільного часу, форма дозвілля, сімейна субкультура, особливості сімейного побуту тощо), характером взаємостосунків і ступенем взаємоузгодженості батьків у питаннях виховання, їхніми індивідуальними особливостями – темпераментом, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я, віком. а отже, й загальним та власним досвідом виховання дітей, ціннісними орієнтаціями та їхньою ієрархією [181, 23]. З огляду на означене, для нашого дослідження визначальними у формування і розробці змісту педагогічного експерименту з розвитку педагогічної культури батьків є аспекти формування навичок культури побуту у сім'ї.

Сім'я є першоосною духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Ця істина підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. В процесі цього розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту. Ми вже наголошували на тому, що в контексті змісту нашого дослідження ми зосередили увагу на проблемах реалізації матеріально-економічної, рекреативної та житлово-побутової функцій сім'ї у розв'язанні завдань формування культури побуту учнів.

Виходячи з завдань нашого дослідження ми розглядали трудову та дозвілеву діяльність сім'ї як спосіб формування культури особистості дитини. Аналіз результатів констатувального експерименту (включене спостереження життя досліджуваних сімей, результати діагностик, анкет, характеристик, інтерв'ю тощо) надав нам можливість стверджувати, що формування культури побуту значною мірою залежить від організації праці в сім'ї, ставлення дорослих до результатів трудової діяльності дітей, привнесення елементів естетики в побутову трудову діяльність. саме сім'я, що являє собою коло найближчих людей має надзвичайний арсенал виховних засобів для усвідомлення дитиною поняття „краса праці”.

Проте часто на практиці ці можливості не використовуються. Причина – невміння батьків залучати дитину до спільної праці, стимулювати її активність і формувати усвідомлення необхідності тієї допомоги, яку можуть надавати близькі один одному люди. В ході нашої експериментальної роботи виникла необхідність розробити зміст та прийоми взаємодії з сім'єю, спрямовані на посилення ролі спільної трудової діяльності сім'ї у формуванні культури побуту.

Формувальний експеримент по створенню моделі виховної роботи, що спрямована на створення сприятливих для формування культури побуту молодших школярів педагогічних умов проводився протягом 1998-2005 років у 6 середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах м. Луцька, м. Нововолинська, Волинської області.

На даному етапі експериментальної роботи в якості експериментальних груп виступило три класи, контрольних груп шість класів шести шкіл. На даному етапі дослідженням було охоплено 25 вчителів та 210 учнів молодшого шкільного віку. В якості експериментальних груп виступило 46 сімей, в якості контрольних - 154 сім'ї (всього 200 сімей). Виконуючи завдання виявлення специфічних педагогічних умов формування культури побуту в сімейному мікросоціумі ми здійснили спробу створення системи соціально-виховної роботи з включенням в неї батьків учнів молодших класів. Ми прагнули розв'язати наступні завдання :

- популяризація системи психолого-педагогічних знань щодо формування культури побуту;
- включення батьків в систему позанавчальної виховної діяльності;
- сприяння набуттю умінь та навичок естетичної побутової сімейної діяльності

Усвідомлюючи, що процес формування культури побуту молодших школярів вимагає додаткової психолого-педагогічної підготовки батьків та керівництва їх самоосвітою ми розпочали свою роботу з детального вивчення інформації про сім'ї наших вихованців. Ці результати отримали відображення у психолого-педагогічній характеристиці чи своєрідній "творчій картці" (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Картка вивчення соціально-побутових особливостей сім'ї учня

Школа _____ Вчитель _____
 Клас _____
 Прізвище, ім'я _____
 Дата заповнення _____

Загальна характеристика сім'ї. Кількісний склад. Тип сімейних стосунків. Рівень виховного потенціалу.	Соціально-побутові умови. Можливості для естет. діяльності	Освітній рівень батьків. Рівень їх досягнень, наявність творчих захоплень	Стан здоров'я дитини.. Анатомо-фізіологічні особливості
---	--	---	---

У картці відображаються особливості домашнього оточення та виховання дитини, а саме: освітній, культурний рівень батьків, рівень їх творчих досягнень, наявність в них захоплень; дошкільний досвід життя дитини, відомості про перші успіхи та досягнення, особливості емоційної сфери, психічних процесів, характеру. Безумовно, складання такої психолого-педагогічної характеристики буде вимагати від вчителя відповідного науково-теоретичного рівня і відповідного рівня професійної діяльності. Така характеристика чи “картка” дала б педагогу школи можливість отримати первинне уявлення про шляхи і форми роботи з формування культури побуту дитини в кожній сім’ї. Означена інформація не повинна сприйматися як остаточна, бажано, щоб вона була підкріплена співбесідами з батьками дитини та іншими вихователями.

На початку проведення роботи з популяризації системи психолого-педагогічних знань щодо формування культури побуту ми провели настановчі батьківські збори для батьків експериментальних класів, де ознайомили батьків з нашим баченням програми експериментальної роботи, заручилися їх підтримкою. Варто наголосити на тому, що в процесі констатувального експерименту більшість батьків достатньою мірою зацікавилися ідеями нашої роботи і висловлювали готовність до співпраці.

Експериментальну роботу з включення батьків в систему виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу ми проводили за такими напрямками:

- робота класних керівників по вирішенню завдань формування культури побуту в якості консультантів в умовах сімейного середовища;
- організація роботи „Клубу сім’ї” з метою популяризації форм сімейного дозвілля, спрямованих на формування культури побуту учнів;
- застосування різноманітних ігрових технік за участю батьків та дітей з метою формування навичок культури побуту.

На першому етапі роботи класні керівники шляхом консультативної допомоги допомагали порадами щодо удосконалення змісту та форм виконання постійних трудових доручень дитини в сім'ї.

Розповсюджена думка про те, що успіх залучення дитини до праці в сім'ї забезпечуються через постійні доручення. Наші спостереження, власний педагогічний та батьківський досвід навели на думку про те, що монотонність трудових маніпуляцій, з якою завжди пов'язане доручення, робить недоцільним такий підхід до участі дитини в трудовому житті сім'ї. Саме тому ми не наполягаємо на твердженні, що в молодшому шкільному віці кожна дитина повинна мати постійне домашнє доручення – доглядати за квітами, ходити за хлібом, прибирати свій робочий куточок та ін. Дитина в цьому віці розуміє необхідність своєї участі в сімейних справах, що дає можливість, там де батьки дбають про майбутнє своїх дітей, систематично залучати їх до трудового життя сім'ї.

З метою вивчення наявності гендерних стереотипів у розподілі хатньої праці першокласника з сімей експериментальної групи була запропонована така методика. Завдання надавалось дитині вдома, у присутності батьків. Відповіді дитини фіксувались.

Дитині пропонували 15 однотипних предметних малюнків із завданням розкласти їх на дві групи: “мамині” і “татові”. За результатами виконання роботи до “татових” картинок діти віднесли такі як: “крісло”, “телевізор”, “вудка”, “газета”, “автомобіль”. Серед “маминих” виявились: “праска”, “каструля”, “віник”, “пилосос”, “пральна машина”. Чітко визначились з відповідями 15 (64%) з 23 респондентів. Частина дітей вагалась з відповідями. Цікавим виявилось, що діти які виявили сформованість гендерних стереотипів розподілу домашньої праці виявились з родин середнього та низького виховного потенціалу сім'ї.

Безумовно, структура сім'ї, чисельність, умови, в яких живе та чи інша сім'я, вимагають різних підходів до розподілу трудових доручень і можуть

породжувати цілком різні прийоми, що дають як позитивні, так і негативні результати. Тому під час роботи з батьками важливо допомогти їм своєчасно і адекватно оцінити результативність тих чи інших прийомів залучення дітей до сімейної праці. наведемо кілька прикладів консультативної допомоги класних керівників.

Так, в сім'ї П. (неповна материнська сім'я, хлопчики 6-ти та 7-ми років). Кожен день дітям роздавали доручення. Мама, постійно нагадує про необхідність виконання окремих завдань, проте діти часто забували про свої обов'язки. За нашою методикою вчитель разом з мамою й хлопцями оформив яскравий стенд з змінним порядком денним „Що я зроблю сьогодні для своєї сім'ї”. На стенді мама лишає хлопцям нотатки-стікери. Хлопці мали право додати чи частково змінити завдання, але про них не забували.

В сім'ї К. (багатодітна сім'я, батьки працюють повний робочий день) трьом дівчаткам віком шести, восьми та одинадцяти років батьки давали спільне завдання – прибрати в квартирі, приготувати вечерю. Дівчатка обов'язки на день розподіляли самі, тому постійно скаржились на несправедливість у розподілі. Батьки, по можливості, намагалися позитивно оцінити роботу дочок і завжди підкреслювали важливість її для всієї сім'ї, заохочували естетичний рівень виконаних завдань, проте не могли справедливо визначити внесок кожної з дівчат у виконання домашніх доручень. Для роботи з даною родиною була застосовано методика чергування творчих доручень І.П.Іванова. Дівчата придумали три основні доручення по дому: „Попелюшка” (робота на кухні), „Барбі”- (догляд за одягом, взуттям, рослинами) та „Господарочка” (прибирання в кімнатах). Дівчата разом з батьками оформили „Квітку доручень”, де на кожній з пелюсток розмістили фотографії дівчат. Пелюстки зробили рухомими і закріпили їх таким чином, щоб вони могли обертатись навколо осі. Протягом трьох днів пелюстки вказували на відповідне доручення. Після обговорення результатів виконання доручення мама повертає квітку і надає дівчатам нове доручення на наступні три дні. Кількість доручень, їх зміст можуть змінюватись. Результати впровадження даної методики в семи

родинах експериментальної групи дозволили засвідчити позитивні наслідки, а саме: діти не втомлювались від виконання однотипних завдань, вони краще відчували обсяг хатньої роботи і як результат – з повагою стали ставитись до домашньої праці.; діти перестали ділити домашні справи на „жіночі” та „чоловічі” . А головне – діти відчували, що домашнє доручення може бути цікавим змаганням, чому сприяло його унаочнення. Хлопці виготовляли стенд зміни доручень у вигляді компаса, млина. В кількох родинах до переліку учасників змагання добровільно увійшли батьки.

Повчальним є досвід сім'ї Р. (повна сім'я, діти різностатеві, хлопчику 10 років, дівчинці - 7, спільно проживають батьки батька) з організації праці на садовій ділянці. Кожен член сім'ї має свій об'єм роботи : збір шкідників з овочевих культур, догляд за квітами, поливання рослин та ін. Батьки вчать дітей, що необхідно допомагати один одному: одному важко, а всім разом легко і зручно працювати і відпочивати, отримувати естетичну насолоду від результатів діяльності. Старший брат, виконавши свої обов'язки, може відпочивати. Батьки часто доручають йому допомогти щось зробити сестрі. Хлопчик ображається, мотивуючи це тим, що він із своїм завданням впорався. Батьки розповіли, що діти часто роздратовані, сваряться. За нашими рекомендаціями в сім'ї впровадили таку ігрову методику. Той хто втомився має право попросити про допомогу в інших, але для цього він повинен зробити невеличкий сюрприз чи подарунок (браслетик з горобинових ягід, вирізана з картоплі фігурка, лісовичок з шишок, букетик з полуниці тощо). Опитування членів сім'ї довело, що діти стали менше сваритися, навіть чекають таких естетично оформлених натяків про необхідність допомоги.

В сім'ях, де доручення дітям даються формально, а їх виконання не контролюється і не оцінюється, діти рано чи пізно починають уникати участі в трудових справах сім'ї.

Вивчення розподілу трудових доручень сім'ї відіграло в нашому дослідженні допоміжну роль – воно допомагало сформуванню позитивного ставлення дитини до необхідності працювати на спільне благо, що ми

розглядали як дійовий аспект формування культури побуту молодших школярів. Ми визначили, що за рівних умов одні діти з бажанням виконують доручення дорослих членів сім'ї, другі – виконують лише те, що їм доручають, треті – намагаються уникнути доручення, четверті – боячись покарання дорослих, обіцяють виконати, але не виконують доручень.

З метою естетичного забарвлення виконання побутових трудових доручень в сімейному середовищі молодші школярі (експериментальна група) взяли участь в оформленні „Паспорта доручення”. Вони придумали для своїх домашніх доручень цікаве оформлення (книжечка, віяло, паперовий човен і т.п.); нестандартну назву („Мамина помічниця”. „Діти Фрекен Бок”; „Варта чистоти”); склали орієнтовний перелік видів діяльності для кожного з доручень. В домашніх умовах батьки допомогли учням закінчити роботу над оформленням Паспорта. Як показали результати опитування дітей та батьків розробка макету, виготовлення і урочисте вручення виконавцю доручення Паспорта перетворились в маленьке сімейне свято.

Аналіз звернень з боку батьків та оцінка результатів впровадження рекомендацій по спрямуванню домашніх побутових доручень на формування культури побуту, дозволило дійти певних висновків. Ми вважаємо, що *включення молодшого школяра в систему трудових доручень* виступає педагогічною умовою формування культури побуту в сімейному мікросоціумі.. Трудове доручення стане ефективним засобом впливу на формування засад культури побуту в разі, якщо:

- доручення відповідає віковим та анатомо-фізіологічним можливостям дитини;
- доручення надається дитині в урочистій обстановці, бажано прилюдно;
- зміст доручення яскраво унаочнено;
- доручення періодично змінюється;
- діти включаються в систему змагань по виконанню доручень;

- результати виконання доручень також оприлюднюються й по можливості унаочнюються.

Наступним етапом формувального експерименту стало визначення можливостей сімейного дозвілля як умови формування культури побуту молодших школярів. Організація спільного відпочинку в досліджуваних сім'ях, на думку батьків, є ще більшою проблемою, ніж організація праці. Батьки визначають як основну причину відсутності емоційних зв'язків із дитиною - дефіцит вільного часу. Соціологи підраховали, що чоловік має в середньому 3,6 години вільного часу в робочий день тижня плюс вихідні, а жінка – 2 години і вихідні. В чоловіків, які живуть у великих містах значна частина дозвілля – 13 годин 10 хвилин – витрачається на задоволення індивідуальних потреб і лише 1 година 10 хвилин – на спільне з членами сім'ї відвідування виставок, спектаклів, стадіонів та ін. У жінок цей час складає відповідно 6 годин і 1 година 20 хвилин. В малих містах та сільській місцевості часу для дозвілля залишається ще менше.

З цих позицій нам було цікаво порівняти специфіку організації сімейного дозвілля в умовах сільської та міської сім'ї. Варто зазначити, що сім'ї учнів (експериментальна група), з цієї точки зору були неоднорідними. Серед них значну частину 136 (68%) склали міські за походженням сім'ї, а решту: 44 (22%) сім'ї так званих «мігрантів» з сільської місцевості та 20 сімей (10 %) - змішані за структурою походження..

До числа сімей-мігрантів ми умовно віднесли ті, які переїхали на постійне місце проживання в місто не більше 10 років тому. Такий термін прийнятий нами в зв'язку з тим, що за цей період не встигають, як правило, зруйнуватися соціально-економічні зв'язки: представники старшого покоління ще проживають в селі, працюють на землі і за рахунок власного господарства надають суттєву підтримку, молодим, які поселилися в місті.

Серед міських сімей значна кількість - 102 (75%) тих родин, хто має садові та городні земельні ділянки. Це вносить суттєві корективи в звичний

розподіл вільного часу традиційно міської сім'ї (особливо у весняно-осінній період). Вказане вище явище значно розширює поле продуктивної взаємодії членів міської сім'ї і надає батькам можливість додаткових “вправлянь”, спрямованих на виховання молодших школярів, включаючи формування елементів культури побуту.

В міських сім'ях проведення дозвілля не характеризується різноманітністю. Аналіз творів та малюнків дітей найчастіше відображає такі ситуації: тато дивиться телевизор або читає газету, мама шие , в'яже чи готує обід, а діти розважаються на свій розсуд. Під час перших організаційних зборів на початку експерименту значна кількість батьків не змогли запропонувати сценарій цікавого вихідного дня, святкування дня народження чи будь-якого сімейного свята. Від дітей надійшло більше таких пропозицій: організувати спортивний турнір, ляльковий театр, випустити святкову газету тощо.

Коли батькам запропонували сформулювати теми для бесід з дітьми, то більшість з них обмежилися наступними: “Чому потрібно виконувати домашнє завдання”, “Чи потрібно слухатися старших”, “Про правила поведінки в школі”, “Твій обов'язок – відмінне навчання” та ін. Слід зазначити, що ці теми виявлялися пов'язаними з конкретними зауваженнями вчителя і продиктовані бажанням батьків уникнути конфліктів зі школою. Були батьки, які не могли назвати жодної теми, посилаючись на те, що “життя підкаже”.

Результати опитувань та аналіз проведених організаційних батьківських зборів (на старті формування експерименту) довели необхідність визначення місця та ролі сімейного спілкування в системі формування культури побуту. Наступним завданням експериментальної роботи було визначення стану психологічного комфорту, що створюється в сімейному середовищі завдяки наявності тих якостей, що властиві суб'єктам спілкування, а саме: щирості, справедливості, терпимості, розуміння, товариськості тощо.

Дані таблиці 2.2. складеної нами на основі опитування учнів показують що саме батьки є, на думку дітей, є пріоритетними носіями комунікативних

якостей, причому на першому місці стоять такі показники, як "щирість" і "справедливість" (80% і 70%), у той же час "здатність зрозуміти мене" (36%) оцінюються учнями дещо нижче.

За результатами опитування потреби у такому емпатійному спілкуванні відзначають 60% опитаних, а реалізують лише 34%: 28% - з батьками і 6% із учителями.

Таблиця 2.2

Ранжування комунікативних якостей найбільш значущих для молодшого школяра в системі комунікації

Носії якостей	Якості			
	Взаєморозуміння	Товариськість	Щирість	Справедливість
	%	%	%	%
Батьки	54	62	48	54
Вчителі	16	12	18	8
Однокласники	12	12	14	16
Друзі	18	14	20	16

Посилаючись на результати нашого дослідження, ми отримали змогу підкреслити високу значимість потреби учнів у спілкуванні з батьками, що повинно бути враховано при побудові системи виховної діяльності загальноосвітніх закладів. Наше дослідження також показало, що потреба в спілкуванні з батьками і надання їм найбільш значимих для дітей якостей, однаково висока у дітей з родин з високим, середнім і низьким рівнем виховного потенціалу.

В праці, відпочинку, в буденних справах відбувається спілкування дорослого зі школярем, що допомагає йому набувати досвіду, навичок культури побуту. Спілкування – взаємодія людей, в якій дійові особи своїм зовнішнім виглядом і поведінкою впливають на наміри, думки, стан і почуття один одного. В психологічному довіднику вчителя визначається, що спілкування – це інформаційна та предметна взаємодія, в процесі якої виявляються і формуються міжособистісні стосунки. В онтогенезі спілкування є первинною, домінуючою формою ставлення дитини до навколишнього середовища. Ця форма передбачає

насамперед розуміння зі сторони іншого суб'єкта (в першу чергу матері), потім змінюється формою, яка передбачає взаєморозуміння, тобто дитина не просто висловлює своє бажання, але й враховує бажання інших людей, від яких залежить реалізація його власних.

Спілкування необхідно розглядати і як складову будь-якої спільної діяльності, оскільки діяльність це не лише праця, а й спілкування в процесі праці, і як особливу діяльність.

Аналіз табличних даних дозволив нам помітити одну особливість: дітям не так важливо, скільки часу провели з ними батьки. Проте всі без винятку школярі позитивно оцінюють якість дозвілля, проведеного з батьками. Учениця М. ділиться враженнями: “У мене вчора був щасливий вихідний – ми з татом ходили на лижах, хоча потім батьки пішли в гості, а я цілий вечір провела сама”. Учень Т. висловився так: “Вихідний пройшов вдало. Батьки були зайняті, але ввечері ми з татом грали в шахи”. О. пояснила: “Краще було б піти на прогулянку в парк, ніж цілий день дивитися телевизор”. К. констатував: “Мені подобається, коли ми всією сім'єю ходимо на прогулянку, читаємо чи розгадуємо ребуси” та ін.

Найбільш характерними є сімейні ситуації, коли дитина проводить вільний час в товаристві друзів, братів та сестер. Як таке різновікове спілкування в сім'ї та за її межами, безумовно, відповідає емоційним потребам дитини, але не задовольняє ці потреби. Крім того, спілкування з дітьми надає дорослим можливість духовної близькості з дитиною, сприяє глибшому проникненню в її внутрішній світ, засвоєнню тієї інформації, яка є для дитини значущою. В результаті спільно проведеного дозвілля з батьками, дитина отримує докази батьківської прихильності до себе, що впливає на розвиток у дитини доброзичливого ставлення до батьків, близьких, формує культуру побуту.

Наступним етапом формувального експерименту стала організація роботи клубу вихідного дня. Аналіз психолого-педагогічної літератури та практики використання клубних форм в системі позанавчальної виховної роботи з

залученням батьків дозволили нам розглядати узагальнене визначення поняття "клуб", як соціально-виховну діяльність, що здійснюється у вільний час, розгортається в процесі клубних занять, в умовах багатогранного спілкування представників різних соціальних груп; обумовлена соціально-особистісними потребами та інтересами, що мають широкий діапазон: від потреби зняти втому чи бажання отримати будь-яку інформацію - до потреб щодо культурного самовдосконалення та інтенсифікації життєтворчості [158].

Як було зазначено нами вище, однією з основних особливостей діяльності клубів є забезпечення включення членів клубу до суспільного життя, а особистості молодшого школяра - до процесу соціального становлення. Суттєвим компонентом системи діяльності клубних об'єднань є виховний потенціал власне клубу як суспільного явища. Під час відвідування клубних занять, занять суспільно-корисною та культурно-дозвіллевою діяльністю відбувається формування та розвиток соціального досвіду учнів.

В ході експериментальної роботи була впроваджена система роботи клубу вихідного дня „Лелека” Метою клубної форми стала популяризація форм сімейного дозвілля, спрямованих на формування культури побуту учнів. Заняття клубу проходили раз на місяць, в останню суботу. Для організації роботи клубу школа №15 м.Луцька виділила „Українську вітальню”, інтер'єр якої надзвичайно посилював виховний вплив занять по формуванню культури побуту. На окремих заняттях клубу ми пропонували для батьків та дітей різні форми роботи. З цією метою в дні роботи клубу працювала ігрова кімната з черговим вчителем.

В процесі дослідно-експериментальній роботи нами була розроблена перспективна програма роботи клубу і тематика занять. Ми пропонували батькам та дітям проведення клубних зустрічей за темами: “Мій родовід”, „Традиційні символи українською родини”, „Таємниці бабусиної скрині”, „Співоча родина”, „Здорова родина – здорова Україна”, “Смачна країна” та інші.

До переваг клубної роботи слід віднести те, що клубна форма синтезує цілу низку організаційних форм виховної роботи, які ми використовували, а

саме: диспути, круглі столи, зустрічі з фахівцями, рольові ігри, конкурси, змагання, фотовиставки, виставки творчих робіт, перегляд кінофільмів, вечорниці, тематичні свята, екскурсії. Варто зазначити, що весняна екскурсія клубу вихідного дня до Києва, в музей народної архітектури та побуту у с. Пирогово є традицією і своєрідною кульмінацією в роботі.

Ми вважаємо за необхідне зупинитися більш детально на характеристиці та аналізі тих форм роботи клубу, які на нашу думку мали найбільшу ефективність.

Так заняття клубу „Традиційні символи української родини” ми готували як заключне за півріччя перед різдвяними канікулами. Оскільки цей час для кожної української сім'ї є надзвичайно наповненим символікою (ялинка, різдвяні страви, подарунки, колядки), ми провели клубну зустріч у вигляді змагання. Родини – члени експериментальних груп об'єдналися для театралізованого захисту одного чи кількох традиційних для українського побуту предметів-символів. Ми обрали для даного засідання клубу такі символи: вишиванка, вікно, вінок, ворота, колиска, колесо, криниця, піч, рушник, скриня, хата, хліб. (Див Додаток А). Форми захисту були найрізноманітніші: пісенна, хореографічна, театральне інсценування, малюнки, фотороботи тощо. Інформаційний матеріалом для роботи став словник символів української обрядовості [202].

Аналіз дворічної роботи клубу вихідного дня, опитування вчителів, батьків та учнів. власні спостереження дозволили нам визначити, що організація позанавчальної виховної роботи у формі клубу вихідного дня стала ще однією педагогічною умовою формування культури побуту учнів молодших класів.

Ми вважаємо, що *включення молодшого школяра та його батьків у систему дозвілевої діяльності клубу вихідного дня* сприятиме формуванню культури побуту якщо виконуються наступні педагогічні умови:

- організація системи сумісних творчих дій педагогів, батьків та дітей в межах клубної діяльності;

- доцільне поєднання різних за спрямуванням, засобами виховного впливу, складністю та тривалістю організаційних форм виховної роботи;
- естетизація клубної діяльності, спрямування виховних зусиль на формування навичок естетичної діяльності.

Потреба формування духовно багаті особистості, з високим рівнем сформованості естетичних смаків, готовності до естетичної діяльності та необхідність спрямованості навчально-виховного процесу на її розвиток спонукають до життя активні форми педагогічної взаємодії. Окрему увагу ми хотіли б привернути до гри та ігрових методик як засобів формування культури побуту молодших школярів. Для підвищення педагогічного потенціалу сім'ї ми на заняттях клубу вихідного дня використовували ігровий підхід, оскільки гра залишається суттєвою потребою молодшого шкільного віку.

Психолого-педагогічна література дає широкий спектр відповідей на питання в чому і як відбувається взаємодія ігрової діяльності і розвитку особистості. Дидактичні аспекти ігрової діяльності вивчались у працях Л.О.Венгер, О.Е.Селецької, Д.М.Узнадзе та інших. Рекомендації по використанню гри в системі виховної роботи сучасних загальноосвітніх навчально-виховних закладів запропоновано в дослідженнях Н.П.Анікеєвої, О.С.Газмана, О.Л.Немежанської, Б.П.Нікітіна, В.В.Петрусинского, О.Я.Савченко, С.А.Шмакова та інших.

У загальній класифікації С.А. Шмаков виділяє окрему групу ігор з ролями і сюжетом, тобто гру в “щось” чи в “когось”. [236, 55]. Ми погоджуємось з автором щодо значення рольових ігор і перевтілення як умови стимуляції активності, самостійності, ініціативності школярів. Крім того, автор зазначає, що сюжет гри повинен бути лише трохи окресленим, а вихованці мають право на його доповнення та зміну.

В.В.Петрусинский у дослідженні “Ігри — навчання, тренінг, дозвілля” звертає увагу на створення в процесі ігрової діяльності функціонального стану глибинної релаксації, що призводить до позитивних змін особистісної сфери

діяльності учасника гри. Автор пропонує своєрідний “конструктор” з деталей якого вчитель-вихователь може скласти різноманітні комбінації і сполуки ігрової діяльності, а головне — розробляти нові її варіанти. В роботі визначаються функції формування навичок підготовки свого фізіологічного стану для більш ефективної діяльності (в тому числі і трудової, художньо-естетичної), що здається нам надзвичайно цікавим [237].

Виховне та освітнє значення гри рідко використовується батьками в процесі сімейного виховання. Навпаки, значна кількість батьків молодших школярів цілком переконані в тому, що гра – справа несерйозна, що діти вже дорослі і своє дозвілля повинні проводити за читанням книг, заняттями в гуртках та секціях, виконанням обов’язків по дому. Батьки не використовують гру як метод сімейного виховання через те, що не вміють гратися з дітьми або вважають ігри лише розвагою. Під час бесід батьки на запитання “Чому ви не граєтеся зі своїми дітьми?” відповідали: “Немає часу”, “Ніколи”, “Нехай граються самостійно”.

В практиці роботи клубу ми використовували ролові ігри, інтелектуальні ігри з метою вивчення особливостей українського побуту, народні і ігри різних регіонів України. Перевагу ми віддавали сюжетним, довготривалим іграм. оскільки саме в них діти можуть багаторазово повторювати свої ролі; при цьому виникають умови для розвитку стосунків між учасниками гри: стосунки розігруються, виробляється власне ставлення, приймається стиль стосунків з іншими людьми. В процесі гри реалізуються оцінні судження, дитина привчається порівнювати оцінки дорослого з власною поведінкою.

Охарактеризуємо сюжетно-рольову гру “Гості”, яку ми використовували в експериментальній роботі. Під час підготовки до гри, мами дівчаток, які спочатку взяли на себе роль гостинних господинь, були забезпечені методичною літературою, яка допомагала в організації гри. Вчитель виступав в якості координатора. Гра проходила за принципом роботи в мікрогрупах. Кожна команда (2-3 сім’ї) жеребкуванням обирала, до кого вони йдуть в гості. Гра “Гості” складалася із таких сюжетів: йдемо в гості до однокласниці; відвідуємо

хворого товариша, йдемо в гості до бабусі, на день народження до дідуся, йдемо на весілля до близьких родичів. Після нетривалої підготовки (30-40 хвилин) команди представляли свою версію „гостювання”. Під час підготовки дорослі у формі гри привертали увагу дітей до побутових проблем трудових операцій, де подавали їм необхідні знання. Таким чином учні отримали можливість змістовного проведення вільного часу спільно з батьками, отримали корисні навички естетичної, побутової діяльності. Батьки, в свою чергу накопичували досвід продуктивного спілкування з дітьми, формували навички передачі побутових вмінь. Батьки були безпосередніми учасниками гри – окремі ігрові сюжети передбачали участь усіх членів сім’ї. Вчитель виступав в якості координатора змісту гри, допомагати батькам надавати грі виховного спрямування.

Прикладом використання ігрового методу в сімейному середовищі ми вважаємо гру “ Все навпаки”. Батькам було запропоновано у вихідний день обмінятися ролями з дитиною. Так в родині В. дев’ятирічний син Павлик став “мамою”. Він отримав такі ігрові обов’язки: сьогодні він готує сніданок, ходить в магазин, організовує дозвілля сім’ї, а мама йому у всьому допомагає. Батьки брали участь у грі, спостерігали за її ходом і намагалися спрямувати так, щоб вона стимулювала формування культури побуту дитини.

Створюючи позитивний емоційний настрій, атмосферу доброзичливості, взаємної симпатії батьків та дітей, гра актуалізує роль естетичних почуттів, що робить *використання спеціально підібраних ігрових методик* ще однією педагогічною умовою формування культури побуту молодших школярів.

Нами, в результаті аналізу і узагальнення положень психолого-педагогічної літератури визначено психолого-педагогічні умови підготовки та проведення ігор з метою формування культури побуту, а саме:

- визначення виховного потенціалу гри.;
- забезпечення комфортності і природності гри;
- урахування вікових та анатомо-фізіологічних властивостей молодших школярів;

- залучення учасників до створення творчих мікрогруп, об'єднань під час проведення гри;
- використання змагання як засобу стимуляції активності гравців;
- внесення в кожну гру елементів естетики;
- сприяння можливості формування та реалізації вмінь естетичної поведінки в побуті.

Отже, перший етап формувального експерименту дозволив нам дійти висновків про те, що особливості формування культури побуту у дітей молодшого шкільного віку значною мірою залежать від умов сімейного виховання, від тих методів та прийомів впливу на дітей, які застосовує сім'я. До найбільш ефективних методів формування культури побуту молодших школярів в умовах сімейного середовища слід віднести методи формування свідомості вихованців (переконання); методи організації діяльності (вправління, гра, трудове доручення) та методи стимулювання доцільної активності вихованців (заохочення, змагання).

Таким чином, аналіз експериментальної роботи з включення батьків в систему естетичного виховання молодших школярів дозволив нам визначити такі *педагогічні умови формування культури побуту учнів молодших класів засобами сімейного виховання*:

- залучення молодшого школяра до виконання трудових доручень;
- залучення молодшого школяра та його батьків до дозвілєвої діяльності сімейного клубу вихідного дня;
- використання спеціально підібраних ігрових методик, спрямованих на формування культури побуту молодших школярів.

2.2. Принципи відбору змісту та організації навчально-виховного процесу з метою формування культури побуту молодших школярів

В сучасних нормативних документах, в Законах України: "Про освіту", Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції громадянського

виховання особистості робиться наголос на тому, що успішна соціалізація учнів загальноосвітніх навчальних закладів можлива за умови переорієнтації і переструктурування змісту та форм організації навчально-виховної роботи, зокрема, форм та методів естетичного виховання. Метою освіти сьогодні, насамперед, є не передача знань від учителя учню, а всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, формування юних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору естетики оточуючого їх світу. Освіта – це не просто надання предметних знань у школі, а формування “надпредметного” розуміння світу, що дозволяє бути успішними в житті [186].

Ці нормативні положення висувають перед системою естетичного виховання загальноосвітньої школи низку вимог: забезпечити високий рівень навчального процесу за новітніми технологіями, сутність яких полягає: а) у відборі сучасних методів передачі знань з естетики; б) поєднанні різних організаційних форм навчання; в) особистісно зорієнтованому навчанні та вихованні; г) забезпеченні єдності навчально-виховних вимог усіх учителів-предметників, класних керівників, вихователів й батьків. Ідея цілісного формування особистості допомагає осмислити сутність та можливості сучасного навчального процесу як орієнтованого на розвиток творчих обдарувань кожного учня, на моральне, етичне та естетичне виховання учнів, та визначити особливості даного процесу в умовах початкової школи.

Відомо, що в молодшому шкільному віці навчальна діяльність є провідною і значною мірою визначає формування особистості школяра. Головною характерною рисою шкільного навчання є те, що з вступом до школи дитина починає здійснювати (може вперше в своєму житті) суспільно значущу і суспільно оцінну діяльність - навчальну діяльність, це ставить її в цілком нову позицію стосовно усіх оточуючих. Через виконання нової діяльності, через нову позицію визначаються усі подальші стосунки дитини з дорослими і ровесниками, в сім'ї та поза школою, ставлення до себе і самооцінка. В цьому полягає найважливіша виховна функція шкільного навчання, функція формування особистості що часто недооцінюються. Виховний зміст має не

тільки зміст початкової освіти, а й процес організації навчання. Для отримання максимальної активності процесу навчання, повної реалізації його виховуючої функції, необхідні як особлива його побудова, так, і спеціальна організація засвоєння молодшими школярами його змісту.

Вирішення цієї проблеми вимагає нового підходу до багатьох сторін навчально-виховного процесу: спрямування його на удосконалення традиційних та пошук нових, співзвучних сучасним умовам, форм, методів, засобів навчання; досягнення на цій основі вищої ефективності в засвоєнні учнями знань; активізацію їх пізнавальної діяльності; повноцінну реалізацію виховуючих та розвиваючих функцій освіти; реалізацію міжпредметних зв'язків тощо.

У педагогічній літературі [88, 22] визначено, що в навчальному процесі, з точки зору його естетично виховних можливостей можна виділити такі три головні складові частини, які забезпечують успішне здійснення завдань естетичного виховання:

1. Естетичні потенціальні можливості змісту навчального процесу.
2. Естетична організація всього навчального процесу та участь в ній дітей.
3. Естетичні можливості діяльності вчителя на уроці та в позакласній виховній роботі.

В межах нашого дослідження ми вирішили обмежитись змістовим компонентом навчального процесу.

Завданням *другого етапу формувального експерименту* стало виявлення принципів відбору змісту та організації навчально-виховного процесу з метою формування культури побуту учнів молодших класів.

Базою проведення експерименту виступила спеціалізована школа №1 м. Нововолинська. До складу експериментальних груп увійшли учні 1-А, 2-А, 3-А класів (всього 42 дитини) та 9 вчителів.

Дослідно-експериментальна робота, спрямована на формування культури побуту молодших школярів в навчальному процесі, здійснювалася в декілька етапів.

На початковому етапі нашим завданням стало встановлення можливостей різних навчальних дисциплін щодо формування уявлень учнів молодших класів про культуру побуту.

На другому етапі ми вводили до процесу проведення уроків з окремих навчальних дисциплін змістові додаткові фрагменти, що посилювали виховний вплив уроку та сприяли формуванню естетичних уявлень учнів про естетику та культуру побуту.

На останньому етапі ми здійснили спробу за рахунок міжпредметних зв'язків синтезувати зміст кількох навчальних дисциплін та сконцентрувати його на розв'язанні завдань формування культури побуту учнів.

Засвоєння морального, етичного та естетичного досвіду молодшими школярами відбувається як стихійно, в повсякденному житті, так і в процесі організованої вчителями та батьками діяльності. Завдання школи – надати цьому процесу спрямованості, систематичності, забезпечуючи аналіз та оцінку вчинків дітей. Формування морального, етичного та естетичного досвіду передбачає створення у вихованця єдиної системи знань, почуттів та вчинків, тому головним напрямком формування культури побуту молодших школярів повинна стати взаємодія усіх виховуючих сил (професійних педагогів, дитячого колективу, конкретної дитини та всіх членів її сім'ї), спрямованих на формування особистості.

Спираючись на методологічне положення про те що формування особистості відбувається в процесі значущої діяльності, а також виходячи із твердження, що моральна, етична та естетична норми вважаються засвоєними тоді, коли знання і розуміння її значущості поєднується із бажанням та вмінням чинити відповідно до неї, ми виділили такі головні *напрямки формування культури побуту учнів молодших класів у навчально-виховному процесі:*

- засвоєння змісту понять „естетика побуту”, “культура побуту”;

- формування умінь естетичного відчуття, оцінки та судження;
- формування потреби діяти у відповідності зі знаннями.

В початкових класах важливо інформувати школяра про норми, правила поведінки, критерії естетичної оцінки дійсності, ознаки гарного смаку та дати уявлення про наслідки порушень суспільних вимог для оточуючих людей. Збагачення моральних, етичних та естетичних знань складає основу для розвитку переконань і почуттів, формування оцінного ставлення до предметів навколишньої дійсності.

Не викликає сумнівів, що основною базою для інформування школярів про існуючі норми, ідеали, цінності суспільства є навчальна діяльність: дитина повинна знати зміст, який вкладає суспільство в певну норму. Саме тому зміст навчального матеріалу, закладений в навчальних програмах молодшої школи має неабиякий вплив на процес передачі учням знань про існуючі моральні, етичні, естетичні норми. Художня освіта сьогодні раціоналізована і формалізована як математична чи будь-яка інша. В умовах традиційної освіти, яка зорієнтована на точне пізнання і відтворення, яка продовжує розвиватися в річищі фактологічної парадигми, предмети художньо-естетичного циклу не спроможні виконувати свою природну евристичну функцію, адже дитина позбавлена можливості вибирати ціннісні позиції навіть в ситуації досягнення багатозначної багатоваріантної художньої спадщини. Програми суворо регламентують, які саме мистецькі твори вивчати, як їх аналізувати і оцінювати. Задекларовані принципи вирішального значення творчості у вихованні не знаходять практичної реалізації через недостатність відповідних розробок методологічного і організаційно-методичного рівня. Саме тому ми поставили за мету в ході експериментальної роботи проаналізувати зміст типових навчальних планів та програм для початкової школи.

Ми виходили з класифікації Б. Лихачова, який з точки зору потенціальних естетичних можливостей предметів, об'єднав предмети в три основні групи. До першої групи увійшли: математика, ознайомлення з навколишнім світом. Основна мета їх вивчення полягає в тому, щоб сформувати в учнів наукову

картину світу, закономірний характер розвитку речей та явищ, забезпечити наукове пізнання світу і відчутти його красу. До другої групи належать: художня праця, фізичне виховання. Їх мета – розвинути практичні навички учнів, залучити до практичної творчості, до турботи про своє здоров'я та побут. До третьої групи відносять мову, читання та музику. Мета цієї групи предметів – розкрити перед учнями картину світу в естетично сприйнятливих образах, картину, яка не може бути зображена і зрозуміла як за допомогою теоретичного, так і утилітарно-практичного пізнання.

Усі ці предмети при наявності в учителя певного рівня естетичної культури, за умови відповідної педагогічної підготовки можуть бути успішно використані в естетичному вихованні учнів молодших класів.

Перед початком експериментальної роботи нами було проведено методичний семінар для вчителів та вихователів груп продовженого дня експериментальних класів. В ході методичного семінару до уваги вчителів було запропоновано дидактичний матеріал, зміст якого спрямовано на розв'язання завдання формування побуту учнів.

В основу нашої роботи було покладено аналіз змісту таких предметів як українська мова, читання, позакласне читання, Я і Україна, художня праця, музика тощо.

Аналіз змісту програм довів, що виховне завдання - формування культури побуту не визначено ні в одній з програм. Крім того, всі виховні завдання в змісті вищезгаданих програм звучать узагальнено і декларативно. Зупинимось більш детально на змістових аспектах формування культури побуту учнів засобами навчального процесу в ході окремих навчальних предметів.

Організовуючи експериментальну роботу на уроках *читання* та *позакласного читання* нами було здійснено детальний аналіз книг для читання в початковій школі "Буквар", "Стежинка".

Ми виходили з того, що читання художніх творів виконує свої естетичні функції лише у тому разі, коли у дітей виникають яскраві емоції, без яких неможливі переживання, чуйність, шляхетність. Як наслідок, у дітей

формуються певні погляди, переконання, які вони зможуть використовувати у своєму житті і які допоможуть їм знайти естетичні орієнтири в побутовому середовищі.

Матеріали та тематика книг для читання володіють значними можливостями для того, щоб засобами художнього слова виховувати у дітей любов до праці, вимогливість до себе та інших, доброту та принциповість, формувати оцінне ставлення до речового середовища, навички та вміння особистої гігієни, самообслуговування.

Запропоновані нами для роботи на уроках тексти для читання запитання та завдання, за умови правильного методичного підходу дозволять ефективно вести роботу з навчання читанню, забезпечуючи стійкі навички свідомого виразного читання, сприймання, усвідомлення, запам'ятовування і застосування отриманих знань для розв'язання навчальних і життєвих завдань

Наша дослідно-експериментальна робота здійснювалася за посередництвом збагачення тем, що сприяло всебічному розкриттю навчального матеріалу та формуванню культури побуту молодших школярів.

Так, під час бесід за ілюстраціями “Букваря” уточнювалися уявлення дітей, пов'язані з сім'єю (сім'я, члени сім'ї, родичі), зі стосунками між членами сім'ї (повага, турбота), з інтер'єром житла, обладнанням робочого куточка.

Нами була запропонована орієнтовна схема роботи з художніми творами з метою реалізації завдань естетичного виховання:

1. Глибоке усвідомлення вчителем специфіки твору як способу естетичного виховання.

2. Попередня підготовка дітей до сприймання твору з використанням таких прийомів:

- спостереження за явищем, що буде предметом вивчення (екскурсії, прогулянки, перегляд відеоматеріалів, теле-програм тощо);
- актуалізація внутрішньої пам'яті з метою викликати у дітей спогади про події, явища, ознаки, характеристики:
- створення відповідного настрою з метою впливу на почуття, емоції;

- залучення до процесу сприйняття різних видів мистецтва(музики, образотворчого мистецтва, кіно тощо);
- створення перед початком роботи над текстом проблемних ситуацій.

3.Словникова робота над текстом за допомогою евристичної бесіди, „естетичних поєдинків”, проблемних запитань.

4. Засвоєння естетичного змісту з подальшою трансформацією в свідомість учнів. Прийоми : самовисновки, аудіювання, робота в зошитах з друкованою основою, домашні міні-твори.

Запропонована нами схема роботи над художніми текстами , на нашу думку, оптимізує можливості уроків читання, допомагає учням пізнати красу мови, естетичне та художнє у змісті текстів та сприяє формуванню культури особистості.

Нашими завданнями на уроках української *мови* по формуванню культури побуту стало: удосконалення лексики, збагачення активного словникового запасу і як результат – поповнення уявлень школярів про красу оточуючого світу.

Для роботи вчителів на уроках було запропоновано картки з вправами, зміст яких було спрямовано на виконання завдань формування естетичної культури учня. Зокрема, виконувалися завдання по складанню синонімічних рядів прикметників, дієслів.

Наприклад, учні отримували завдання створити групи дієслів, які означають позитивне ставлення:

любити, обожнювати, симпатизувати;
 поважати, шанувати, любити;
 захоплюватися, зачаровуватися, милуватися;
 турбуватися, піклуватися, опікувати, доглядати;
 голубити, милувати, радувати.

Інша група дієслів, з якою ми знайомили учнів, означала негативне ставлення:

ненавидіти, зненавидіти, незлюбити;

ігнорувати, ображати, принижувати;
сердитися, злитися, сваритися.

Ще в одному виді роботи учні мали написати прикметники, що характеризують найближчих та найдорожчих вам людей.

Наприклад: мама (яка?)..лагідна, чарівна, усміхнена.

Для індивідуальної роботи, де враховували рівень підготовленості дітей, пропонували картки із завданнями, які містили матеріал, спрямований на реалізацію завдань експериментальної роботи (Див. додаток В).

Значні можливості формування особистості дитини мають *уроки розвитку мови*. Творча діяльність повинна хвилювати учня, викликати потребу самовираження.

Вибираючи зміст художніх творів ми керувалися необхідністю активізувати формування культури побуту молодших школярів. Твори на теми “Мій рідний дім”, “Найкращий вихідний день”, “Дружна родина”, “Мій робочий куточок” та інші давали можливість навчити дітей передавати свої почуття і ставлення до того, про що вони пишуть. Прагнучи до змістовності і виконання поставлених виховних завдань, ми вибирали фрагменти творів, зміст яких був зрозумілий дітям, а головне, викликало у них бажання мислити, висловлювати свою естетичну оцінку, розбиратися, яку роль відіграє та чи інша подія, обставина в житті людини.

Виховання високохудожнім словом веде до великих змін емоційної сфери людини, що сприяє появі живого відгуку на різні події життя. За словами Б.М. Теплова, мистецтво захоплює різні сторони психіки людини: уяву, почуття, волю, розвиває її свідомість і самосвідомість, формує світогляд.

Під час читання книг дитина “бачить” перед собою конкретну ситуацію, образ, переживає подію. Чим глибші її переживання, тим багатші її почуття та уявлення про навколишній світ. Правило моралі набуває в художньому творі реального змісту. Уявлення, отримані дітьми з художніх творів, переносяться поступово в їхній життєвий досвід. Сприймання мистецтва є для дитини своєрідною формою пізнання об’єктивної дійсності. Дитина начебто входить в

події художнього твору, стає їх учасником. В зв'язку з цим зверталася увага на вибір творів, методику проведення бесід за художніми текстами з метою вирішення завдань дослідження.

Вплив літературного твору на дитину залежить насамперед від його художньої цінності. В.Г. Белінський ставив дві основні вимоги до дитячої літератури: етичну та естетичну. Щодо етичної спрямованості дитячої літератури, він різко виступав проти надокучливого моралізування. Художній твір повинен доторкатися душі дитини, щоб у неї з'явилося співчуття, співпереживання героєві .

В нашій експериментальній роботі з метою формування культури побуту молодших школярів використовували українські народні казки, твори для дітей К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського. Видатні педагоги надавали важливого значення початковому етапові залучення дітей до книги. Так В.О.Сухомлинський писав для своїх вихованців оповідання та казки. Повага до старших, любов до природи, турбота про ближнього, згідно поглядів В.О. Сухомлинського, є основою усіх моральних, етичних та естетичних почуттів [.

Зміст занять з розвитку мовлення було застосовано в подальшій позанавчальній виховній діяльності. Так, наприклад, діти брали участь в конкурсах малюнків за мотивами казок, оповідань, готували концерти, спектаклі, вікторини.

Художня література сприяла виникненню у дітей емоційного ставлення до подій, до оточуючих людей та дійсності, так чи інакше ставала засобом формування культури побуту молодших школярів.

В початкових класах важливо, щоб діти, які систематично отримують естетичні знання та уявлення, опинялися в життєвих ситуаціях, які б сприяли емоційному переживанню набутих знань, їх усвідомленню та зміцненню. Тут необхідно подбати про педагогічну технологію, яка дозволяє здійснювати взаємозв'язок знань, отриманих на уроках, з повсякденним життям.

Саме тому в ході дослідно-експериментальній роботі ми звернулися до змісту уроків „Я і Україна”(в деяких регіонах – природознавство). Програма

початкової школи характеризує курс „Я і Україна”. як пропедевтичну основу для подальшого вивчення географії, біології, фізики, хімії. Серед виховних завдань курсу природознавства на першому місці – виховання любові до Батьківщини, природи, формування основ екологічної освіти учнів, а також використання змісту, методів та форм організації з метою морального виховання.

Аналіз змісту чисельних програм з природничих дисциплін для початкової школи дозволив нам виділити такі пріоритетні форми організації навчальної роботи, які дають учителеві широкі можливості для естетичного виховання та формування культури побуту, а саме: екскурсії, практичні заняття на пришкольній ділянці, робота в куточку живої природи, оформлення календарів спостережень за природою, прокладання „екологічних стежин”.

Вчителям початкових класів була запропонована програма з естетичного виховання засобами краси природи для 1-3 класів. За основу розробки нами була прийняті рекомендації посібника з проблем естетичного та трудового виховання молодших школярів за редакцією С.Г.Мельничук [89]. Зміст рекомендованої нами програми був орієнтований не тільки на естетизацію природознавчих дисциплін, а перш за все, на формування навичок культури побуту, усвідомлення ролі „господаря природи”. В кожному з класів програма реалізувалась за трьома напрямками:

1. Об’єкти та явища для естетичного сприйняття
2. Формування умінь та навичок, необхідних для сприймання краси оточуючого світу
3. Місце і форми вироблення естетичних умінь та навичок культури побуту.

Для розвитку гармонійної особистості важлива різного роду праця , в тому числі і виконання обов’язків. Найкраще розвиває особистість праця, результат якої дає естетичну насолоду. Така праця формує комплекс цінних якостей. Праця школяра володіє виховною силою за умови, що вона є доцільною, а не марною. Той факт, що дитина виготовляє корисну річ, формує потребу в бережливому, турботливому ставленні до того, чим вона займається,

формує естетичний смак та оцінку. Необхідно привчати дітей організовувати свою працю розумно, що не лише сприяє формуванню працелюбності, але й виробляє культуру праці, самостійність, організованість. Діти привчаються цінувати свою працю та працю інших людей.

Естетичне ставлення до дійсності включає в себе не тільки естетичні переживання, смаки тощо, а й естетичну діяльність і насамперед естетику праці. Естетика праці, продуктів праці, вміння і навички набуті в процесі праці дозволяють учневі отримати уявлення про естетику навчальної діяльності, відчувати красу того, що зроблено власноруч.

У процесі уроків *художньої праці* учні мають усвідомити, що кожна річ, ручний виріб, засіб виробництва має практичну та естетичну цінність, і люди, оцінюючи предмети, враховують обидві якості, але перевагу надають естетичній стороні.

На уроках *художньої праці* нами була впроваджена система уроків – трудових фабрик та майстерень. Ця дидактична гра дозволяла об'єднати учнів в творчі групи (цехи) і виготовляти не просто іграшки, а вироби, необхідні іншим людям. Так на фабриці Святого Миколая учні виготовляли паперових ляльок для лялькової вистави, яку потім показували у дитячому садочку. На зимовій фабриці виготовляли годівнички для птахів. Результатами роботи трудових майстерень стали речі, які використовувалися в оформленні інтер'єру квартири, робочого куточка, подарунки близьким до свят, урочистих подій.

Проте наголос у виготовленні результатів *художньої праці* ми робили на предметах, якими учні могли прикрасити свій побут, а саме: оформлення вазонів для квітів у класних кабінетах та їдальні, виготовлення обгорток та закладок для книг, підставок під серветки, пеналів для олівців тощо. В результаті цієї роботи учні привчалися цінувати маленькі дрібнички, що прикрашають наш побут, виявили бажання продовжувати таку роботу надалі. Результатом цього стало проведення благодійного весняного ярмарку „Красу родини – до серця кожної дитини”, де було організовано виставку-продаж

виробів учнів початкових класів. На виручені кошти було закуплено набори для ручної праці для вихованців інтернату.

Дитина в любий момент могла звернутися до вчителя з проханням про допомогу. Учні вчилися враховувати потреби і бажання близьких, використовувати свої можливості та здібності. В процесі праці проходить формування художніх смаків, оцінного ставлення до речового середовища. Для дитини процес виготовлення сувеніра ставав матеріальним вираженням його світобачення та слугував передумовою для подальшого поглиблення навичок та вмінь культури побуту.

В кінці кожного півріччя проходили виставки робіт учнів, на яких батьки та вчителі підводили підсумки, вказуючи на важливість виконаної роботи. Виховуючи звичку максимально віддаватися праці, ми турбувалися про формування високих естетичних смаків.

Предмети художнього циклу в школі покликані безпосередньо вирішувати завдання естетичного виховання, формування в учнів активної життєвої позиції та духовної культури, творчого ставлення до діяльності та самостійності мислення. Мистецтво володіє широкими можливостями у розвитку особистості, які не зводяться лише до здатності розуміти та створювати прекрасне.

З метою формування у дітей культури побуту на уроках з художньої праці ми використовували виховний потенціал занять з образотворчого мистецтва. Образотворче мистецтво володіє значним виховним потенціалом. Зорові образи, створені картинами, викликають певні емоції, сприяють повноцінному пізнанню навколишнього світу. Вже в початкових класах у дітей формуються враження, які збагачуються художніми образами і сприяють формуванню естетичних почуттів.

Для виконання навчально-виховних завдань програмою передбачені чотири основних види занять: малюнок з натури, тематичне малювання, декоративне малювання, ознайомлення з творами професійних художників.

В першому блоці занять ми пропонували вчителям звернутися до малювання предметів традиційного українського побуту. Дітям були

запропоновані теми: “Вишиванка”, „Рушник”, „Колодязь”, „Піч”, ”Хата”, „Скриня” та ін.

Беручи до уваги, що малювання на теми проводиться з пам’яті, опирається на запропоновані цілеспрямовані спостереження перед уроками, проводилась попередня підготовча робота. Так, наприклад, в 1 класі було заплановано малювання на тему “Наша сім’я”. Під час підготовки до цього уроку вчитель рекомендував поспостерігати чим займаються члени сім’ї після роботи, навчання, у вихідні дні, звернути увагу на зовнішній вигляд членів родини, обдумати, як би діти хотіли проводити дозвілля в родинному колі. Необхідно було вибрати один із двох запропонованих сюжетів: “Вечір в нашій сім’ї”, “У нас сьогодні вихідний”. Підготовка до малювання на тему “Мій ранок” полягала в тому, що дітям наголошувалося на необхідності дотримання режиму дня, навичок особистої гігієни, акцентувалася увага на важливості ранкової гімнастики.

Аналіз результатів впровадження наших рекомендацій в зміст навчальних занять, дозволив нам визначити *умови формування культури побуту учнів засобами з художньої праці*. До таких умов ми віднесемо :

- привабливість у оформлення приміщення та робочого місця;
- естетичне оформлення предметів, інструментів, знаряддя праці,
- прищеплення навичок трудової культури, правильності і краси рухів, пози під час роботи;
- висока вимогливість до результатів творчої роботи : досконалість, добротність, охайність;
- привнесення у будь-який вид праці елементи краси, естетичного задоволення, гордості за свою майстерність;
- усвідомлення необхідності, мети праці, спрямування зусиль на прикрашання свого побуту та життя оточуючих людей.

Сьогодні загальноосвітній навчальний заклад не повною мірою володіє можливостями виховати у своїх учнів емоційний відгук, почуття особистої відповідальності за навколишнє життя, сформувати цінності, якими

підростаюча людина керувалася б в реальному житті. Дефіцит якостей, які визначають внутрішній світ людини, гостро переживається нашим суспільством, проте проблеми естетичного характеру, не зважаючи на їх беззаперечну важливість, відходять на задній план.

В процесі переорієнтації школи на виховання духовності, першочерговими стають ті навчальні предмети, які традиційно в програмі навчання посідають “другорядні місця”. Насамперед, це стосується предметів художнього циклу, в тому числі і *музики*.

Музичне мистецтво – найважливіший засіб залучення людини до загальнолюдських цінностей через особисте емоційне переживання. Воно формує ставлення людини до усіх явищ буття, до самої себе, і за своєю сутністю спрямоване на формування внутрішнього світу підростаючої людини, її духовно-морального обличчя. Розвиток естетичного ставлення до світу – одне із важливих завдань педагогіки мистецтва в школі. Уроки музики здатні заставити дітей замислитися над протиріччями життя, заглибитися у свій внутрішній світ, поглянути на себе та оточуючий світ зі сторони, оцінити його красу та неповторність.

Результати опитування вчителі музичного мистецтва висловлювали занепокоєння тим, що значна кількість учнів не володіє навичками слухання серйозної музики. В сучасній сім’ї діти постійно знаходяться серед звукових подразників, і це знищує в них потребу по-справжньому вслухатися, вдуматися, пережити музику. Відчувати, слухати іншого – чи не важливіше, ніж навчитися читати, писати, рахувати.

Велике мистецтво – знаходити в музиці, чи то в пісні, чи в інструментальному творі, моральну серцевину, естетичну насолоду, уміти показати її дітям, не ускладнюючи проблему та, що важливіше, не спрощуючи її. Одне з головних питань, які піднімаються на уроках музики – роль музики в житті людини.

Пісенний репертуар з музики для 1-4 класів, становить дієвий засіб виховання дітей. В програмах з музики є чудовий пісенний матеріал для

виховання у дітей естетичних почуттів та смаків. Музичні центри, музичні інструменти сьогодні стають обов'язковими складовими сучасних інтер'єрів. А що до вибору музики, яка може створити естетичне тло для краси побуту, то ми схильні покласти відповідальність за це на всіх суб'єктів виховного процесу.

З певними естетичними судженнями, поняттями, уявленнями учні зустрічаються неодноразово протягом року в різних за змістом пісенних текстах. Ми розробляли зміст програми для експериментальних класів на базі програми А.П.Авдієвського, А.Г.Болгарського та інших. Слід зазначити, що автори програми достатньою мірою врахували психологічні особливості сприймання музичних творів молодшими школярами, а саме: поступовість у формуванні уявлень, необхідність розкриття їх складових частин на вищому рівні. Наприклад, програма містить музичні твори у яких дається уявлення про працьовитість ("Збирай урожай" — муз. А.Філіпенка, сл. Т.Волгіної, пісня Лисички з дитячої опери М.Лисенка "Коза-Дерева"; "Веселі чобітки"; "Два півники" — українська народна пісня, обр. Л.Ревуцького; "Вийшли в поле косарі" — українська народна пісня та ін.).

Але праця тоді результативна, коли працюють не тільки гарно, а ще й багато. Так виховується найвищий рівень уявлення — працелюбність ("Посаджу я квіти" — муз. А.Бондаренка, сл. В.Лучука; "Вишиванка" — муз. Ж.Колодуб, сл. Л.Лежанської; "Берізонька" - муз. А.Філіпенка, сл. Т. Волгіної).

Зміст пісенних текстів запропонованих у нашій програмі надав учителю можливість цілеспрямовано формувати уявлення молодших школярів щодо своєрідності, яскравості, краси українського побуту ("Ходить гарбуз по городу" — українська народна пісня, обр. М.Лисенка; "Ставайте, дівчатка, в коло" — українська народна пісня та ін.).

З метою підготовки до розучування пісень нами були рекомендовані методичні матеріали для вступних бесід. Ми усвідомлювали, що робота над піснею повинна починатись з глибокого усвідомлення вчителем виховної мети і планування методів роботи на уроці з її урахуванням. Це допоможе донести до дитячих сердець художню красу пісні, її авторський задум. Проте недостатньо

тільки визначити мету, треба її досягти. Як знайти такі форми і методи роботи, щоб музика в поєднанні з художнім словом заграла всіма своїми барвами, була дохідливою і зрозумілою для дітей? Найбільш ефективною формою роботи на цьому етапі повинна бути бесіда. З метою формування культури побуту учнів молодших класів нами було розроблено та впроваджено в практику уроків музики такі бесіди. як „ Про що і як розповідає музика”; „ Як слухати і розуміти музику”, „ Музика краси”, „ Радість у житті і в музиці”, „ Музика праці”. „ Де праця – там пісня”

Здійснення естетичного виховання ставить як надзвичайно важливе завдання налагодження взаємодії між різними шкільними дисциплінами. У вирішенні завдань нашого дослідження передбачалось широке використання міжпредметних зв'язків. Нами в ході експерименту було рекомендовано проведення подвійних уроків за участю двох вчителів. Наведемо приклади таких уроків :

- Я і Україна + виразне читання (вивчення та аналіз творів про побут української родини);
- художня праця + Я і Україна (прогулянка з метою збору природного матеріалу і виготовлення рамочок для світлин);
- музика + образотворче мистецтво (малювання музичних образів, героїв музичних творів)

Використання міжпредметних зв'язків дозволило систематизувати знання учнів, сприяло застосуванню знань в житті, формуванню навичок естетичної оцінки середовища.

Результати експериментальної роботи по відборі змісту та організації навчально-виховного процесу дозволили нам сформулювати *принципи організації навчального процесу з метою формування культури побуту учнів молодших класів*. До таких принципів ми віднесли :

- принцип проникнення естетики у всі сфери навчально-виховного процесу;

- принцип єдності напрямків виховної діяльності (трудового, розумового, морального, естетичного, краєзнавчого виховання) в реалізації завдання навчального процесу;
- принцип взаємодії естетичної культури з основами наук;
- принцип естетики розумової праці учнів.

Таким чином, творче використання визначених нами специфічних принципів відбору змісту та організації навчально-виховного процесу в початковій школі стали основою для побудови моделі виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів.

2.3. Модель виховної позанавчальної роботи по формуванню культури побуту молодших школярів

Особистість, що розвивається — це мета і результат функціонування системи виховної роботи школи, показник її досконалості. Особистість школяра складна, суперечлива, в ній закладено готовий до реалізації та постійно зростаючий запас інтелектуальних, моральних, душевних сил. Важливою умовою досягнення мети формування особистості в сучасному суспільстві є чітка організація виховного процесу, її складової - позанавчальної виховної роботи.

Розглядаючи теоретичні засади поняття „виховна робота” (див.п.1.2.) ми виходили з того, що система виховної роботи школи включає мету, завдання, систему планування, діяльність по реалізації планів та розв’язанню завдань, специфічну систему відносини, що народжуються в діяльності між її учасниками, і вплив виховного середовища. Ми вважаємо, що головним критерієм оцінки діяльності системи виховної роботи школи є її спрямованість на створення умов, для особистісного розвитку вихованців і забезпечення розвитку потенцій кожної окремої дитини.

Позанавчальна робота володіє додатковими, відповідно до навчального процесу можливостями виховного впливу. Вона дозволяє розширити та

поглибити знання школярів, зміцнити набуті на уроках навички та вміння, розвинути здібності дітей, задовольнити їхні різноманітні інтереси, формувати самостійність, організувати корисну практичну діяльність, дозвілля дітей та батьків. Позанавчальна виховна робота продовжує час цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів. Її зміст, методи та організаційні форми менш регламентовані, ніж навчальний процес. Вчитель початкових класів має можливість спланувати позакласну роботу в захоплюючій формі, задовольнити потреби кожної дитини, надати суттєву допомогу батькам.

Нами визначено *переваги позанавчальної виховної діяльності у вирішенні завдань естетичного виховання учнів:*

- змістом такої діяльності виступає не навчальна робота, а інша системотвірна діяльність (художньо-естетична, трудова тощо);
- створюються широкі можливості для роботи тимчасових різновікових колективів (секції, гуртки, творчі об'єднання);
- складається інша система міжособистісних стосунки, а саме: вихователь виступає не як контролер, дії якого обмежені вимогами уроку, а як активний учасник творчої діяльності, радник, чи просто рівнозначний член творчого колективу;
- система виховної позанавчальної роботи має значно більш широкий, ніж навчальний процес арсенал організаційних форм;
- організація діяльності дитячого колективу в умовах позанавчальної виховної роботи набуває надзвичайної інтенсивності, наповненості;

Ми усвідомлюємо, що ефективність виховної роботи залежить від правильного педагогічного керівництва нею, від уміння вчителя розв'язати завдання розвитку соціально-схвалювальних мотивів поведінки, діяльності, формування і розвитку різноманітних інтересів, нахилів дітей, тактовно впливати на вибір школярами на вибір колективу для спілкування поза уроками.

Як показали результати констатувального експерименту, можливості навчальної діяльності у формуванні культури побуту учнів молодших класів не

безмежні і не дають можливості сформувати усю сукупність необхідних навичок, вмінь та звичок. В зв'язку з цим, процес формування культури побуту учнів молодших класів має продовжуватися поза навчальною діяльністю, в інших ефективних виховних її видах.

Ми виходили з припущення про те, що процес формування культури побуту спрямований на зміну та перетворення естетичної та морально – психологічної сфер особистості, тобто формування потребнісно-мотиваційного, інтелектуально-чуттєвого та поведінково-вольового компонентів структури особистості

З метою проведення подальшої експериментальної роботи нами визначено зміст та завдання наступних її етапів:

1. Стимулювання активності молодших школярів і формування потребнісно-мотиваційного компонента культури побуту учнів молодших класів.

2. Організація морально-пізнавальної діяльності учнів молодших класів щодо засвоєння моральних, етичних та естетичних знань і формування на їх основі інтелектуально-чуттєвого компонента культури побуту учнів початкових класів.

3. Організація практичної діяльності та спілкування учнів молодших класів і формування поведінково-рольового компонента культури побуту учнів молодших класів.

Завданням наступного етапу проведення формувального експерименту стало *виявлення форм та методів оптимізації процесу формування культури побуту учнів молодших класів в системі позанавчальної роботи.*

Базою проведення експерименту виступила Нововолинська ЗОШ І- III ст. № 1. До складу експериментальних груп увійшли учні 1-А, 2-А, 3-А класів (всього 42 дитини) та 9 вчителів

Початковий етап організації процесу формування культури побуту учнів молодших класів пов'язаний з формуванням у них потреб і мотивів, які визначають їх активність в процесі їх виховання.

Другий етап процесу формування культури побуту учнів молодших класів пов'язаний з організацією їхньої морально-пізнавальної діяльності щодо засвоєння моральних, етичних та естетичних знань і формування на цій основі інтелектуально-почуттєвого компоненту культури побуту учнів молодших класів.

Третій етап передбачає організацію практичної діяльності та спілкування і формування поведінково-рольового компонента культури побуту учнів молодших класів.

З одного боку, культура побуту як сукупність моральних, етичних та естетичних якостей особистості проявляється в конкретних вчинках і діях молодших школярів, тобто в їх практичній повсякденній діяльності та спілкуванні. З іншого боку, в процесі своєї життєдіяльності молодший школяр займає різні соціальні позиції, вступає в певні стосунки, які стимулюють його діяльність та спілкування і сприяють формуванню вмінь, навичок і звичок, які є необхідною складовою культури побуту у молодших класів.

Включаючись у практичну діяльність та спілкування, учні молодших класів на власному досвіді переконуються в соціальній та особистісній значущості культури побуту, розширюючи та поглиблюючи свої знання про неї.

Проте, головна функція практичної діяльності та спілкування полягає в повсякденних вправленнях учнів в суспільно-значущих вчинках та справах, у формуванні та удосконаленні у них відповідних умінь, навичок та звичок поведінки і на цій основі формування цілісної естетично досконалої особистості молодшого школяра.

В ході експериментальної роботи нами була здійснена спроба вирішити завдання оптимізації процесу формування культури побуту учнів молодших класів в системі позанавчальної роботи. В основу впровадженої нами моделі позанавчальної виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів було закладено такі *напрямки діяльності*:

- удосконалення системи планування виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів з включенням елементів перспективного та колективного планування;
- залучення батьків та старшокласників до соціально-виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів засобами гурткової роботи;
- розробка і впровадження системи інтерактивних виховних занять по формуванню культури побуту з учнями молодших класів.

Формування культури побуту учнів молодших класів як складової естетичного виховання передбачає використання цілеспрямованої і педагогічно обумовленої системи методів та засобів виховання, організації різних видів практичної діяльності та спілкування учнів молодших класів. Без прогнозування перспектив, без чіткого планування виховної роботи, орієнтованої на досягнення конкретного кінцевого виховного результату (формування культури побуту учнів молодших класів), важко уникнути стихійності та випадковості у вирішенні даного завдання. Планування виховної роботи – це перш за все проектування змістових та процесуальних основ цілеспрямованого естетичного виховання, в тому числі, формування культури побуту учнів молодших класів. Скласти план – це значить продумати і уявити собі в загальному і в деталях весь хід виховної роботи, її організації, передбачити її результати

Розглядаючи планування як надзвичайно важливу і суттєву ланку в загальній структурі діяльності початкової школи, ми зосередили свою увагу на плануванні виховної роботи з формування культури побуту в системі естетичного виховання учнів молодших класів є

Детальний аналіз змісту планів виховної роботи для системи початкової школи здійснено нами у п. 1.4. Результати констатувального експерименту надали нам можливість засвідчити, що: в роботі по плануванню ряду шкіл і окремих вчителів відсутня цілеспрямованість у розв'язанні поставлених завдань; вчителі, організовуючи заходи виховного характеру, мало

замислюються над тим, які конкретні риси у своїх учнів вони виховують й якими засобами при цьому користуються; форми роботи нерідко являють собою чисто арифметичну суму якихось справ, не зв'язаних між собою єдиною педагогічною логікою; серед запланованих виховних заходів переважають вербальні форми педагогічного впливу на учнів молодших класів (читання художньої літератури, проведення індивідуальних та групових бесід тощо).

Спостерігаючи за процесом планування виховної роботи в діяльності вчителів та класних керівників, вихователів груп продовженого дня, ми звернули увагу на той факт, що він носить епізодичний характер, часто організовується поспіхом, без необхідної підготовки. Це призводить до того, що в організації формування культури побуту учнів молодших класів переважає формалізм, відсутні зв'язки між виховною роботою на уроках і в позаурочний час, наступність і логічність у плануванні.

Аналіз недоліків планування дав нам можливість дійти висновку про, що за рахунок недосконалості системи планування поставлені виховні завдання часто мають формальний характер, не реалізовані в конкретних виховних заходах і не орієнтують на кінцевий результат .

Проведене нами дослідження дозволило знайти розв'язання даної проблеми не лише на теоретичному, а й на практичному рівнях.

До особливостей роботи з планування позанавчальної роботи слід віднести те, що загальний цикл педагогічного (виховного процесу) в початковій школі триває 3-4 роки. Він розпочинається набором дітей в перший клас і завершується їх випуском з початкової школи. В зв'язку з цим дуже актуально – визначити перспективи формування культури побуту учнів молодших класів на весь період їх навчання в початковій школі, тобто вирішити проблему складання вчителем початкових класів перспективного плану. В перспективному плані чітко простежується виховний процес, не порушується послідовність, рівномірність у вихованні учнів, ліквідуються перебої між четвертями та семестрами. На жаль, таке планування рідко практикується вчителями початкової школи. Очевидно, це пояснюється недостатньою чіткістю

визначення теоретичних засад вирішення проблеми, а методичні рекомендації в цьому питанні мають швидше декларативний характер.

Нами, в ході педагогічного експерименту була запроваджена *система перспективного планування* виховної роботи вчителя початкових класів. Ми виходили з того, що перспективний план формування культури побуту в системі естетичного виховання учнів молодших класів повинен являти собою не набір окремих виховних заходів, а бути своєрідною програмою естетичного становлення особистості, яка б розкривала перспективи, зміст та організацію педагогічної діяльності вчителя щодо формування культури побуту учнів молодших класів на весь період навчання в початковій школі. Зрозуміло, що поява такої програми можлива лише в тому випадку, якщо вона буде враховувати; початковий рівень сформованості культури побуту учнів молодших класів, орієнтуватися на результати її діагностики. Вчитель повинен відшукати ті умови, при дотриманні яких “проектування особистості” буде здійснюватися цілеспрямовано і свідомо. Для цього необхідно, перш за все, чітко уявляти собі кінцевий результат проектування (що я хочу сформувати в учня) та початкові дані (який мій учень сьогодні).

Перспективи естетичного виховання пов'язані з прогнозуванням його кінцевого результату, тобто з визначенням інтегративних якостей особистості, формування яких стає можливим на певному етапі її вікового розвитку. «Важливо враховувати - підкреслює Д.І.Фельдштейн, - перспективи розвитку, забезпечуючи формування тих якостей особистості дитини, які на даному етапі знаходяться лише в зародковому стані, але за якими майбутнє. Саме в цьому випадку і організовується процес формування особистості, побудова якого вимагає, зрозуміло, і врахування багаточисельних індивідуальних потреб особи. [216, 221.] В зв'язку з цим, положення про інтегративний характер формування культури побуту учнів молодших класів виступає в ході нашого дослідження важливою теоретичною ідеєю, на яку також повинне спиратися перспективне планування виховної роботи вчителя початкових класів. Реалізація даного положення в перспективному плані дає можливість не лише накреслити

кінцевий результат естетичного виховання, тобто визначити які інтегративні якості необхідно сформувавши до кінця навчання в початковій школі, але й визначити змістовно-структурні компоненти культури побуту, формування та інтеграція якої буде сприяти досягненню кінцевої мети.

Перспективне планування дає можливість вчителю початкових класів побачити цілісність послідовність і безперервність процесу формування культури побуту учнів молодших класів, визначити його головні ланки, зробити його конкретнішим та результативнішим. Реалізація в перспективному плані положення про інтегративний характер формування культури побуту учнів молодших класів дозволила виділити головні виховні завдання, визначити послідовність їх планування та вирішення в початковій школі, намітити формування структурних і змістових компонентів тих якостей, виховання яких можливе на наступних етапах вікового розвитку особистості школяра. Наприклад, формування у молодших школярів вміння слідкувати за своєю зовнішністю в поєднанні з навичками побутової праці, умінням берегти та утримувати в належному порядку та чистоті книги та особисті речі, стає основою для формування у підлітків гарного смаку та почуття міри.

Проведене нами дослідження показало, що визначення на основі перерахованих вище теоретичних положень перспективних напрямків виховної діяльності вчителя початкових класів дозволяє йому спроектувати процес формування та інтеграції у молодших школярів культури побуту визначити основні виховні завдання, визначити послідовність їх розв'язання.

Як приклад, приводимо структуру перспективного плану виховної роботи, розробленого нами разом з вчителем школи №15 м. Луцька Шостак О.В. (експериментальний клас). Перспективний план виховної роботи складався на основі результатів діагностики рівня культури побуту учнів і включав наступні блоки:

1. Соціальний паспорт колективу
1. Характеристика ресурсів виховної роботи.
2. Мета роботи по формуванню культури побуту (1-4 клас).

3. Виховні завдання та очікувані результати на кожен рік.
4. Орієнтовний перелік форм виховної роботи (Додаток D).
5. Взаємозв'язок плану виховної роботи з навчальною програмою початкової школи.

Аналіз змісту перспективних планів виховної роботи експериментальних класів дозволив засвідчити, що в них реалізовані ідеї про цілісність та інтегративний характер формування культури побуту учнів молодших класів, кінцевим результатом формування культури побуту учнів молодших класів в даних перспективних планах виступає виявлення в діяльності учнів таких якостей, як: ввічливість, охайність, працелюбність, гостинність, адекватність виявлення естетичних почуттів, здатність реагувати на прекрасне і потворне в мистецтві, з житті, в природі, в побуті, в праці, в поведінці; здатність володіти своїми почуттями; формування розумних потреб особи та оцінного ставлення до речового середовища.

Проте перспективний план виховної роботи вчителя початкових класів визначає лише загальні орієнтири та шляхи формування культурні побуту учнів молодших класів. В зв'язку з цим важливе значення організації естетичного виховання відіграє *поточне чи календарне* планування, яке конкретизує і деталізує виховну роботу вчителя на порівняно короткий проміжок часу (навчальна четверть, півріччя).

Нами для роботи по поточному плануванню вчителем початкових класів виховного процесу була розроблена й впроваджена структура календарного плану виховної роботи, яка включає в себе наступні розділи:

1. Характеристика класу.
2. Виховні завдання (на цей період)
3. Основні напрямки виховної роботи (в нашому випадку – по формуванню культури побуту).
4. Орієнтовний перелік організаційних форм виховної роботи
5. Взаємодія з планом виховної роботи школи (участь в загальношкільних акціях, святах)

6. Спільна робота вчителя і батьків щодо виховання учнів.

7. Очікувана післядія, бажані результати

До особливостей даної схеми слід віднести її гнучкість та здатність до трансформації. Ми вважаємо, що однією з умов ефективного планування виховної роботи по формуванню культури побуту молодших школярів має стати створення системи колективного планування. Впроваджена нами в практику експериментальних груп *система колективного планування* складалась з наступних кроків:

- визначення актуальності виховних проблем (проведення діагностик рівня моральної вихованості, опитувань, ранжувань);
- активізація учнів засобами змагання (змагання на кращу пропозицію до плану роботи, кращу назву конкурсу, бесіди);
- включення батьків до роботи по створенню плану (пропозиції щодо форм, часу та місця проведення, участь батьків в якості організаторів запланованих заходів);
- залучення учнів та батьків до унаочнення планів роботи, розміщення їх в класному куточку.

Виконання даного алгоритму дій по колективному плануванню забезпечить учасникам виховного процесу відчуття приналежності до творення плану своїх власних дій, вагомості висловлених пропозицій, визнання думок та ідей. Крім того, яскраве оформлення планів виховної роботи є вагомим кроком по естетизації побуту молодших школярів, створенню святкової, неповторної атмосфери. В класах - учасниках експериментальної роботи календарні плани на місяць (тиждень) було оформлено у вигляді веселого дощичку з різнокольоровими краплинками – формами роботи, квіткової клумби, кошика з фруктами, веселки тощо.

Таким чином, аналіз результатів експериментальної роботи по удосконаленню системи планування виховної роботи дозволив засвідчити, що планування виховної роботи вчителя початкових класів по формуванню культури побуту учнів молодших класів набуває ефективності у разі:

- урахування результатів діагностування рівня сформованості показників культури побуту учнів молодших класів;
- включення елементів перспективного та колективного планування;
- спільної роботи вчителя, учнів та батьків на всіх етапах створення та реалізації планів виховної роботи;
- цілісності і взаємозв'язку усіх структурних та змістовних компонентів системи планування;
- взаємозв'язку навчальної та позашкільної діяльності в системі виховної роботи;

Розроблені нами умови та положення стали знайти підтвердження в реалізації експериментальної роботи по організації та здійсненні планування формування культури побуту як складової в системі естетичного виховання учнів молодших класів.

Успіх вирішення завдань нашого дослідження безпосередньо залежав від *участі батьків* в організаційно-виховній діяльності школи, спрямованій на формування культури побуту молодших школярів. Активне залучення батьків у педагогічну роботу школи обумовлюється потребами життя, необхідністю розширення сфери спілкування дітей з дорослими. Коли діти стають свідками вмілих дій батьків, зростає їх престиж в очах власної дитини. Залучення батьків та матерів, бабусь та дідусів, інших родичів до участі у виховній роботі класу є результативним як для батьків і дітей, так і для педагога.

Ми визначили *переваги системи виховної роботи* по формуванню культури побуту, що передбачає участь батьків:

- батьки молодших школярів, як правило, з великим інтересом сприймають все, що відбувається в школі, роботу, яку проводить вчитель з дітьми.
- залучення членів сімей до виховного процесу в класі вирішує проблему самовиховання та самоосвіти батьків;
- участь батьків в процесі діагностики показників культури побуту робить результати оцінювання більш об'єктивними;

- залучення батьків до виховної роботи з дітьми впливало на формування в них адекватного оцінювання своєї дитини;
- батьки отримують можливість побачити дитину на тлі інших дітей, під час спілкування з ровесниками, в звичних для дитини побутових умовах;
- педагог допомагає батькам оволодіти методами та прийомами роботи з дітьми по формуванню навичок естетичної діяльності, здійснює кваліфікований контроль за ходом реалізації поставлених завдань;
- набуті знання та навички батьки можуть використати в процесі сімейного виховання

Таким чином, оволодіння батьками систематизованими знаннями та пов'язаними з ними навичками та вміннями, сприяє формуванню високого рівня педагогічної культури. А це, в свою чергу, призводить до того, що батьки повертаються до своєї дитини із значним рівнем інформації, вмінь, навичок – виховний потенціал сім'ї зростає.

Для учнів початкових класів характерна стійка потреба в оволодінні моральними, етичними та естетичними знаннями. Прагнення оволодіти ними буде ще сильнішим, якщо вони зможуть осмислити ці знання в ході власного досвіду спілкування, та стосунків з оточуючими людьми. Для ефективного формування досвіду естетичної поведінки молодших школярів, крім активного включення учнів в різні види діяльності, необхідно створити спеціальні умови для здійснення, реалізації набутих знань в реальній поведінці. Таким реальним педагогічним засобом, який координує багатогранність виховного впливу на учнів, були етичні заняття, які запропонували дітям у формі гуртка.

Гурток “Світ краси” став ще одним засобом залучення батьків та осіб з кола найближчого оточення дитини у систему позанавчальної виховної роботи щодо формування культури побуту учнів молодших класів. Завданням гурткової роботи стала орієнтація дитини на знайомство з етичними нормами та критеріями естетичного оцінювання, показниками культури побуту та їх

проявами в практичній діяльності. Гурток працював двічі на місяць (I та III вівторок) з 17.00 по 18.00 в приміщенні „Української вітальні”. Час роботи гуртка передбачав можливість залучення до його роботи учнів 1-3 класів (експериментальні групи), що займались в групах продовженого дня. За нашими рекомендаціями і зі згоди з адміністрацією школи заняття проводили автор роботи, вихователь ГПД 3-А класу ЗОШ №15 та батьки учнів.

Розробляючи експериментальну роботу гуртка ми усвідомлювали, що гурткова робота в початкових класах школи має свої особливості. Робота в гуртках зі старшокласниками базується на інтересі дітей до певної науки. Для молодших школярів такий інтерес ще не характерний – у них переважає постійне “запитувальне” ставлення до життя, до навколишньої дійсності. Тому гурткова форма роботи надасть учням можливість добровільної участі, вибору тих видів діяльності, яким дитина надає перевагу. Ця форма роботи була нами вибрана ще й тому, що учні початкових класів масово бажають брати участь в роботі гуртка. Тому в заняттях гуртка були задіяні як учні експериментальних , так і контрольних класів. Кількість учасників на різних заняттях коливалась від 15 до 30 осіб.

Кожне заняття гуртка складалося з двох частин. Перша частина – інформаційно-розвивального характеру, зміст якої було спрямовано на формування показників потребо-мотиваційного та інтелектуально-чуттєвого компоненту. Ця частина складалась з повідомлень про етику взаємостосунків, культуру поведінки, навички особистої гігієни, естетичне оформлення інтер'єрів тощо. Друга частина мала практичне спрямування. Зміст роботи учасників гуртка було спрямовано на формування поведінково-вольового компоненту культури побуту, практичне набуття вмінь та навичок естетичної поведінки. Залучення батьків до участі в роботі цього гуртка покликане забезпечити передачу досвіду від старших до молодших, перенести атмосферу творчої співпраці в сімейне середовище.

В ході першої (інформаційної) частини роботи гуртка обговорювалися такі проблеми: Яка людина вважається красивою? Що таке красиві

взаємостосунки? Що означає висловлювання “красива поведінка”? В заняттях використовувались методичні прийоми, які дозволяли об’єднати усвідомлення, переживання, дію в єдиний взаємопов’язаний процес. Основною організаційною формою стала бесіда. Інформаційні повідомлення, евристичні бесіди, розповіді батьків надали можливість дітям орієнтуватися в багатогранності запропонованих естетичних понять, зрозуміти, що дотримання елементарних правил відображає естетичний аспект в стосунках між людьми. Культура поведінки тісно пов’язана з внутрішньою культурою людини, яка значною мірою визначається загальною культурою побуту.

Зокрема, низка занять була присвячена етикету та його прояву в нормах культури мовлення. В ході занять ми звертали увагу на форми привітання, вдячності, прохання, вибачення, на те, що важливі не тільки слова (що сказати?), але й тон (як сказати?) і що при цьому зробити. Засвоєння правил проходило в формі рольової гри. Реальні життєві ситуації розігрувалися групою найбільш підготовлених дітей. Мета таких ігрових технік – допомогти дітям краще зорієнтуватися в ситуаціях, створених спеціально, але таких, які часто зустрічаються в реальному житті. Завдяки відтворенню життєвих колізій з’являється реальне ставлення до життя. При доборі сюжету рольових ігор ми прагнули добирати ситуації, що для учасників гри були несподіваними, заставляли обирати спосіб дії спонтанно виявляли наявність показників культури побуту. Для сприймання гри як засобу самопізнання, інколи ми пропонували “словесну дуель“. Діти зверталися один до одного зі словами ввічливості. Суперництво було своєрідним стимулом до оволодіння, запам’ятовування, використання в житті подібних словесних конструкцій. Поведінка кожного з учасників обговорюється усім колективом. Такий аналіз є основою для формування спільної точки зору.

Певну кількість занять ми присвятили формам звертання дітей до дорослих, вчителів, друзів, оточуючих. Для того, щоб надати цій роботі необхідного педагогічного змісту, ми використовували такі методичні прийоми: ігрові ситуації, виконання самостійних завдань, незакінчене оповідання,

протиставлення, вправи по соціодрамі. Наприклад, діти повинні збагатити свій досвід ситуаціями побуту, в яких слід казати дякую, знати якими словами висловлюють вдячність чи визнання, в якій формі звертаються з проханням до близької людини, свого товариша. В дослідно-експериментальній роботі ми прагнули до того, щоб дитина могла самостійно дати естетичну оцінку тактовному зверненню до батьків, оточуючих людей. Для досягнення поставленого завдання використовувався виховний прийом “протиставлення”. Зміст його полягав в тому, щоб дитина могла оцінити естетичну значущість поведінки, яка задовольняє інших людей, і естетичне непривабливість вчинку, який веде до дискомфорту партнерів по спілкуванню. Цей прийом часто використовувався на тематичних заняттях гуртка.

Вирішення поставлених завдань ми здійснювали, використовуючи на етапі формування емпатійних переживань методику “Незакінчене оповідання” (модифікована дослідницька психологічна методика Т.П.Гаврилової). В процесі цих занять у дітей формувалися навички співпереживання. Процес їх розвитку починався від прагнення визначити почуття іншої людини за відповідними переживаннями до узгодженості почуттів. Сюжет вибирали на основі пережитого ставлення.

Плануючи зміст занять ми усвідомлювали, що молодші школярі знайомі з поняттями “можна”, “не можна”, “треба” (зміст дошкільного виховання), однак, актуальним для цього віку є вміння здійснити самостійний вибір вчинку. Діти під керівництвом вчителя, використовуючи поради батьків складала “заповіді”: “Мої обов’язки вдома”, “Як обладнати мій робочий куточок”, “Мій робочий день”. Ці правила слугували дітям керівною вказівкою їхньої поведінки. Результат оцінювався позитивно, коли дитина самостійно, без посереднього втручання дорослого, приймала рішення.

Основою для розвитку сюжету (ситуації) багатьох ігрових вправ виступала сім’я. В ході інтерактивних вправ дітей (а інколи й батьків) підводили до усвідомлення необхідності вивчення сімейно-побутових стосунків, засвоєння та застосування норм етичної поведінки, вміння та навичок культури побуту.

Прості за змістом, різноманітні та захоплюючі за формою заняття послідовно формували у школярів ціннісні орієнтації, естетичне оцінювання предметного середовища.

Аналіз результатів підтвердив тезу про те, що виявлені навички естетичної побутової поведінки, вчинки трансформуються школярами в значущі форми їх власної реальної поведінки в шкільному, домашньому побуті.

Успішне вирішення проблеми формування культури побуту учнів молодших класів можливе за умови диференційованого підходу. Практика виховання в сучасній школі показала, що ефективним прийомом індивідуалізації виховної роботи з учнями є об'єднання групи за схожими ознаками, що дозволяє працювати з кожною групою школярів за особливою методикою. В ході занять гуртка з метою підвищення ефективності формування культури побуту учнів молодших класів колективна робота поєднувалася з груповою та індивідуальною.

Робота з першою групою (високий рівень сформованості показників культури побуту) проводилася у відповідності з поставленими завданнями: розширення та поглиблення знань, формування потреби оволодіння новими формами поведінки, удосконалення вмінь, навичок та звичок культури побуту; формування в учнів ініціативності, самостійності, адекватності ставлення до вимог.

Завданнями, які ми ставили під час роботи з дітьми другої групи (середній рівень сформованості показників культури побуту) були наступні: оволодіння дітьми знаннями, навичками, вміннями культури побуту; сприяння розвитку організаційних, комунікативних здібностей, потреби діяти відповідно зі своїми знаннями про культуру побуту.

Діти цієї групи були поставлені в позицію, обрану при безпосередній участі дорослого. Учні позитивно оцінювали свої можливості і прагнули удосконалити свої вчинки, що відповідно вплинуло на їхню самосвідомість.

В роботі з дітьми третьої групи (низький рівень сформованості показників культури побуту) ми вирішували такі завдання: надати можливість

дітям оволодіти відповідними знаннями, повідомити про основні естетичні норми, навчити елементарних вмінь та навичок культури побуту, сприяти формуванню потреби діяти у відповідності з загальноприйнятими нормами культури побуту.

Вирішення поставлених завдань дозволило дитині зайняти позицію активного учасника, забезпечувало формування звичок, навичок та вмінь культури побуту.

У всіх групах робота проводилася на однаковому фактичному матеріалі, але з різною часткою конкретності, самостійності та використання різних форм, методів розв'язання поставлених завдань. З метою визначення результативності роботи було застосовано такі прийоми як :обмін думками в групі та між групами, колективний аналіз спільної діяльності (результатів творів, виставок, фото-сесій) в якій брали участь дорослі та молодші учасники гуртку.

Організуючи експериментальну роботу гуртка „Світ краси” ми припускали, що ефективність групової роботи з дітьми значною мірою залежить від форм передачі соціального досвіду. Молодшому школяреві найлегше скопіювати поведінку старшої дитини. Старший брат чи сестра, яких , як правило, ставлять за приклад молодшій дитині в сім'ї, є для нього авторитетом. Маленькій дитині хочеться досягнути тих висот, які старший уже подолав. Їй здається, що, якщо вона буде наслідувати поведінку старшого, прислухатися до його порад, то процес її власного подорослішання проходитиме швидше.

Виходячи з цих міркувань, до процесів планування, організації та проведення занять гуртка ми активно залучали старших братів та сестер учасників, більшість яких з великим бажанням брали участь в дослідженні. Особливою продуктивністю спілкування підлітків та учнів дослідно-експериментальних груп характеризувалося в тому випадку, якщо підібрані для роботи підлітки в минулому вчилися в того ж вчителя. Така ситуація дозволила впровадити в експериментальній школі нову форму шефства, коли за 1-им класом закріплюється 5-ий, за 2-им – 6-ий і т.п. Ця практика дозволила нам

реально залучити до процесу формування культури побуту учнів молодших класів їхніх старших товаришів та посилити взаємовплив поколінь.

Аналіз результатів експериментальної роботи дозволив нам визначити, що залучення батьків та старшокласників до гурткової роботи з учнями молодших класів стає умовою формування культури побуту в разі:

- урахування анатомо-фізіологічних та вікових особливостей молодших школярів при організації та проведенні занять гуртка:
- спрямування змісту гурткових занять на формування потребнісно-мотиваційного, інтелектуально-чуттєвого та поведінково-вольового компонентів культури побуту учня:
- доцільного поєднання словесних, наочних та практичних форм роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів:
- диференціації видів діяльності учнів залежно від рівня сформованості показників культури побуту;
- застосування інтерактивних технологій (рольові ігри, тренінгові вправи, техніки соціодрами тощо) з метою демонстрації, виявлення в учасників вмінь естетичної діяльності в умовах побуту.

Отже, ми показали, що в позанавчальна гурткова робота молодших школярів яка організовується та керується педагогом за умови безпосередньої участі членів сімей учнів та старшокласників дозволяє поєднати практичний досвід дітей з етичними, моральними та естетичними знаннями, сприяє реалізації показників культури побуту учнів в діях та вчинках.

Наступним напрямком нашої діяльності по реалізації експериментальної програми формування культури побуту учнів молодших класів стала розробка і впровадження *системи виховних занять* по формуванню культури побуту з учнями молодших класів. Виховне заняття було прийняте нами як складна організаційна форма виховної роботи, в якій синтетично можуть поєднуватись ознаки кількох видів діяльності.

В ході впровадження експериментальної програми з формування культури побуту учнів молодших класів ми адаптували, доповнили заняття за

методикою „Культура життєвого самовизначення” (для учнів початкової школи), запропоновану як експериментальний курс для загальноосвітніх навчальних закладів [140].

В основу проведення розроблених нами позанавчальних виховних занять покладено принцип активності особистості, який полягає в тому, що сама дитина є носієм соціального досвіду, і тому має бути активним учасником пізнавального процесу. Тільки за таких умов дитина оволодіє навичками культури вчинків, що (виходячи зі змісту та завдань нашого дослідження) є основним показником сформованості культури побуту.

Головна відмінність запропонованих нами виховних занять полягає в тому, що вони пропонуються як форма вільного обговорення життєво важливих для вихованців питань в поєднанні з різноманітними інтерактивними видами діяльності учнів. Все це спрямовано на те, щоб допомогти дитині усвідомити роль та місце естетичних почуттів, смаків, ідеалів у ставленнях особистості до себе, інших, основних видів діяльності та оточуючого світу в цілому; свою відповідальність за естетичний вибір та зміст естетичної побутової діяльності.

Структура кожного заняття містила такі етапи: активізація учнів за допомогою ігрових технік; повідомлення теми та мотивація діяльності; робота над основними поняттями теми засобами різних організаційних форм виховної роботи; виконання різноманітних вправ, завдань, участь в міні-тренінгах; підведення підсумків.

На відміну від клубної чи гурткової роботи (форми яких розглянуто нами вище) виховна година є обов'язковою для відвідування учнем. Тому саме на цих заняттях ми отримали 100% залучення учнів – учасників експериментальних груп. Нами було розроблено зміст та організовано проведення 12 виховних занять (4 заняття на рік, по одному на чверть). Класним керівникам була запропонована орієнтовна тематика виховних занять :

Теми для 1 класу: Хто я, який я; Люди навколо мене; Моя школа; У світі гри та іграшок.

Теми для 2 класу: Моя сім'я – моя колиска; Мій зовнішній вигляд; Краса навколо мене; Моя маленька батьківщина.

Теми для 3 класу: Я спілкуюся з іншими; Традиції та реліквії моєї сім'ї; Як розуміти і цінувати мистецтво; Як зробити дозвілля цікавим і корисним.

Ми добирали ті теми, що на нашу думку прямо чи опосередковано будуть впливати на формування навичок естетичної діяльності та культури побуту учнів молодших класів. Тривалість заняття коливалась від 35 до 45 хвилин.

Кожне заняття містило різноманітні форми розвитку творчих здібностей, фантазії, уявлення учнів: тематичне малювання, колективні колажі, обговорення по колу, „мозковий штурм”, рольові ігри, евристичні бесіди, форми літературної творчості тощо.

Варто зазначити, що виховна ефективність занять значно посилювалась внаслідок варіювання видів роботи: парами, робота в мікрогрупах, по-колу, колективні форми тощо. Результати дитячої творчості (твори, малюнки, аплікації) утворювали портфоліо (папку з окремими файлами). Уважне ставлення педагога до результатів дитячої праці стимулювало учнів до кращих результатів естетичної діяльності.

В ході занять ми особливу увагу приділяли взаємодії з батьками. Важливо, щоб батьки відчували необхідність у своїй безпосередній участі в реалізації виховних завдань кожного заняття. З метою ознайомлення батьків зі змістом занять та залучення їх для посилення виховного впливу заняття в сімейному побутовому середовищі ми застосовували такі форми роботи: батьківські збори, пам'ятки для батьків, інформацію-звернення. Інформацію-звернення „Слово до батьків” містить зміст кожного з запропонованих нами занять . (Додаток Д)

Таким чином, підсумовуючи результати наступного етапу формувального експерименту з виявлення форм та методів оптимізації процесу формування культури побуту учнів молодших класів в системі позанавчальної виховної роботи ми визначили, що у вирішенні завдань естетичного виховання учнів

позанавчальна виховна робота порівняно з можливостями навчального процесу має суттєві переваги.

Позанавчальна виховна робота стає дієвою умовою формування культури побуту молодших школярів у разі:

- розробки та впровадження системи планування виховної роботи з включенням елементів перспективного та колективного планування;
- залучення батьків та старшокласників до соціально-виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів засобами гурткової роботи;
- впровадження системи інтерактивних виховних занять по формуванню культури побуту з учнями молодших класів.

2.4. Результати перевірки ефективності педагогічних умов формування культури побуту молодших школярів

Педагогічний експеримент з проблеми дослідження проводився протягом 1996 – 2004 років в два етапи.

На першому етапі (1996-1999рр.) експеримент проводився за двома змістовими напрямками:

I. Вивчення та аналіз змісту виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів по формуванню культури побуту молодших школярів, а саме:

- труднощів, які відчують вчителі в процесі формування культури побуту молодших школярів засобами виховної роботи;
- організаційних умов, які сприятимуть влучній, системній роботи по формуванню культури побуту молодших школярів загальноосвітнього навчального закладу.

II. Визначення ролі сімейного мікросередовища у формуванні культури побуту молодших школярів, а саме:

- взаємозв'язків між характером сімейних стосунків та формуванням показників культури побуту,
- вивчення впливу виховного потенціалу сім'ї на формування культури побуту учнів молодших класів
- ставлення дитини до естетичної діяльності в різних ситуаціях сімейної поведінки;
- педагогічних умов формування емоційного відгуку, естетичних оцінок, суджень в умовах сімейного оточення;

Дослідження здійснювалося за допомогою різноманітних *методів*, а саме: цілеспрямованого та включеного спостережень, опитування, інтерв'ювання, анкетування, виховних педагогічних ситуацій, “домашніх завдань”, тощо, поєднання яких дало можливість отримати достовірні знання про дитину та її батьків, визначити оптимальні умови формування культури побуту молодших школярів.

Теоретико-методичний аналіз проблеми дослідження та результати констатувального експерименту дозволили нам визначити три основні компоненти структури особистості через зміст яких ми будемо розглядати процес формування культури побуту молодших школярів:

1. Потребнісно-мотиваційний компонент
2. Інтелектуально-чуттєвий компонент
3. Поведінково-вольовий компонент

Аналіз особливостей формування та розвитку особистості учня молодших класів, ранжування оцінок вчителів та батьків дозволив нам визначити зміст показників кожного з компонентів:

Показники потребнісно-мотиваційного компоненту:

- бажання пізнати себе та оточуючий світ;
- прагнення наповнити своє життя прекрасним;
- потяг до процесу художньо-естетичної творчості;
- бажання одержувати естетичну насолоду;
- бажання бути визнаним, отримати високу оцінку діяльності;

- потреба діяти відповідно до знань з естетики побуту.

Показники інтелектуально-чуттєвого компоненту:

- здатність адекватно реагувати на прекрасне і потворне в мистецтві, в природі, в житті;
- відчуття прекрасного в оточуючому середовищі, побутових явищах;
- емоційна активність у виявленні естетичних почуттів;
- засвоєння змісту основних естетичних понять побутової поведінки („естетика побуту”, “культура побуту”;” естетична діяльність”);
- знання норм, правил, критеріїв естетичної оцінки дійсності;
- влучність, толерантність естетичних суджень.

Показники поведінково-вольового компоненту:

- охайність;
- працелюбність;
- дбайливе ставлення до предметів побуту;
- гостинність;
- вимогливість до себе;
- самостійність;
- впевненість у своїх силах та здібностях;
- наполегливість;
- вміння довести почату справу до кінця;
- чуйність;
- емпатійність;
- повага до інших
- задоволення від процесу творчості.

Визначення компонентів структури особистості молодшого школяра та основних показників сформованості культури побуту молодших школярів дозволили визначити нам три *рівні сформованості показників культури побуту учнів* та запропонувати їх характеристику:

Для 1 рівня – *високої міри* сформованості показників культури побуту характерні наступні ознаки: високий рівень знань норм, правил, критеріїв естетичної поведінки, потреба діяти відповідно до знань з естетики побуту; яскраві результати естетичної діяльності, самостійність досягнень, їх творчий характер, участь в естетичній діяльності за бажанням, внутрішнім переконанням при відсутності зовнішнього стимулу з боку дорослих.

Для 2 рівня – *достатньої міри* сформованості показників культури побуту характерні: наявність потягу до процесу художньо-естетичної творчості, основних знань щодо естетики побуту та естетики поведінки людини; здійснення дитиною естетичних дій в типовій побутовій ситуації на рівні репродукції, інколи при наявності зовнішніх стимулів – збудників (натяк, схвалення, підказка та ін.).

Для 3 рівня – *недостатньої міри* сформованості показників культури побуту характерні: вагання дитини при виборі естетичних орієнтирів, недосконалість знань норм, правил, критеріїв естетичної оцінки дійсності; невизначеність учня в судженнях, естетичних оцінках, діях; необхідність стимулювання до виконання певних дій в системі побутової естетичної діяльності.

Визначення змісту показників культури побуту дозволило нам здійснити педагогічне оцінювання рівня сформованості культури побуту учнів молодших класів. На цьому етапі в нашій роботі ми застосували загальнонаукові методи теоретичного і емпіричного дослідження (усне опитування, анкетування).

Провідним методом, яким ми користувалися на другому етапі дослідження став метод незалежних характеристик. Його сутність полягає в тому, що для оцінки рівня сформованості культури побуту учнів молодших класів добирається група експертів, котрі допомагають оцінювати прояви потребнісно-мотиваційного, інтелектуально-чуттєвого та поведінково-вольового компонентів структури особистості молодшого школяра. Для проведення педагогічного оцінювання ми обрали три показники кожного з компонентів, які за оцінками вчителів та батьків зайняли найвищі рейтингові показники.

Експерти повинні добре знати учня, бути зацікавлені в об'єктивності, реальності результатів дослідження. Тому ми залучали до експертних оцінок вчителів, вихователів груп продовженого дня, членів батьківських комітетів, керівників шкільних секцій, гуртків.

До початку дослідження для експертів був проведений психолого-педагогічний семінар. Під час цього семінару експерти були ознайомлені з теоретичними та практичними аспектами проведення педагогічної оцінки, технологією заповнення діагностичних карт. По закінченню роботи семінару були сформовані кілька бригад експертів. Мінімальна кількість членів експертної групи — три. При цьому кожний експерт був забезпечений окремими діагностичними картами (див табл.2.3), щоб він міг здійснювати оцінювання самостійно. Для всіх експертів були запропоновані єдині критерії, система оцінювання, єдині вимоги до умовних позначень. При заповненні карти високий, достатній та недостатній рівень розвитку того чи іншого показника позначається відповідно літерами В,Д,Н.

Таблиця 2.3

Карта для вивчення рівня сформованості показників культури побуту

Показники,	Рівень прояву показників									Підсумкова
	експерт 1			експерт 2			експерт 3			Оцінка
	В	Д	Н	В	Д	Н	В	Д	Н	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Бажання пізнати себе та оточуючий світ	+				+			+		Д
Прагнення наповнити своє життя прекрасним		+			+			+		Д
Потяг до процесу художньо-естетичної творчості		+				+			+	Н

Емоційна активність у виявленні естетичних почуттів		+				+			+	Н
Засвоєння змісту основних естетичних понять	+				+		+			В
Знання норм, правил, критеріїв естетичної оцінки дійсності		+			+				+	Д
Охайність	+				+		+			В
Працелюбність		+			+				+	В
Дбайливе ставлення до предметів побуту	+				+				+	В

При заповненні індивідуальної карти для визначення експертних оцінок виводиться підсумкова, яка характеризує рівень прояву кожної якості. При наявності трьох експертів підсумкова оцінка виводиться так:

ВВВ — В ВВД — В ВДД — Д ДДН — Д
 ВНН — Д ВДН — Д ДДД — Д
 ДНН — Н ННН — Н ВВН — Д

Після заповнення карт експертами керівником дослідження (автором) створювалась підсумкова карта педагогічної оцінки рівня сформованості показників культури побуту. Запропонована нами методика педагогічного оцінювання дозволяє здійснити кількісне оцінювання. Для цього ми використали поширене в психолого-педагогічній літературі поняття коефіцієнта рівня сформованості показників (К) та методику педагогічного оцінювання, запропоновані С.О.Сисоєвою. Якщо позначити Q як загальну кількість показників, то отримаємо, що $Q = В + Д + Н$ (2.1)

Виходячи з визначення високого, достатнього та недостатнього рівнів прояву показників, можна вивести коефіцієнт рівня сформованості показників культури побуту [Сисоєва]:

$$K = \frac{B + \frac{1}{2}D}{Q} \quad (2.2)$$

Формувальний експеримент по створенню моделі виховної роботи, що спрямована на створення сприятливих для формування культури побуту молодших школярів педагогічних умов проводився протягом 1999-2004 років у 6 середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах м. Луцька, м. Нововолинська, Волинської області. На даному етапі роботи в якості експериментальних груп виступило три класи (1-А, 2-А, 3-А); всього 58 дитини та 9 вчителів. В якості контрольних груп - шість класів (152 учнів) 3 шкіл. В якості експериментальних груп виступило 46 сімей, в якості контрольних - 154 сім'ї (всього 200 сімей).

Формувальний експеримент проходив у чотири етапи:

1. Залучення батьків у систему виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу. Основними напрямками цієї роботи виступили: формування показників культури побуту в умовах сімейного середовища, роботи „Клубу сім'ї” та засобами різноманітних ігрових методів за участю батьків.

2. Виявлення принципів відбору змісту та організації навчально-виховного процесу з метою формування культури побуту молодших школярів.

3. Розробка та впровадження системи позанавчальної виховної роботи по формуванню культури побуту молодших школярів. Складовими системи виступають: планування виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів з включенням елементів перспективного та колективного планування; залучення батьків та старшокласників до роботи по формуванню культури побуту учнів засобами гурткової діяльності; розробка і впровадження системи інтерактивних виховних занять по формуванню культури побуту з учнями молодших класів.

4. Перевірка ефективності педагогічних умов формування культури побуту учнів молодших класів загальноосвітнього навчального закладу.

Питання використання тієї чи іншої методики, того чи іншого методу з метою перевірки ефективності певних педагогічних умов, без сумніву, може викликати суперечливі думки. І кожен із дослідників вибирає їх, виходячи із специфіки проблеми і конкретних завдань, окреслених у дослідженні. У даному випадку на заключному етапі дослідно-експериментальної роботи для виявлення ефективності впровадженої нами моделі виховної роботи, що спрямована на створення сприятливих для формування культури побуту молодших школярів педагогічних умов необхідно було провести оцінювання рівня сформованості показників потребнісно-мотиваційного, інтелектуально-чуттєвого та поведінково-вольового компонентів структури особистості

Результати оцінювання, на нашу думку, можуть служити підтвердженням правильності визначення нами педагогічних умов, які сприяють формуванню та розвитку вищезазначених якостей і їх ефективному та влучному використанню в системі соціально-виховної діяльності.

Хід формувального експерименту, окрім включення визначених експертів у процес повторної діагностики рівня сформованості показників культури побуту учнів, передбачав моделювання педагогічних ситуацій, проведення підсумкових батьківських зборів, занять гуртка та клубу вихідного дня.

На останньому етапі формувального експерименту, який ми, по суті, вважаємо контрольним і який, безперечно, носив дещо уточнюючий характер, здійснювався процес інтеграції теоретичної і практичної роботи зі учнями.

У таблицях 2.4, 2.5, 2.6, показано зміни рівня сформованості показників культури побуту, а саме: потребнісно-мотиваційного, інтелектуально-чуттєвого та поведінково-вольового компонентів структури особистості учнів експериментальних і контрольних класів.

**Аналіз зміни рівня сформованості показників
потребно-мотиваційного компонента**

Класи (школа); Кількість учнів	Середня величина зміни	% учнів з позитивною динамікою
1	2	3
Експериментальні групи		
1-А/ 21	0,56 — 0,76 / 0,20	100 %
2-А / 19	0,60 — 0,79/ 0,19	100 %
3-А/18	0,47 — 0,65/0,18	95 %
Контрольні групи		
24	0,56 — 0,63/ 0,07	67 %
25	0,63 — 0,69/ 0,06	70 %
26	0,54 — 0,59/ 0,05	89 %
26	0, 48 -0, 51/ 0,03	58 %
27	0, 57-0, 64/ 0,07	65 %
24	0, 51-0,56/ 0,05	60 %

У таблицях наводяться середні арифметичні значення визначених нами показників. На початок і на кінець експерименту представлено величина їх зміни (колонка 2) та відсоток учнів, які дають позитивну динаміку зміни цих показників (колонка 3).

Аналіз показників, наведених у таблиці 2.4 дозволяє робити висновок про стійку позитивну динаміку у рівні сформованості показників культури побуту (потребно-мотиваційного компонента) - 98%. Учні контрольних груп також продемонстрували наявність позитивних зрушень, але дещо менших (69%).

Різниця в результатах експериментальної і контрольної групи вчителів становить 29%.

Таблиця 2.5

**Аналіз зміни рівня сформованості показників
інтелектуально-чуттєвого компонента**

Класи (школа); Кількість учнів	Середня величина зміни	% учнів з позитивною динамікою
1	2	3
Експериментальні групи		
1-А/ 21	0,54 — 0,72/ 0,18	100 %
2-А / 19	0,56 — 0,76/ 0,20	100 %
3-А/18	0,52 — 0,73/ 0,21	100 %
Контрольні групи		
24	0,55 — 0,61/ 0,06	65 %
25	0,64 — 0,70/ 0,06	70 %
26	0,55 — 0,62/ 0,07	75 %
26	0, 48 -0, 52/ 0,04	55 %
27	0, 57-0, 63/ 0,06	70 %
24	0, 54-0,59/ 0,05	55 %

Приблизно такі ж тенденції зберігаються і при аналізі динаміки позитивних зрушень в сформованості показників культури побуту учнів молодших класів (інтелектуально-чуттєвого компонента).

Проте тут різниця між результатами експериментальної та контрольної групи більш яскрава і становить 35%. (100 – 65). Аналізи експертних оцінок дозволили засвідчити, що як найменш сформовані виявились такі показники як: емоційна активність у виявленні естетичних почуттів та знання норм, правил, критеріїв естетичної оцінки власної діяльності та діяльності інших. На нашу

думку це пояснюється суттєвими відмінностями в організації пізнавальної діяльності учнів експериментальних та контрольних груп.

Таблиця 2.6

**Аналіз зміни рівня сформованості показників
поведінково-вольового компонента**

Класи (школа); Кількість учнів	Середня величина зміни	% учнів з позитивною динамікою
1	2	3
Експериментальні групи		
1-А/ 21	0,54 – 0,87/ 0,33	95 %
2-А / 19	0,52 — 0,73/ 0,21	100 %
3-А/18	0, 47-0,70/ 0,23	95 %
Контрольні групи		
24	0,54 — 0,60/ 0,06	65 %
25	0,54 — 0,60/ 0,06	65 %
26	0,55 — 0,59/ 0,04	55 %
26	0, 48 -0, 52/ 0,04	55 %
27	0, 57-0, 64/ 0,07	60 %
24	0, 51-0,56/ 0,05	60 %

Аналіз кількісних матеріалів, наведених у таблиці 2.6 дозволив побачити, що найвища динаміка позитивних зрушень спостерігається саме при роботі по формуванню показників поведінково-вольового компонента в структурі особистості учнів молодших класів Різниця біль ніж у 37% (97% - 60%) свідчить, що педагогічні умови формування саме цієї групи показників є найбільш сприятливими.

Зведені дані, що характеризують оцінку рівня сформованості показників культури побуту учнів , подано у таблиці 2.7.

**Аналіз зміни загального рівня сформованості показників культури побуту
учнів молодших класів**

Класи (школа)	Зміни сформованості потребісно- мотиваційного компонента	% учнів з +динамікою	Зміни сформованості інтелектуально- чуттєвого компонента	% учнів з +динамікою	Зміни сформованості поведінково-вольового компонента	% учнів з +динамікою
К-сть учнів						
1	2	3	4	5	6	7
Експериментальні групи						
1-А/ 21	0,56 — 0,76 0,20	100 %	0,54 — 0,72 0,18	100 %	0,54 – 0,87 0,33	95 %
2-А / 19	0,60 — 0,79 0,19	100 %	0,56 — 0,76 0,20	100 %	0,52 — 0,73 0,21	100 %
3-А/18	0,47 — ,065 0,18	95 %	0,52 — 0,73 0,21	100 %	0, 47-0,70 0,23	95 %
Контрольні групи						
24	0,56 — 0,63 0,07	67 %	0,55 — 0,61 0,06	65 %	0,54 — 0,60 0,06	65 %
25	0,63 — 0,69 0,06	70 %	0,64 — 0,70 0,06	70 %	0,54 — 0,60 0,06	65 %
26	0,54 — 0,59 0,05	89 %	0,55 — 0,62 0,07	75 %	0,55 — 0,59 0,04	55 %
26	0,48 - 0,51 0,03	58 %	0,48 - 0,52 0,04	55 %	0, 48 - 0, 52 0,04	55 %
27	0,57 - 0,64 0,07	65 %	0,57 - 0,63 0,06	70 %	0, 57 - 0,64 0,07	60 %
24	0,51-0,56 0,05	60 %	0,54 - 0,59 0,05	55 %	0, 51 - 0,56 0,05	60 %

Узагальнений аналіз динаміки позитивних зрушень загального рівня сформованості показників культури побуту учнів, що наведений в таблиці 2.7 дозволяє говорити про наявність досить помітних результатів. Різниця динаміки становить 32% загального рівня сформованості показників культури побуту учнів молодших класів (98% - 65%).

Ми вважали за необхідне, з метою більш детального аналізу результатів експериментальної роботи проаналізувати динаміку сформованості окремих показників культури побуту учнів (експериментальних груп) та представити цей аналіз у таблиці 2.8. Аналіз даних, наведених у таблиці 2.8 дозволяє засвідчити достатньо помітне зростання високого рівня сформованості показників культури побуту учнів експериментальних груп (15%) за всіма показниками. До показників, які продемонстрували найвищий відсотковий приріст відносяться: засвоєння змісту основних естетичних понять, знання норм, правил, критеріїв естетичної оцінки дійсності, охайність та працелюбність, тобто показники інтелектуального та діяльнісного компонентів. Це засвідчує, на нашу думку, що формування потреб та мотиваційних ставлень учнів молодших класів є процесом лонгітюдним, що потребує значно більше часу ніж період навчання в початковій школі.

Таблиця 2.8

Аналіз динаміки сформованості окремих показників культури побуту учнів експериментальних груп

Показники	На початок експерименту (у%)			На закінчення експерименту (у %)		
	В	Д	Н	В	Д	Н
Бажання пізнати себе та оточуючий світ	67	27	6	73	27	0
Прагнення наповнити життя прекрасним	60	20	20	67	33	0

Продовження таблиці 2.8

Потяг до процесу худож.-естет. творчості	47	33	20	54	40	6
Емоційна активність у виявленні почуттів	74	13	13	80	20	0
Засвоєння змісту осн. естетичних понять	46	27	27	67	27	6
Знання норм, правил, критеріїв естетичної оцінки дійсності	33	34	33	61	33	6
Охайність	53	20	27	80	20	0
Працелюбність	33	54	13	61	33	6
Дбайливе ставлення до предметів побуту	46	34	20	53	46	0

Аналіз таблиць 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8 дозволяє нам стверджувати, що існує істотна відмінність рівнів сформованості показників культури побуту учнів молодших класів експериментальних і контрольних груп. Аналіз експериментальних даних показує, що динаміка у формуванні показників культури побуту учнів за роки експерименту спостерігались і в контрольних групах, але, якщо на початок експерименту стартові середні значення рівнів сформованості показників культури побуту учнів в експериментальних і контрольних групах були приблизно однакові, то їх абсолютний приріст на кінець експерименту має істотну відмінність.

На заключному етапі дослідної роботи з метою виявлення ефективності запропонованої нами експериментальної програми ми здійснили повторну діагностику сімей відповідно рівня їх сімейного благополуччя та потенціалу виховного впливу на дітей щодо формування показників культури побуту. На контрольному етапі використовувалось “включене” спостереження, опитування, інтерв’ювання, анкетування, виховні педагогічні ситуації, які допомагали констатувати досліджуване явище в статичі та динаміці.

Результативність роботи з сім'ями учнів експериментальних та контрольних груп представлено в даних табл.2.9. Аналіз даних таблиці 2.9. дозволив нам дійти висновку про те, що позитивний приріст кількості сімей з високим рівнем виховного потенціалу в експериментальних групах становить 35%, в контрольних – 15%.

Таблиця 2.9.

**Результативність роботи з сім'ями учнів
експериментальних та контрольних груп щодо
формування культури побуту молодших школярів**

Етапи	Контрольні групи (у%)			Експериментальні групи (у%)		
	В	С	Н	В	С	Н
На початок експерименту	20	50	30	20	50	30
Після завершення експерименту	35	45	20	55	35	10
Результати	+15	-5	-10	+ 35	-15	-20

Наявність достатньо помітної динаміки в контрольних групах можна пояснити відносною ефективністю традиційно існуючої системи виховної роботи загальноосвітнього закладу. Ми не вважаємо, що приріст на 35% для експериментальних груп це достатній показник. Проте, ми покладаємо сподівання, що система виховної роботи в середніх та старших класах зробить розвиток досліджуваного нами процесу формування показників культури побуту учнів більш ефективним.

Отже, одержані результати дають право зробити висновок про ефективність запропонованих нами методик по формуванню культури побуту учнів молодших класів. Цей факт незаперечно підтверджує результати

розрахунків сили кореляційних зв'язків, які показали наявність у більшості випадків прямого лінійного зв'язку між динамікою загального рівня сформованості показників культури побуту учнів молодших класів, динамікою сформованості окремих показників культури побуту та параметрами результативності роботи з сім'ями учнів експериментальних та контрольних груп щодо формування культури побуту молодших школярів.

Всі ці дані у своїй сукупності, на нашу думку, підтверджують одне із головних припущень нашої гіпотези про те, що ефективність формування культури побуту учнів молодших класів в системі естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу забезпечується за умов:

- урахування особливостей формування культури побуту учнів молодших класів;
- включення батьків в систему естетичного виховання молодших школярів (включення молодшого школяра в систему по виконанню трудових доручень; залучення молодшого школяра та його батьків до дозвілєвої діяльності сімейного клубу вихідного дня; використання спеціально підібраних ігрових технік, спрямованих на формування культури побуту молодших школярів;
- відбору змісту та форм організації навчального процесу, спрямованих на формування культури побуту учнів молодших класів;
- розробки та впровадження моделі виховної позанавчальної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів (система планування виховної роботи з включенням елементів перспективного та колективного планування; залучення батьків та старшокласників до соціально-виховної роботи по формуванню культури побуту учнів молодших класів засобами гурткової роботи; впровадження системи інтерактивних виховних занять по формуванню культури побуту з учнями молодших класів).

Аналіз результатів дисертаційного дослідження свідчить про правомірність висновків, зроблених на основі вивчення теоретичних передумов і результатів експерименту.

Наші спостереження під час експериментальної роботи показують, що у процесі корекції формування окремих показників культури побуту можна допуститися помилки: своєчасно не помітити досягнення дитини, якісних змін, не об'єктивно оцінити прояв певних показників. Це може призводити до неефективності педагогічної корекції, педагогічного впливу на учня, нівелюванню результатів певного етапу роботи. Щоб не припуститись такої помилки ми прагнули застосовувати оцінку на проміжних етапах роботи, по закінченню кожної навчальної чверті.

У дослідну роботу було закладено також проведення опитування керівників та членів комісій вчителів початкових класів, що дозволило нам після формувального експерименту виявити, що вони також підтверджують позитивний вплив розробленої нами експериментальної програми на процес формування загальної культури учнів експериментальних класів та показників культури побуту, зокрема.

Виявлені нами результати експериментальної роботи дозволяють говорити про те, що окреслені педагогічні умови формування культури побуту молодших школярів в системі естетичного виховання можуть бути актуалізовані і, можливо, навіть з більшою мірою ефективності в межах школи II -III ступеня. Проте, оскільки це не передбачалося завданням нашого дослідження, то така проблема може стати предметом самостійного дослідження.

Таким чином, представлені результати підтверджують ефективність запропонованих підходів до формування культури побуту учнів молодших класів в системі естетичного виховання середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу.

Висновки до другого розділу

Немає сумніву в тому, що сучасні підходи до обґрунтування педагогічних умов формування культури побуту учнів молодших класів в системі естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу передбачають

актуалізацію певних знань, соціального досвіду та ціннісного ставлення до означених категорій. Це потребувало від нас детального аналізу результатів педагогічного діагностування рівня сформованості показників культури побуту (потребнісно-мотиваційного, інтелектуально-чуттєвого та поведінково-вольового компонентів) учнів експериментальних і контрольних класів, оскільки їх усвідомлення є педагогічною передумовою у процесі проектування навчально-виховної роботи по удосконаленню системи естетичного виховання учнів. .

Таким чином, на нашу думку, вимоги щодо формування культури побуту молодших школярів в системі естетичного виховання визначаються такими факторами:

- по-перше, необхідністю педагогічного діагностування рівня сформованості показників культури побуту;
- по-друге, дослідницькі методики мають підпорядковуватись особливостям навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи I ступеню;
- по-третє, дослідження процесу формування культури побуту учнів повинно враховувати особливості соціалізації учнів в умовах шкільного та сімейного середовища;
- по-четверте, результати процесу формування показників культури побуту учнів виявляються в сукупності організаційних форм навчальної та позанавчальної виховної роботи. .

Підводячи підсумки аналізу педагогічних умов формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу, можна зробити такі висновки:

1. У процесі формування та розвитку особистісних якостей особистості механізмом регуляції поведінки людини завжди виступають змістовий і динамічний аспект. Тому ми визначали такі *критерії* формування культури побуту учнів молодших класів які б найбільш відображали ці характеристики названого феномена. Ними стали: знання основних естетичних понять та естетичних цінностей суспільства; сприйняття естетичних явищ у навколишній

дійсності; адекватність естетичних оціночних ставлень, суджень до явищ та предметів побутового життя; шанобливе ставлення до предметів побуту як результату людської праці; перетворення знань в особистісні погляди, переконання та стиль естетичної життєдіяльності ; активна участь в побутово-естетичній діяльності тощо. При цьому використовувалась методика педагогічного оцінювання рівня сформованості показників культури побуту учнів, яка дозволила нам виробити рекомендації для вчителів, класних керівників щодо створення системи естетичного виховання молодших школярів

2. Однією з умов ефективної реалізації процесу формування культури побуту учнів молодших класів виступає включення батьків в систему виховної роботи за такими напрямками: робота класних керівників по вирішенню завдань формування культури побуту в якості консультантів в умовах сімейного середовища; включення молодшого школярів в систему трудових доручень в сімейному мікросоціумі; застосування різноманітних ігрових технік за участю батьків та дітей з метою формування навичок культури побуту.

3. Формування культури побуту учнів в сімейному середовищі набуває більшої ефективності за умови включення молодшого школяра та його батьків у систему дозвіллевої діяльності клубу вихідного дня. Система клубної діяльності сприяє: організації сумісних творчих дій педагогів, батьків та дітей; доцільному поєднанню різних за спрямуванням, засобами виховного впливу, складністю та тривалістю організаційних форм виховної роботи; спрямуванню виховних зусиль на формування навичок естетичної діяльності.

4. Результати експериментальної роботи по відборі змісту та організації навчально-виховного процесу дозволили нам сформулювати принципи організації навчального процесу з метою формування культури побуту учнів молодших класів: принцип проникнення естетики у всі сфери навчально-виховного процесу; принцип єдності напрямків виховної діяльності (трудового, розумового, морального, естетичного, краєзнавчого виховання) в реалізації завдання навчального процесу; принцип взаємодії естетичної культури з основами наук; принцип естетики розумової праці учнів.

5. Визначення переваг позанавчальної виховної діяльності у вирішенні завдань естетичного виховання учнів дозволило нам в ході експериментальної роботи впровадити форми та методи оптимізації процесу формування культури побуту учнів молодших школярів, а саме: розробку та впровадження системи планування виховної роботи з включенням елементів перспективного та колективного планування; залучення батьків та старшокласників до соціально-виховної роботи по формуванню культури побуту учнів засобами гурткової роботи; впровадження системи інтерактивних виховних занять по формуванню культури побуту з учнями молодших класів.

6. Узагальнений аналіз динаміки позитивних зрушень загального рівня сформованості показників культури побуту учнів молодших класів експериментальних і контрольних груп дозволяє говорити про наявність досить помітних результатів, які дають право зробити висновок про ефективність запропонованих нами методик по формуванню культури побуту учнів молодших класів. Цей факт незаперечно підтверджує результати розрахунків сили кореляційних зв'язків, які показали наявність у більшості випадків прямого лінійного зв'язку між динамікою загального рівня сформованості показників культури побуту учнів молодших класів, динамікою сформованості окремих показників культури побуту та параметрами результативності роботи з сім'ями учнів експериментальних та контрольних груп щодо формування культури побуту молодших школярів. Отримані дані у своїй сукупності, на нашу думку, підтверджують припущення нашої гіпотези і свідчить про правомірність висновків, зроблених на основі вивчення теоретичних передумов і результатів експерименту.

ВИСНОВКИ

Пошук шляхів і засобів формування духовності та культури особистості становить нині одну з найактуальніших проблем педагогічної науки та шкільної практики. Формування культури особистості у всіх проявах її життєдіяльності, є глобальною проблемою, яка в сучасних умовах розвитку суспільства і загальноосвітньої школи потребує ґрунтовного розгляду і розв'язання. Саме тому переорієнтація і переструктурування навчально-виховної роботи по формуванню культури особистості слід розпочинати з розкриття суті та особливостей процесу естетичного виховання учнів молодших класів.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове розв'язання актуальної проблеми формування культури побуту молодших школярів, що виявляється в обґрунтуванні ефективних педагогічних умов, змісту, форм і методів естетичного виховання учнів. Результати теоретичного і експериментального дослідження підтвердили гіпотезу, засвідчили вирішення поставлених завдань, створили підґрунтя таких висновків:

1. Здійснення аналізу філософської, соціологічної, мистецтвознавчої та психолого-педагогічної літератури дозволило нам розглядати процес формування культури особистості школяра як сукупність реалізації низки програм, а саме: генетичної (розвиток здібностей), соціальної (створення сприятливого середовища) і педагогічної (вплив системи освіти). *Культура побуту* як складовий компонент загальної культури особистості перебуває у тісному взаємозв'язку із моральною, естетичною, екологічною, правовою та іншими видами культур. Узагальнення теоретичних підходів до розуміння досліджуваної проблеми дозволило нам визначити процес *формування культури побуту* як становлення інтелектуальних, морально-етичних, емоційно-вольових, естетичних якостей особистості, що забезпечує прийняття і усвідомлення особистістю себе, свого Я, з метою оптимальної взаємодії з оточуючим світом та продуктами людської праці. Естетична діяльність як мета і результат системи естетичного виховання полягає у створенні естетичних цінностей та обумовлюється такими *показниками*, як: рівень освіти, сформованість ціннісних

орієнтацій та естетичних потреб. Аналіз вітчизняних та західних філософсько-педагогічних концепцій естетичного виховання дозволив нам визначити, що процес формування культури побуту в системі естетичного виховання учнів визначається такими *чинниками*: урахуванням виховного впливу середовища; диференціацією виховання; естетизацією діяльності навчального закладу, яка спрямована на систематичне розв'язання учнем завдань естетичного збагачення світу й себе.

2. Визначення вікової специфіки формування емоційно-образної сфери учнів дозволило виявити *особливості* процесу естетичного виховання молодших школярів: активність в пізнанні життя, навколишнього середовища; безпосередність та яскравість сприймання; постійну готовність наслідувати кращі, на думку дитини, взірці та вчинки; жвавість уяви, високу вразливість, активне оперування образами.

Розгляд тривалого і складного процесу формування культури побуту молодших школярів уможливив виокремлення таких його етапів: культура побуту розвивається на основі поступового засвоєння етичних та естетичних понять, що виражені в словах краса, зручність, комфорт, охайність, привабливість, тощо; на цих знаннях, певним чином оцінених дорослими, у процесі естетичної діяльності формуються естетичні судження дітей; інтеріоризація та визначення стилю естетичної життєдіяльності особистості відбувається лише за умов організації системного соціально-виховного впливу.

3. Серед соціальних чинників, які впливають на естетичну свідомість школяра, одним із найголовніших є система естетичного виховання загальноосвітнього навчального закладу. На підставі вивчення передового педагогічного досвіду, аналізу змісту підручників, навчальних посібників, навчальних та виховних планів вчителів, шкільної документації тощо та результатів експериментальної роботи по відборі змісту та організації навчально-виховного процесу сформулювали *принципи організації навчального процесу з метою формування культури побуту учнів молодших класів*: принцип проникнення естетики у всі сфери навчально-виховного процесу; принцип

єдності напрямків виховної діяльності (трудового, розумового, морального, естетичного, краєзнавчого виховання) в реалізації освітніх завдань; принцип взаємодії естетичної культури з основами наук; принцип естетики розумової праці учнів. Визначення переваг позанавчальної виховної діяльності у вирішенні завдань естетичного виховання учнів дозволило нам розробити та впровадити модель виховної позанавчальної роботи з формування культури побуту молодших школярів, до складу якої увійшла система планування виховної роботи; форми та методи залучення батьків та старшокласників до гурткової роботи; система інтерактивних виховних занять по формуванню культури побуту з учнями молодших класів.

Обґрунтування значущості сімейного мікросоціуму у формуванні культури побуту молодших школярів базувалося на визначенні сім'ї як персонального середовища життя та розвитку дитини, як соціального інституту, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється значна частина їх життєдіяльності. В контексті завдань дослідження зосереджено увагу на аспектах реалізації матеріально-економічної, рекреативної та житлово-побутової функцій сім'ї.

Аналіз експериментальної роботи із залучення батьків до естетичного виховання молодших школярів дозволив визначити такі *засоби формування культури побуту учнів молодших класів в умовах сім'ї*: включення молодшого школяра в систему по виконанню трудових доручень; залучення молодшого школяра та його батьків до діяльності сімейного клубу вихідного дня; використання спеціально підібраних ігрових технологій, спрямованих на формування культури побуту молодших школярів.

4. Результатами дослідно-експериментальної роботи підтверджено ефективність таких *педагогічних умов* формування досліджуваного явища, як: урахування вікових особливостей молодших школярів; включення батьків у систему естетичного виховання; відбір змісту та форм організації навчального процесу, спрямованих на формування культури побуту учнів молодших класів; розробка та впровадження моделі виховної позанавчальної роботи по

формуванню культури побуту молодших школярів. Виокремлено потребнісно-мотиваційний, інтелектуально-чуттєвий та поведінково-вольовий компоненти структури особистості, визначено рівні сформованості культури побуту учнів (високий, достатній, недостатній), що дозволило ввести поняття коефіцієнта сформованості показників культури побуту та здійснити педагогічне оцінювання.

Узагальнені результати дослідно-експериментальної роботи засвідчують позитивну динаміку рівнів сформованості культури побуту в експериментальних групах (89%) порівняно з контрольними групами, що підтверджує ефективність запропонованих методик.

5. Аналіз та узагальнення теоретико-методичних положень та результатів експериментальної роботи по оптимізації процесу формування культури побуту молодших школярів дали можливість науково обґрунтувати та представити широкому загалу працівників освіти (вчителям, вихователям груп продовженого дня, організаторам виховної роботи) методичні рекомендації щодо педагогічного керівництва процесом формування культури побуту в умовах шкільного та сімейного соціуму; програми, зміст діяльності Клубу вихідного дня „Лелека”, гуртка „Світ краси” та комплекс виховних інтерактивних занять по формуванню культури побуту молодших школярів; систему методичних семінарів для педагогів.

Представлений у дослідженні комплекс методичних матеріалів може мати широке застосування у практиці роботи шкільних закладів, методичних служб управлінь освіти з метою використання нових технологій виховання школярів.

У межах даного дослідження була можливість розглянути лише окремі, але, на нашу думку, значущі компоненти процесу формування культури побуту учнів в системі естетичного виховання. Результати дають підставу вважати, що мета дослідження досягнута і завдання, заявлені нами на початку роботи над проблемою, вирішені.

Виконана робота відкриває перспективи подальшої розробки проблеми за такими основними напрямками: побудова комплексної, послідовної програми формування культури побуту, що охоплює різні вікові верстви дітей та молоді; створення регіональних соціально-виховних методик формування культури побуту; виявлення впливу вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу на ефективність процесу формування культури побуту школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Азарикин А.В.* Мировоззрение и эстетическое развитие личности. – Киев.: Наукова думка, 1990. – 192с.
2. *Азаров Ю.П.* Семейная педагогика. – М.: Политиздат, 1982.- 223с.
3. *Азбука нравственного воспитания./* Под ред. А.И.Каирова, О.С.Богдановой . – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1979. – 318с.
4. *Азбука нравственного воспитания: Пособие для учителя/* Под ред. И.А. Каирова и О.С. Богдановой. – М.: Просвещение, 1979. – 318с.
5. *Айзенмал Л.С.* Уроки нравственного прозрения. – М.: Педагогика, 1983. – 128с.
6. *Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання)* /А..Й.Капська, О.В Безпалько, Р.Х.Вайнола.Загальна ред.:А.Й.Капської – К.: Наук. Світ, 2002.-164с.
7. *Актуальные проблемы возрастной и педагогической психологии.* – Под ред. Ф.И. Иващенко. – Минск: Высш. шк., 1980. – 175с.
8. *Амосова Р.Г.* Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания/ Под ред. И.А. Каирова. – М.: Педагогика, 1979. – 190с.
9. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 326с.
10. *Андрущенко В.П., Михальченко М.І.* Сучасна соціальна філософія.- К.:Генеза, 1996.- 368 с.
11. *Аникин С.А., Бермант М.А.* О точности экспериментных оценок качественных характеристик: Сб. научн. трудов ВНИИ. –М., 1979, №4. – С.106 –113.
12. *Анисимов С.Ф.* Мораль и поведение. – М.: Мысль, 1979. – 142с.

13. *Анненкова Н.В.* Воспитание у младших школьников уважительного и заботливого отношения к родителям. Дис. канд. наук. – М., 1991. – 186с.
14. *Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIУ – XV11 вв./* Сост. С.Д. Библишин, Б.Н. Митюров. – М.: Педагогика, 1985. – 363с.
15. *Антропова М.В.* и др. Режим дня, работоспособность и состояние здоровья школьников/ М.: Медицина, 1974. – 136с.
16. *Архангельский Л.М.* Индивидуальное сознание и моральные ценности// Вопросы философии. – 1968, № 7. – С. 67-76.
17. *Асеев В.Г.* Мотивация, поведение и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 158с.
18. *Афанасьев В.Г.* Системность и общество.—М.:Политиздат, 1980.- 368 с.
19. *Афасижев М.И.* Эстетические потребности человека. – М.: Знание, 1979. – 64с.
20. *Бабанский Ю.К.* Избранные педагогические труды/ сост. М.Ю. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560с.
21. *Бабанский Ю.К.* Комплексный подход к воспитательной работе с подростками. – М.: Знание, 1979. –110с.
22. *Бабанский Ю.К.* Проблемы повышения эффективности педагогического исследования. – М.: Педагогика, 1982. – 120с.
23. *Бабанский Ю.К., Победоносцев Г.А.* Комплексный подход к воспитанию школьников. – М.: Педагогика, 1980. – 80с.
24. *Битинас Б.П., Катаева Л.И.* Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы// Педагогика. - 1993.- №2.- С.10-19.
25. *Білоконь С.* Українство – незужитий резерв світової культури// Наука і культура. Україна. – К., 1989. – вип. 23. С. 446-454.
26. *Бобнева М.И.* Социальные нормы и регуляция поведения. –М., 1978. - 68с.

27. *Богданова О.С., Калинина О.Д.* Содержание и методика этических бесед с младшими школьниками. – М.: Просвещение, 1985. – 176с.
28. *Богданова О.С., Петрова В.И.* Методика воспитательной работы в начальных классах. – М.: Просвещение, 1986. – 189с.
29. *Богданова О.С., Петрова В.И.* Методика воспитательной работы в начальных классах: Пособие для учителя. – 2-е изд. испр. – М.: Просвещение, 1980. – 207с.
30. *Богущ А.М., Смовская А.И.* Этические беседы в 1 – 3 классах. – К.: Рад. школа, 1981. – 140с.
31. *Бодалев А.А.* Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 199с.
32. *Бодалев А.А.* Психология личности. – М.: ИЗО МГУ, 1988. – 187с.
33. *Бодалев А.А., Криволап Л.И.* О воздействии стиля общения педагога с учащимися на их эмоциональный опыт// Проблема общения и воспитания. – Тарту, 1974. – Ч.1. – С. 185-192.
34. *Божович Л.И.* Изучение качеств личности и аффективной сферы ребенка. Тезисы докладов на 11 съезде Общества психологов.-М.:Изд-во АПНСССР.1963.-Вып.5 с. 105-106.
35. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. – М.: Просвещение, 1968. – 464с.
36. *Бойко А.Л.* Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації /підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями/. Навчально-методичний посібник.—К.: ІЗМН, 1996,—232 с.
37. *Бойко А.Н.* Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе. – К.: Высш. школа, 1991. – 226с.
38. *Болдырев Н.И.* Нравственное воспитание школьников. Вопросы теории. – М.: Педагогика, 1979. – 224с.
39. *Борев Ю.Б.* Основные эстетические категории. – М.: Высш. школа,

1960. – 446с.

40. *Борев Ю.Б.* Эстетика. – М.: Политиздат, 1975. – 399с.
41. *Борев Ю.Б.* Эстетика. 3-е изд. – М.: Политиздат, 1981.-270с.
42. *Буева Л.П.* Социальная среда и формирование гармонической личности. – М., 1971. – 48с.
43. *Бужина І.В.* Формування духовної культури молодших школярів: Автореф. дис...канд. пед.наук:13.00.01.-Одеса, 1994.-23 с.
44. *Бурова Л.И.* Формирование у младших школьников представлений об окружающем мире в процессе усвоения первоначальных научных понятий: Автореферат дис. к.н., 13.00.01. – М., 1983. – 16с.
45. *Валентайн К.* Психология красоты/ перевод с англ. – Л., 1926. – 136с.
46. *Васильева А.С.* Эстетическая культура семьи. – К., 1975. –46с.
47. *Василькова З.П.* Мудрые заповеди народной педагогики. – М., Педагогика, 1988. – 157с.
48. *Васянович Г.П.* Моральна культура і духовна творчість педагога //Григорій Васянович: Науково-творчий шлях(біобібліографічний покажчик)/Упор. А.В.Литвин, Л.А.Руденко.- Львів: Вид. відділ ЛНПЦ,2005.-с.99-113.
49. *Васянович Г.П.* Педагогічна етика: Навчальний посібник.-Львів: Норма,2005.-344с.
50. *Васянович Г.П., Черніков П.І.* Етнопедагогіка і морально-етичне виховання учнів: Методичний посібник.- Прилуки, 1995.-24с.
51. *Ващенко Г.* Виховний ідеал.-Полтава,1994.-178с.
52. *Верб А.А.* Эстетические потребности и духовное развитие личности. – Л.: Знание, 1981. – 36с.
53. *Верб М.А.* Педагоги Педагогические основы формирования эстетической культуры старших классов. – Л.: ЛГПИ, 1980. – 80с.
54. *Виховання естетичної культури школярів:*Навч. посібник /Л.А.Зязюн, Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова та ін.-К.:ІЗМН,1998.-156

55. *Вітвицька С.С.* Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури.-Київ: Центр навчальної літератури, 2003.-316с.
56. *Волович Л.А.* Система эстетического воспитания учащихся профтехучилищ:Метод. пособие.-М.:Высш.шк.,1988.-167с.
57. *Володько В.Ф.* Воспитание в национальной школе Беларуси: теоретико-методологические основы:Дисс... д-ра пед.наук:13.00.01.-К.,1993.-430с.
58. *Вопросы воспитания: системный подход/* Под ред. Л.И. Новиковой. – М.: Прогресс, 1981. – 187с.
59. *Воспитательная система школы. Проблемы и поиски.* /Сост. Н.Л.Селиванова/.—М.:Знание, 1999.—80 с. /Новое в жизни, науке, технике. Сер. “Педагогика и психология”; № 10/.
60. *Вульфов Б.З., Семенов В.Д.* Школа и социальная среда: Взаимодействие. – М.: Знание, 1981. – 96с.
61. *Выготский Л.С.* Воображение и творчество в детском возрасте.2-е изд. – М.: Просвещение, 1967. – 92с.
62. *Выготский Л.С.* Психология искусства/Под ред. М.Г.Ярошевского.- М.:Педагогика,1987.-344с.
63. *Гавриловец Н.В., Казимирская И.И.* Нравственно-эстетическое воспитание школьников. – Минск: Нар. osveta, 1988. – 126с.
64. *Гаврилюк П.И.* Эстетическая культура и социальный прогресс. – К.: Наукова думка, 1978. -242с.
65. *Газман Л.Я.* Психология эмоциональных отношений. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 174с.
66. *Говорун Т.В.* Время нашего досуга. – К.: Политиздат, 1986. – 88с.
67. *Гончаренко С.У.* Від педагогічної драми до нової філософії освіти// Рідна школа. - 1993.- №10.- С. 2-6.
68. *Гончаренко С.У., Мальований Ю.І.* Гуманітаризація загальної середньої освіти//Початкова школа.-1995.-№3.-С.4-10,1995.-С.9-13

69. *Гончаренко С.У., Мальований Ю.І.* Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи// Рідна школа. – 1993.- №4.- С. 51-56
70. *Гончаров И.Ф.* Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности. – М.: Педагогика, 1986. – 126с.
71. *Гордон Л., Груздева Е.* Быт молодой семьи// Молодая гвардия. – М., 1977. – С. 85-93.
72. *Горожанкіна О.Ю.* Практичний курс з формування духовної культури сучасної молоді. Навчально-методичний посібник.-Одеса, вид-во КП ОМД, 2004.-144 с.
73. *Грехнев В.С.* Культура педагогического общения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение 1990. – 144с.
74. *Гринина О.В.* Социально-гигиеническое изучение детей в молодых семьях// Сов. здравоохран., 1984. - №12. – С. 18-23.
75. *Громов Э.* Начало эстетических знаний: Эстетика и искусство.-М.:Сов. художник, 1984.-289с.
76. *Губриенко М.И.* Условия оптимального воздействия нравственных знаний на поведение младших подростков// Рад. школа. – 1979. - №9. – С. 18-20.
77. *Гуменникова Т.Р.* Формирование первооснов нравственной культуры у младших школьников во внеурочной деятельности. Дис. канд.н. 13.00.01. – Инст. пед. АПН Укр. – К., 1995. – 212с.
78. *Дем'янчук О.Н.* Педагогічні основи формування художньо-естетичних інтересів школярів: Навч.-метод. посібник.-К.:ІЗМН,1997.-64
79. *Дем'янчук О.Н.* Формування музично-естетичних інтересів в учнів загальноосвітньої школи.- К.:Вища школа.-1994.-78с.
80. *Дем'янчук О.Н., Кутузова Г.І., Петрович В.С.* Проблеми художньо-естетичної освіти та виховання учнівської та студентської молоді в умовах національного відродження:Монографія.-Луцьк:Ред.-вид. від."Вежа" Волин.держ. ун-ту ім..Лесі Українки,2001.-128 с.

81. *Державна національна програма “Освіта”/ “Україна ХХІ століття”/ -* К.: Райдуга. – 1994.- 62с.
82. *Джола Д.М., Щербо А.Б.* Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник.- К:ІЗМН.1998.-78 с.
83. *Диалектика эстетического как теория чувственного познания.* – Киев. Из-во КГУ 1979. – 215с.
84. *Добрович А.Б.* Воспитатель о психологи психогигиене общения. – М, 1987.- 137с.
85. *Додоков Б.И.* Эмоция как ценность. М.: Политиздат, 1978. –272с.
86. *Дубинчук О.С.* До проблеми впорядкування педагогічної термінології// Педагогіка і психологія. – 1995. - № 3. – С. 37-43.
87. *Дубровский Д.И.* Проблема идеального. – М.: Мысль, 1983. – 228с.
88. *Дьюи Дж.* Школа и ребенок: Пер .с англ.- 2-е изд.-М.: Госиздат, 1923.- 60 с.
89. *Естетичне та трудове виховання молодших школярів. Посібник для студентів пед. ф-тів, вчителів./ С.Г.Мельничук.-К.: 1994.-100 с.*
90. *Жуков В.М.* Народная музыка как основа формирования эстетической культуры школьников// Научные труды Свердловского пединститута. – Сб. 237.- Свердловськ, 1974.- С.184-211.
91. *Зміст і методика позакласної виховної роботи за інтересами:Методичний посібник/О.В.Безпалько, І.О.Трухін та ін.- К.:КДПШ, 1993.-120с.*
92. *Зосимовский А.В.* Формирование общественной направленности личности в школьном возрасте. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 200с.
93. *Зотова О.И., Бибиева М.И.* Ценностные ориентации и механизм социальной регуляции поведения. Сб. статей. Отв. ред. Шорохов Е.В. – М.: Новая шк., 1996.– 200с.
94. *Зыкова З.Н.* Организация досуга учебной группы. – М.: Высш. шк., 1979. – 56с.

95. *Зязюн І.А.* Всеукраїнська державна комплексна програма естетичного виховання//Вісник АПН України.-1993.-№1.-С.43-51.
96. *Зязюн І.А.* и др. Основы педагогического мастерства: Учеб. пособие.- М.:Просвещение, 1989.-302 с.
97. *Иванов В.Г.* Некоторые проблемы соотношения искусства и научного познания// Философская мысль,1971.-№5.-С.49-61
98. *Иванов И.П.* Энциклопедия коллективных творческих дел. – М.: Педагогика,1989.
99. *Иващенко А.В.* Идейно-нравственное воспитание школьников. М.: Просвещение 1987. – 206с.
100. *Игры* — обучение, тренинг, досуг: в 4-х кн. /Под ред. В.В Петрусинского.— М.: Новая шк.,1994.—368 с.
101. *Иконникова С.Н.* Диалог о культуре. – Л.: Лениздат, 1987. –205с.
102. *Ильяева И.А.* Культура общения (опыт философского методологического анализа). – Воронеж: Изд-во университета, 1989. – 167с.
103. *Искусство каждому школьнику.* Шаров Ю.В. – М.: Просвещение 1966. – 88с.
104. *Исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии / НИИ общ. педагогики;* под ред. М.М. Лысиной М.: 1980.- 168с.
105. *Юва В.Ю., Люріна Т.І.* Формування громадянської культури особистості: Навчально-методичний посібник.- Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003.- 172 с
106. *Історія педагогіки/* Ред. М.Гриценка.-К.: Вища школа,1973.-447с.
107. *Каган М.С.* Культура как объект философского исследования//Роль духовной культуры в развитии личности. – Л., 1979. – 160с.
108. *Калашиник Н.Г.* Густосологія: Теорія і практика формування естетичних смаків: Навчальний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів України. - Запоріжжя: Поліграф, 2004.-220с.
109. *Кантор В.И.* Культура в быту. Изд. «Высшая школа», М., 1963.

110. *Каргин А.С.* Нравственно-эстетическое формирование личности. М.: Знание, 1981. – 64с.
111. *Карнеги Д.* Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей/ Пер. с англ. Ф.П. Красавина. – Киев: Наукова думка, 1989. – 224с.
112. *Карпова Т.В.* О соотношении этического и эстетического в формировании личности школьника. Доклады на научных конференциях. Ярославський пед. інст.- Ярославль, 1963.т. 2, вып.1.
113. *Кащинська Л.П., Кривко М.П., Рабчинюк Т.С.* Управління виховною діяльністю школи. – Рівне,1995. – 87с.
114. *Каюков В.І.* Цілющий еліксир козацької педагогіки// Рідна школа. – 1993. - №1. – С. 10 – 12.
115. *Киричук О.В.* Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України//Рад. школа.-1991.-№5.-С.33-40.
116. *Киященко Н.И.* Эстетическая культура и эстетическое воспитание: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1983. – 303с.
117. *Киященко Н.И., Лейзеров Н.Л.* Пути и средства эстетического воспитания. – М.: Наука, 1989. – 192с.
118. *Кічук Н.В.* Формування творчої особистості вчителя.-К.:Рад. школа, 1984.-65с.
119. *Кобзар Б.С.* Розвиток гуманізму молодших школярів.-//Початкова школа.-1994.-№1.-с.12-14
120. *Коган Н.Л.* Духовная жизнь общества и ее структура / Духовное развитие личности.-Свердловск, 1977.-331 с.
121. *Козак М.Г.* Динамика оценочных отношений личности к себе и другим. Автореф. дис.канд.психол. н-к .- Киев, 1978. – 25с.
122. *Комарова А.И.* Эстетическая культура личности. – К.: «Вища школа», 1988. – 152с.
123. *Комарский А.С.* Диалектика эстетического процесса. Генезис чувство культуры . Из-во Киев. ун-та, 1982. – 192с.

124. *Коменський Я.А.* Избранные педагогические сочинения. В 2-х т.\Т.2.- М., 1939.-288с.
125. *Кон И.С.* Психология ранней юности. Кн. для учителя. – М. Просвещение, 1989. – 225с.
126. *Концепція* виховання учащейся молодіжї//Педагогіка.- 1992.-№3-4.- С.11-19.
127. *Концепція* національного виховання// Освіта. – 1994. – № 71-72.- 26 жовтня. – С. 5 – 6, 11 – 12.
128. *Концепція* позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи// Радянська школа. – 1991. - №6. – С. 48-56.
129. *Корінний М.М., Потапов Г.Г., Шевченко В.Ф.* Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури.- К.:Україна,2000.-18
130. *Корнієнко Н.* Культура: переходова і незалежна держава// Слово і час. – 1992 №2. – С. 28 – 32.
131. *Королев Ф.Ф.* Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях//Сов. пед., 1970, №9. – С. 103 –116.
132. *Костиков Н.А.* Эстетика быта и поведения. – К.:1986, 64с.
133. *Костюк Г.С.* Психологические аспекты опытно-экспериментальных педагогических исследований// Костюк Г.С. Избранные психологические труды
134. *Кравець О.М.* Сімейний побут і звичаї українського народу. К., 1966. – 198с.
135. *Красовицький М.Ю.* Виховна робота в школі: досвід і проблеми: Кн. для вчителя.—К.: Освіта,1992.—183 с.
136. *Красовицький М.Ю.* Системний підхід до управління виховним процесом у школі// Рідна школа. – 1996. - № 3. – С. 7-12.
137. Критерии моральной воспитанности младших школьников/ Под ред. И.Д. Бега, С.Д. Максименко. – К.: Рад. школа, 1989. – 96с.

138. Крылова Н.Б. Эстетический потенциал культуры. – М.: Прометей, 1990. – 141с.
139. Кудрявцева С.П. Эстетическая культура молодёжи. Интересы, запросы, суждения. – Л.: Знание, 1972. – 24с.
140. *Культура* життєвого самовизначення. Частина I. Початкова школа. Методичний посібник / Наукове керівництво та редакція І.Д.Зверєвої.- К.-2003.-288с.
141. *Культура* семьи как объект социологического исследования: Сб. статей: Свердловск: УНЦАН СССР, 1980.-144с.
142. *Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посібник* /М.М.Закович, І.А.Зязюн, О.М.Семашко, за ред. М.М.Заковича.-К.
143. Кутьев В.О. Внеурочная деятельность школьников: Пособие для классных руководителей. – М.: Просвещение, 1983.- 223с.
144. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси.- К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000.-444 с.
145. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304с.
146. Лесин В.М. Як працювати з книгою:Метод. посібник.-К.:Вища школа,1989.-71с.
147. Лещенко М. Як розкрити таємниці образотворчого мистецтва//Мистецтво і освіта.-1997.-№2.-С.55-60.
148. Липский В.Н. Эстетическая культура и личность. – М.: Знание. – 1987. – 123с.
149. Литвин-Кіндратюк С., Білавич Г. Формування художньо-естетичної культури школярів засобами народознавства.- Івано-Франківськ: Плай, 1998.- 120 с.
150. Литурно Ш. Нравственность. Развитие ее с древнейших времен и до наших дней. – СПб, 1908. – 243с.
151. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання:Навч.посібник.-Харків,1997.-338 с.

152. *Лопатка Г.Ф.* Гігієнічне обґрунтування режиму праці учнів загальноосвітніх шкіл нових типів. Дис. канд. біол. наук. – Тернопільськ. пед. ін-т. К., 1995.- 133 с.
153. *Лосєв І.В.* Історія і теорія світової культури: європейський контекст.- К.: Либідь, 1995
154. Луначарский А.В. Об искусстве.-С.:Искусство,1982.Т.1.-470с.
155. *Луначарський А.В.* О воспитании и образовании.-М.: Пед.,1976.-30с.
156. *Лямогене Ирена* Социальная среда и воспитание школьников: (из опыта работы) . – Вильнюс: НИИП, 1988. – 44с.
157. *Майборода Г.Я.* Соціально-педагогічний потенціал українських народних обрядів у системі формування морально-духовних цінностей особистості. Дис. канд. пед. наук – Черкаси, 1996. – 193с.
158. *Макаренко А.С.* Сочинения в 7-ми т.-М.:Изд-во АПН РСФСР,1960.- Т.7.-381с.
159. *Малков Д.Ю.* Соціалізація підлітків у клубних об'єднаннях за місцем проживання. Автореферат дисерт. на здобуття наук. ступеня канд.пед. наук.-К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005.-20 с.
160. *Масол Л.* Виховання художньо-естетичної культури школярів засобами краєзнавства//Виховання естетичної культури школярів: Навч. посібник /І.А Зязюн, Н.Є. Миропольська, Л.О. Хлебнікова та ін. - К.: ІЗМН, 1998. - с.138-152.
161. *Масол Л.* та ін. Експериментальна програма “Художня культура України”//Мистецтво і освіта.-1999.-№2.-С.23-46.
162. *Медынский Е.Н.* Воспитание культуры навыков поведения и речи детей. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 176с.
163. *Международный симпозиум “Образование и будущее: новые цели и новые средства”*//Советская педагогика.-1991.-№4.-С.140-142.
164. *Методика* исследования взаимодействия школы, семьи и общественности в воспитании учащихся: метод. пособие./Сост. А.М. Низова. – М.: НИИОП, 1976.- 73 с.

165. *Митюров Б.Н.* Развитие педагогической мысли на Украине в ХVI-ХУІІІ в.-К.:Рад. школа, 1968.-216с.
166. *Михайличенко О.В.* Совершенствование эстетического воспитания подростков во внеклассной работе. Автореф. дис. 13.00.01. – КГУ им. Т.Г. Шевченко, 1985.- 24 с.
167. *Мізін В.* Душі найкращі поривання //Мистецтво і освіта.-1996.-№2.- С.27-28.
168. *Моляко В.О.* Концепція виховання творчої особистості// Рад. школа. – 1991. - №5. – С. 47-52.
169. *Монахов Н.И.* Изучение эффективности воспитания: теория и методика. Опыт экспериментального исследования. – М.: Педагогика, 1981. – 14
170. *Мороз О.Г., Омеляненко В.П.* Перші кроки до майстерності.—К.: Т-во “Знання”, 1992.—112 с.
171. *Наулко В.И., Мирнов В.В.* Культура и быт украинского народа. – К.,, 1977. – 73с.
172. *Некрасов М.А.* Народное искусство как часть культуры. – М.: Изобразительное искусство, 1983. – 344с.
173. *Никольские Е. и М.* Книга о культуре быта. Профиздат, М., 1963.-253 с.
174. *Нойнер Г.* Второе рождение: о воспитании в повседневной жизни: пер. с нем. – М.: Педагогика, 1981. – 128с.
175. *Нравственно-этическое* воспитание младших школьников /Под ред. В.П. Мацулевич. – К.: Рад. школа, 1988.-142с.
176. *Общая психология: Учебное пособие для студентов пединститутов/Под ред. Богословского.* – М.: Просв., 1973. – 351с.
177. *Організація виховної роботи в школі: Метод. посібник/ Відп. ред. В. Слісаренко.- К.: КМІУВ. – 1995. – 128с.*
178. *Основи національного виховання: Концептуальні положення/ В.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, З.О.Сергійчук та ін.-Умань, 1995. – 108с.*

179. *Педагогика: Учебн. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. “Педагогика и методика нач. обучения”/ С.П.Баранов, Л.Р.Болотина, В.А.Сластенин и др.; Под ред. С.П. Баранова.- 2-е изд. доп.- М.: Просвещение,1986.- 336 с.*
180. *Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія.-К.; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005.-234с.*
181. *Пирадов А.В. Эстетическая культура личности. – Л.: Знание РСФСР, 1978. – 35с.*
182. *Постовий В.Г. Тенденції виховання дітей і молоді в сучасній українській сім’ї./ Соціальна робота в Україні: теорія і практика, № 3, 2003 р. С 20 -26.*
183. *Потебня О. Естетика: поэтика слова. Зб. – К.: Мист., 1985. – 302с.*
184. *Приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе: Сб. научных трудов/ Под ред. Л.П. Печко. – АПН СССР, 1991.- 10*
185. *Пріоритетні напрями організації позаурочної виховної роботи з учнівською молоддю.-К.,1990.-80 с.*
186. *Про Національну доктрину розвитку освіти України в ХХІ столітті. Указ президента від 17 квітня 2002 р. // Офіційний вісник України. - 2002.- №16.*
187. *Програми та поурочні методичні розробки для середніх загальноосвітніх шкіл: Музика: 1-4 класи.- К.: Перун, 1996.-102с*
188. *Психологический словарь/ Под. ред. В.В. Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. - М.: Педагогика, 1983.- 44с.*
189. *Раппорт С.Х. Потребности общества и потребности личности//Проблема потребности в этике и эстетике.-Л.:ЛГПИ,1976.- С.72-7.*
190. *Рева В. Естетичне виховання школярів у процесі сприймання музики//Мистецтво та освіта.-1999.-№1.-С.4-7.*

191. *Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні. Нариси /За ред. М.Д. Ярмаченка.-К.:Вища школа,1991.-91с.*
192. *Роль музыки в эстетическом воспитании детей и юношества.- Сб. статей/Сост. и ред.А.Готсдинер.- Л.; Музыка, 1980.- 104 с.*
193. *Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии.-М.:Педагогика,1976 .- 416с.*
194. *Руденко Ю.Д. Українська козацька педагогіка: відродження, пошуки, перспективи// Рідна школа.-1994.-№5.-С.13-18.*
195. *Рудницька О.П. Мистецтво у контексті розвитку художньої культури особистості//Художня освіта і проблеми виховання молоді. Зб. наук. праць.-К.:ІЗМН,1997.-С.3-7.*
196. *Селиванова Н. Воспитывает ли американская школа? //Народное образование.-1991.-№5.-С.102-105.*
197. *Семенов В.Д. Взаимодействие школы и социальной среды// М.: Педагогика, 1986.*
198. *Сисоєва С.О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: Дис. доктора пед. наук: 13.00.04. — К.: 1997. — 428 с.*
199. *Система эстетического воспитания школьников/ Под ред. С.А. Герасимова. – М.: Педагогика, 1983, - 264с.*
200. *Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования/ Пер. с чешского/. – М.: Педагогика, 1989. – 224с.*
201. *Скугаревский А.Р., Федоров А.И. Обучение и воспитание в условиях научно-технического прогресса. – Минск: Вышэйш. школа, 1978. – 128с.*
202. *Словник символів української обрядовості / за ред. О.Потапенко, Я.Потапенко. К.:, Наук. Світ, 2004 .-356 с.*
203. *Словник укр. мови в 10-ти т. І.К.Білодід та Ін.: - К.; Наук. думка, 1971 т.2.- 550с.,*

204. *Советский энциклопедический словарь* /Гл. ред.А.М.Прохоров.-4-е изд.-М.: Сов. энциклопедия,1986.- 1600 с.
205. *Созонов В.П.* Воспитание на основе потребностей человека// Педагогика.-1993.-№2.- С. 28-32.
206. *Сокольников Ю.П.* Системный анализ воспитания школьников- М.: Педагогика, 1986.- 136с.
207. *Соломаха С.П.* Про концепції виховної роботи// Рідна школа. - 1992.- №2.- С. 46-47.
208. *Стельмахович М.Г.* Українська народна педагогіка. - К.: ІЗМН, 1997.- 232с.
209. *Степанов Е.Н., Лузина Л.М.* Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания.- М.: ТЦ Сфера, 2002.- 160 с.
210. *Стефановская Т.А.* Педагогика: Наука и искусство. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998.- 368с.
211. *Сухомлинський В.О.* Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості/Вибр. тв.:В.3-х .-К.:Рад.школа, 1970.- Т.-С.73.
212. *Сущенко Т.І.* Позашкільна педагогіка: Навч. посібник. - К.: ІСДО, 1996.- 144с.
213. *Тимофієнко Ю.В., Кузьменко В.В.* Українська народна педагогіка і проблеми естетичного виховання шкільної молоді. Навчальний посібник.- Херсон, 2000.- 63с
214. *Трухін І.О., Шпак О.Т.* Основи шкільного виховання: Навчальний посібник.-К.:ЦНЛ, 2004.-368 с.
215. *Федь А.М.* Эстетика поведения и быта школьников.Учебно-методическое пособие.-К..Радянська школа,1981.-144с.
216. *Фельдштейн. Д. И* Психология воспитания// Возрастная и педагогическая психология /Под ред. А.В. Петровского.- М.:Просвещение, 1979. - С. 216 - 257.

217. *Философский энциклопедический словарь*/Гл. ред.:Ф.И.Ильичев, К.П.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов.- М.:Сов. энциклопедия,1983.- 840с.
218. *Філософський словник*/ За ред. В.І. Шинкарука. - 2 вид., перероб. і доп. - К.: Головна ред. УРЕ, 1986.- 800с.
219. *Формирование здорового образа жизни ребенка в семье*/ под ред. Васильевой Т.П., Ждановой П.А. – Иваново 1992.
220. *Формирование эстетической культуры младших школьников.* – Н.С. Витковская, А.Б. Щербо, Д.Н. Джола. – К.: Рад. школа, 1980.- 151с.
221. *Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія: суспільно-політичні, ідеологічні передумови виникнення вищої освіти на Україні.- К.:Знання України, 1991.- 80 с.
222. *Хриков Е. М.* Концептуальні засади внутрішкільного управління// Педагогіка і психологія. - 1996.- №2.- С.35-40.
223. *Художня освіта і проблеми виховання молоді: Зб. наук. стат./Кол. авт.:Рудницькі О.П., Уланова С.І. та ін.-К.: ІЗМН,1997.-163 с.*
224. *Худяков В.* Психолого-педагогические и социально-экономические проблемы семейного воспитания младших школьников. – Челябинск, 1992. – 167с.
225. *Цырлина Т.В.* Нравственное воспитание в новом тысячелетии/ “Странички из дневника международного симпозиума”. // Народ. образование. –1991. – №5. – С. 97–102.
226. *Чимаров В.М.* Наш ребенок.- Уфа: Китап, 1993. – 256с.
227. *Шамаева К.И.* Музыкальное образование на Украине в первой половине XIX века.-К.:Киевская консерватория, 1992.- 162с.
228. *Шаргородский М.* Этика или генетика?// Новый мир, 1972, №5.
229. *Шацкий С.Т.* Педагогические сочинения: В 4-х т.-М.:Просвещение, 1975.-Т.2.-212с.
230. *Шварцман К.А.* Философия и воспитание: Критический анализ

немарксистских концепций. - М.: Политиздат, 1989.-208с.

231. *Шевнюк О.Л.* Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія та практика: Монографія.-Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003.-232 с.
232. *Шевченко О.В.* Ведення школярів у світ художньої культури//Мистецтво та освіта.-1996.-№2.-С.22-26.
233. *Шевченко П.И., Пермяков А.А.* Организация свободного времени старшеклассников: Учеб.-метод. пособие. - К.: Освіта, 1992.- 188с.
234. *Шилова М.И.* Изучение воспитанности школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 104с.
235. *Шиманська І.Ф.* Леся Українка про освіту та виховання.- К.: Радянська школа, 1973.- 110 с.
236. *Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку: Наук.-метод. зб. - Харків 1996.- 172с.*
237. *Шмаков С.А.* Игры учащихся — феномен культуры.—М.: Новая школа, 1994. — 240 с.
238. *Щукина Г.И.* Роль деятельности в учебном процессе: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1986.- 144с.
239. *Этическое и эстетическое: Отв. ред. М.С. Каган, В.Г. Иванова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 119с.*
240. *Якобсон П.М.* Эмоциональная жизнь школьника. – М.: Просвещение, 1966. – 291с.
241. *Якобсон П.Н.* Эстетическое воспитание детей в семье. – М.: Учпедгиз, 1961. – 68с.
242. *Якобсон С.Г., Щур В.Г.* Психологические механизмы усвоения детьми этических норм // Психологические проблемы нравственного воспитания детей: Сб. научн. тр./ Ред. состав.Ф. Г.Михайлов и др. - М.:НИИОП, 1977.-С. 85-86.
243. *Яннова З.А.* Формирование личности в быту/ Сб. Социальное исследование, № 7.- М.: Наука, 1971. – С. 16-34.

244. Яновская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1986. – 160с.
245. Ятченко А.Д., Герасіна Л.М., Реформа освіти: міжнародний досвід та національні сподівання Української держави// Рідна школа. - 1993.- № 2. - С.11-14.
246. Anna Trojanowska-Kaczmarska. Dziecko I tworczość. Warszawa. 1971.- 303 s.
247. REID L. The Arts Within a Plural Concept of Knowledge// The Symbolik Order.-London, 1989.- P.12-20.

Додаток А

**Інформаційний матеріал для проведення заняття клубу вихідного дня
„Лелека”****Тема : „Традиційні символи українською родини”**

Вишиванка - символ здоров'я, краси, щасливої долі, родової пам'яті, порядності, чесності, любові, святковості; оберіг. Вишита національна жіноча та чоловіча біла сорочка. Символіка вишивки залежала від того, кому призначалося вбрання: парубкові - нареченому, чоловікові, хлопчикові; дівчині, заміжній жінці. Виготовлялися з лляного чи конопляного полотна домашньої роботи. Було чимало типів традиційних сорочок за формою, використанням матеріалів, а також за семантикою кольорів: подільський, галицький, поліський, волинський, наддніпрянський, полтавський, гуцульський, буковинський, лемківський тощо. Цікаво, що символіка вишиванок часто-густо збігається із символікою орнаментів предметів матеріальної трипільської культури. Виявлені на Черкащині срібні бляшки з фігурками чоловіків /датують їх VI ст./ ідентифікуються з узорами вишиванок XVIII -XX ст.. Щоправда, символіка вишивки часто-густо складалася з двох частин: історичної /родової/ і прогнозуючої /загадування майбутнього, продовження роду/. На вишиванках застосовувалися традиційні символічні орнаменти: геометричні /вважаються найдавнішими/, рослинні, зооморфні /тваринні/. Іноді типи орнаментальних форм поєднувалися: орнаментально-рослинний з переважанням першого чи останнього. Символіку форм конкретизувала символіка барв. Скажімо, подільська кольорова мережка, виконана хрестиком і низзю з декоративним швом-качалкою /качалочкою/ подає ромб, розміщений поміж двома горизонтальними лініями. Трикутник між ромбом та лініями вишивався навскісними лініями у вигляді завитків /"баранячі роги"/. В орнаментах переважає чорний і червоний кольори із украленням синього, зеленого, жовтого /золотого/. Такий тип вишивки міг символізувати не лише хліборобську працю на чорноземі в зоні лісостепу з наявністю річок, озер чи

журливість вдачі, любов, цілеспрямованість подолянина у досягненні мети, а й певну гармонійність у стосунках людини з природою і людських взаєминах; силу, міць; зростання; часом - запліднення тощо /слід розглядати конкретний зразок призначення вишивки/. Із зображеннями ромба й двох ліній могли пов'язуватися певні уявлення про календар, чотири пори року, між народженням та смертю /дві лінії/. Народ ставився до вишиванок як до святині. Вишиванки передавалися з покоління в покоління, з роду в рід, береглися як реліквії.

Символічний образ сорочки-вишиванки часто зустрічається в народних піснях про кохання, сімейне життя, а також соціально-побутових /козацьких, чумацьких, бурлацьких, наймитських та ін./. За традицією, дівчина, готуючи придане, мала вишити своєму нареченому сорочку: шовком шила, шовком шила, золотом рубила. Та для того козаченька, що вірно любила. Сорочка /особливо чоловіча/ була символом кохання, вірності, невірності. В давньому замовлянні сказано: "Якою білою є сорочка на тілі, таким щоб і чоловік до жінки був", звідки видно, що "білий - милий". У деяких народних піснях, як зауважував О.Потебня, образ не пояснюється, але його можна зрозуміти на основі символічних значень: Ой коби я була знала, що я твоя буду, Випрала бим сорочечку від чорного бруду/тобто: покохала б, поєдналася з тобою за умови обов'язкового майбутнього заміжжя/; Закувала зозуленька на жовтім пісочку. А хто ж мому миленькому випере сорочку? У другій половині XIX ст. в європейській фольклористиці широко обговорювався сюжет про графа, котрий потрапив у полон до невірних, і про його дружину. Біла сорочка, що її дала дружина чоловікові, - символ вірності: поки сорочка біла, доти жінка вірна. Випрати сорочку в чумацьких піснях означає полюбити чумака, навіть якщо він одружений. Характерно, що не завжди чумаки погоджуються на любовні стосунки з випадковими особами жіночої статі /в піснях це переважно дівчата або молода шинкарка-здирниця/, не дозволяє якій-небудь "прати сорочку", хоч вона й не біла, бо "сьома неділя". Таким чином, чумаки зберігає вірність коханій дівчині, до якої має повернутися. Сорочка-вишиванка оспівана, зображена в

різноманітних жанрах народної творчості /в тім числі - жартівливих, пародійних/, сучасними поетами. Вона є символом українця загалом і України зокрема, проте в ХХ ст. престиж вишиванки як одягу занепав. М.Дмитренко.

Вікно - символ ідеї проникнення, потенційних можливостей; свідомості, світлоносності; отвору, через який здійснюється зв'язок людини із зовнішнім світом; зв'язку з потойбічним світом; надії, чекання. Вікно відіграло значну роль як деталь людського житла /освітлення, вентиляція, спостереження тощо/. Символіка вікна пов'язана із давніми віруваннями праукраїнців, які відбиті у замовляннях, обрядах, піснях тощо. Вікно називали "святим", бо воно уявлялося к чарівний отвір, який дає можливість здійснювати зносини із "білим світом". Про цю сакралізацію вікна свідчать численні народні заборони /до речі, дуже подібні до "криничних" табу /див.Криниця/. Зокрема, категорично заборонялося плювати, виливати помій, впускати кішку через вікно. Це зумовлено віруванням, що саме біля вікна стоять душі покійних, добрі ангели. Так, на підвіконня ставили воду і їжу протягом 40 днів для душі померлого. Там же горіли свічки. Водночас вікно символізувало "небезпечний" отвір, через який до оселі потрапляють зловорожі сили. За свідченням М.Сумцова, щоб завадити нечисті, треба було на ніч хрестити вікно. На Різдво господарі малювали крейдою хрести над вікнами, на дверях із аналогічною метою. Подібну функцію оберегів виконували і рушники, які українці вішали над вікнами.

Про небезпечність нічного вікна свідчить заборона дивитися у нього після заходу сонця /бо болітимуть очі, дитина не спатиме та ін./. Багато обрядовій українців пов'язано із вікном: "у страсний четвер біля вікон питали у хазяїв про наявність скотини...; українські колядки та щедрівки з побажаннями всього виголошувались /співались/ під вікнами... Гадання усіх слов'ян не обходилося без вікон: "У комин суджених питали. У хатніх вікон підслухали, ходили в північ по пусам" /Л.Котляревський/ /Миронова Г.М. Мотивація термінів східнослов'янської народної архітектури в етнолінгвістичному висвітленні /Мовознавство, 1991. - №4. - С.24/. На Україні глибоко шанували "покутне

вікно" /див.Покуть/, "застільне" вікно. Біля останнього часто саджали священні дерева /калину, вишню, яблуню та ін./. Саме у віконце заглядало святе сонечко, "стукала весна у кристаль вікон", під вікном "туркотіли голуби" та ін.. Хата без вікон вважалася сліпою. Сакралізація вікна зумовлена значною мірою спільністю його функцій із оком /див. Око/, яке викликало побожний трепіт і було глибоким символом. У літературі образ вікна часто символізував чекання, сподівання на здійснення мрії, сумну долю тощо. Напр.: Легких шляхів ні в кого не було, Де б не ходив, а маєш пам'ятати: На тебе завжди дивиться село Очима вікон батьківської хати./М.Лукив/. Або: Сіла вона край віконця, Як квіточка в полі: "Що по тому, що я гарна, Коли нема долі? /Нар. та./.

О.Потапенко.

Вінок - символ слави, перемоги, святості, щастя, успіху; скорботи, смерті; могутності, миру; Сонця; влади; цнотливості, молодості, дівочтва. Вінок має подвійну символіку. Це або увінчання шаною кого-небудь як переможця чи тріумфатора, або знак скорботи за померлим чи загиблим. Усі інші значення зводять, очевидно, до цих основних. У часи античності вінок /лат. corona/ одягали як бенкетний або застільний атрибут, котрий символізував щастя та талант. Таку функцію вінок виконував, коли при його допомозі прикрашали священні предмети та об'єкти, котрим поклонялися. Оратори одягали його під час своїх промов. Вінком нагороджували тих, хто відзначався на війні. Згодом він служив символом службової відзнаки. Звідси походить КОРОНА, символізуючи владу сеньйора або короля. Обидва значення символу притаманні вінку нареченої. Її прикрашали вінком - як знаком чистоти і незайманості, але разом з тим він означав і смерть попереднього життя та відродження нареченої в іншій якості. У традиціях Заходу наречена обов'язково одягала фльордоранж, тобто вінок, в який упліталися штучні білі квіти. Цей звичай був запозичений у арабів, де вінок з квітів апельсину /оранж/ символізував родючість. Увінчання особливо було поширене у Давній Греції та Давньому Римі. У греко-римській традиції вінок з квітів є діадемою Флори; з глоду або вербени - символізує весілля, з дубового листя - нагороду за

врятування життя, з трави - нагороду римському воїну або рятівнику життя людини. В Греції вінком нагороджували переможців: "Олімпійських - з гілок маслини; істмійських - із соснових гілок; німейських - із петрушки" /Купер Дж. Енциклопедія символів. - С.33/. У наш час заведено увінчувати почесним лавровим вінком /лаврами/ переможців світових чемпіонатів, а також велосипедних гонок. За уявленнями древніх греків, саме лавр міг зняти провину з убивці та наділити пророка даром передбачення. Лавровим вінком увінчували учасника урочистого хорového ходу. У Римі лавр став символом могутності, перемоги, миру. На полководців, на честь яких робили тріумф, вішали /одягали/ лавровий вінок у храмі Юпітера. Пізніше лавровий вінок присуджували переможцям поетичних змагань. Звідси виникло слово "лауреат". В Україні вінки мали солярну символіку. Дівчина у вінку асоціювалася з сонцем, котре сходить. Купальські та обжинкові вінки також були символами сонця, що пов'язано з ідеєю плодючості і добра. На свято Івана Купала дівчата кидали вінки у річку, щоб дізнатися про свою долю, свого судженого. Вінки із стрічками протягом століть використовувалися століттями під час весілля. Не випадково народна творчість зберегла так багато висловів, пов'язаних із вінком: загубити вінок - втратити дівочу честь; як у вінку - дуже гарно; вінчатонько - маленький вінок. Як правило, дівочий вінок плели з квітів барвінку, маку, білого ромен-зілля, синіх волошок, чорнобривців, дикої рожі тощо.

У народі вінки вважали надійним оберегом від усякої нечисті. Напередодні купальських, Зелених свят дівчатам належало вплітати поміж квітів полин, любисток, часник, які мали уберегти від мавок, упирів. Весільні вінки, за віруваннями, охороняли і від поганого ока. Український віночок. Найулюбленішою прикрасою кожної дівчини був вінок. З ранньої весни до пізньої осені квітчали дівчата свої голови цим дивним створінням природи і рук людських. Цей своєрідний витвір мистецтва був начебто книгою душі дівчини. І кожен допитливий чоловік міг безпомилково визнати по ньому, що коїться на серці володарки цього віночка. Мовою символів, якими були квіти вінка,

представниці прекрасної статі виражали свої почуття, стан душі, події, що відбувалися в житті, надію, свої прагнення. Віночок - не лише "знавець душі". Він ще "знахар душі", бо в ньому є чаклунська сила, що знімає біль і волосся береже. До віночка впліталось багато різних квітів. Переважна більшість із них широко використовувалась в народі як лікарські. Це деревій, звіробій, волошки, ромашки, цвіт і ягоди калини, барвінок, мак та ін. Почесне місце у вінку належить барвінку /див. Барвінок/. Він - символ вічного кохання, сімейного благополуччя, символ життя, безсмертя людської душі. Він прикрашає весільний вінок, груди нареченого, гостей, весільний коровай. З метою охорони до весільного вінка нареченої вплітали також полин-"траву над травами", один із найсильніших оберегів, мак-видюк, м'яту-руту. Влітку віночок сплітали із набору різних трав і квітів, а останнім у році був вінок із золотавого й червоного листя. Кожна квітка у вінку мала своє значення. Так, цвіт вишні та яблуні символізував материнську відданість і любов, ромашка - символ дівочої цноти і чистоти, незайманості, хміль - гнучкість і розум і т.п. Жила у народі наука плетіння вінка. Важливо було знати, як і коли плести, як зберегти квіти у вінку, яке зілля з яким має сусідити і т.п. Збирали квіти у певні дні й у певну годину в залежності від призначення вінка, при росі чи без неї. Категорично заборонялося вплітати до вінка листя і квіти "нечистого" зілля, як-от листя папороті, цвіт вовчих ягід, дурман, гірчицю, осот, осоку та ін. Перед виплітанням вінка квіти "очищали". Збережімо наші вінки-вінчатонька, бо вони - пелюсткова душа, цвіт української нації! Ю.Мільошин, В.Куйбіда.

Ворота - символ входу у рай /пекло/; місце, через яке проходить сонце, весна, щастя, радість, душі померлих та ін.; надійної охорони від зловорожих сил; початку шляху /чужого світу/, де чекає горе, біда; входу на небеса; земний світ; доброго господаря; оберіг; минулого-майбутнього; початку чогось - оберіг. Віддавна ворота мали символічний зміст: відчиняєш ворота - і за ними увесь світ. Причому не рідний, а безмежний, загадковий, небезпечний. Сакральними були ворота у стародавніх слов'ян, хеттів, єгиптян, греків, римлян, народів Америки та ін. Напр., у греків були богині Гори, які стерегли небесні ворота на

священний Олімп. Небесний Ієрусалим мав 12 воріт. Героїні слов'янської міфології Додоли відчиняли ворота дощу, весні. Емблемою весняного бога слов'ян Божича були золоторогий олень та ворота. Чи не найколеритнішим є римський бог входів та виходів Янус, ім'я якого у перекладі означало "ворота", "двері". Це був бог початку життя, року, місяця. Зображувався із ключами, 365-ма пальцями /стільки днів у році/, двома обличчями, які дивилися назад і вперед. Ця дволикість мала глибоке символічне значення. Ворота можна розглядати як точку на безкінечній лінії часу життя, по обох боках якої минуле чи майбутнє. Праукраїнці створили символ небесних воріт, через які приходять із вирію новонароджені душі і відходять душі дідів. Напр., веснянки "Ворота", "Воротар" змальовують образ "небесних воріт", які відчиняються для сонцесяйної весни, людських душ. На думку О.Потебні, їх відчиняє зоря, а небо дає живильну воду. М.Костомаров вважав, що це символічні ворота, крізь які приходить новий хліборобський рік. За даними С.Килимника, через ці магичні ворота іде "і радість-весна, і всетворяще Сонце, і тепло, і урожай, і щастя, здоров'є й добро..." /Килимник С. Український рік... - Кн.1. - С.185/. Ворота або брама робилися у заможних господарів із суцільних дошок, іноді з різьбленням чи розписом. Наявність "намальованих знаків: червоних квітів чи пташок на хвіртці, воротах або над вікнами промовляла про те, що в даній оселі є на виданні дівка чи парубок". Всесвітньовідомими є Золоті ворота древнього Києва. Це були головні, урочисті ворота міста, овіяні легендами й переказами. Саме тут побіля своєрідної української тріумфальної арки зустрічали козацьке військо на чолі з Б.Хмельницьким після перемоги під Жовтими Водами і Корсунем. Ворота мали вагоме значення й у весільній обрядовості. Перед ними запалювали вогнище із соломи /цей звичай зберігся на Київщині/ для "очищення" молодих. Існував також "воротній могорич". Місцеві парубки не пропускали весільний поїзд, доки їх не пригощали могоричем. У фольклорі українців ворота символізують також початок якоїсь /часто сумної, трагічної/ події, розлуку, тугу. Напр.: Гой вийду я улицю, де тисові ворота, Стану собі у

куточку, як та бідна сирота. Або: Скрипливі ворітечка, Брехливі люде, На кого ви набрешете, Як нас тут не буде. /Нар.тв./. О.Потапенко, Я.Потапенко.

Колиска - символ безсмертя роду і родоводу; батьківщини, Батьківщини; зародження, виникнення життя; центру, першопочатку чогось важливого. На думку Б.Чепурка, слова коло, колесо, колосок, колиска, колодязь, а також ритуальний, та й взагалі святковий "калач" - однокореневі лексеми /Чепурко Б. Українці. - С. 33/. Якщо "врахувати, що вказані слова називали найсвятіші для праукраїнців іпостасі - Сонце, хліб, воду, дитину, любов, а коло /див. Коло/ було магичним оберегом від нечисті, то стає зрозумілим символічне значення самого предмета і слова "колиска". А семантика його сягає світових вершин! По-перше, колиску /невеличке ліжечко для спання і колисання дитини/ колись плели із священних дерев - верби /див. Верба/, дуба /див. Дуб/, верболозу, явору. По-друге, формою колиска була подібна до кола /овалу/. І форма і назва - слово /бо колись воно було великою магичною силою!/ були надійним оберегом немовляти від злих сил. Колиску кріпили до сволюка на гаку чотирма мотузочками. Сволок - брус, на якому трималася стеля хати, символізував міцність оселі, довговічність, був оберегом. На ньому записували імена, важливі дати, події в житті родини, вирізали хрести, розетки-обереги. Чотири мотузочки колиски теж усимволізували 4 сторони світу, який чекає на дитину.

Немовля було найдорожчим скарбом оселі, матері не випадково мріяли про "шовковії вервечки, золотії бильця, срібні колокольця" мальованої колиски, які символізували світлу та багату долю нащадка. "У народі не випадково існували пестливі назви "колисочка", "колисонька", бо вона оберігала надію, цвіт роду українського, гойдала, виколихувала. А поруч мати ніжно нашіптувала: "Сон у колиску, дрімки у віченьки, здоров'я на достаточок, спи, мій синочок". Магія пісні, супокійне, легеньке погойдування колиски - і "золотенятко - мамине дитятко" спокійно заплющувало віченька. У деяких місцевостях вважали, що дитину треба класти головою на схід сонця, що теж мало вагоме символічне значення /див. Схід-Захід/. Ось один із поетично-символічних зразків

колискової науки: "Для донечки-зіроньки матрацик у люлечку клади з соломи пшеничної /солома - символ життя, запліднюючого начала - О.П./, для синочка - житньої. Про квіти не забувай. Під подушечку клади чебрецю, м'яти, безсмертника, материнки, полину. Вони, доню, чудасію творять: з очей знімають, сон дитини оберігають. Може, десь хмелю бачитимеш, що розвивається над річкою, то промов до нього слово /див. Слово/ й зріж квіти-шишечки, але небагато - сім, дванадцять /див. Дванадцять/. Зрідай і приказуй: "Хмелику-хмельовий, служнику землі-матері! Прошу тебе шишок дати, сон в колисоньку з вечірньою зорею накликати! "Символічне навантаження мала і вишивка на простирадлах, наволочках подушки. Слугувала як окраса і надійний оберіг: "Кладу ниточку на щастя, на здоров'я сину: щоб ріс міцним та красним /красивим, палким як вогонь - О.П./, як зоря довіку. Живу нитку з сонця візьму, а зелену - у трав. Подарує небо синю, зіронька - багряну. Калинова колиска усимволізувала безсмертя роду і родоводу, батьківщину. О. Потапенко.

Колесо - символ широкого охоплення чогось; сонця; символ синтезу, активності космічних сил і течії часу; вічної течії життя як боротьби добра і зла; бога-громовержця; богині Неба. Колесо - один із найвагоміших світових символів /див. Геометрична символіка/. Із правіку у багатьох народів планети воно виступало символом Сонця, бога Неба. На думку А.Голана, первісно колесо усимволізовувало небо. Люди помітили, що небозвід обертається подібно до колеса, тому у багатьох міфологіях сузір'я Великої Ведмедиці названо "колісницею", "колесом". В українській традиції - Великий Віз /який мав чотири колеса/. У "Рігведі" сказано, що сонце котиться, "як колесо". У фольклорі, купальських обрядах знаходимо подібні паралелі. Як відомо, на свято Івана Купала багато народів Європи спускали з гір вогняні колеса. Це символізувало стимуляцію активності сонця, яке давало усьому життя. У скіфів, за свідченням Геродота, жертвовного коня прив'язували до стовпа, увінчаного колесом. Стовп символізував світове дерево /див. Дерево життя/, а колесо - сонце. В індуїській, джайнській міфологіях існували такі категорії як Каланемі та Калачакра /"колесо часу"/. Калачакра мала 12 спиць-віків. Історія

людства уявлялася як вічне обертання колеса. Причому висхідний його півоберт символізував прогрес, а рух вниз - регрес людства. У буддійській міфології Калачакра означала єдність Всесвіту і людини. Вважали, що усі зовнішні прояви і процеси пов'язані з тілом і психікою останньої. Тому, змінюючи себе, людина змінює і світ! Існувало "колесо Фортуни", що виражало рівновагу протилежних сил, принцип полярності. Однією із варіацій символу "колесо" є лотос, а також троянда. На думку Б.Чепурка, "кроковеє колесо - коло довкола кола, довкола колеса - тризуба уособлює зародження земного світу і світла, відродження життя". Огненне "кроковеє" колесо запускали і котили, тобто спалювали в основному на перший день різдвяних свят і на Купала, під час зимового і літнього сонцестояння - основних празників Сонця і сонцеруху" /Чепурко Б. Українці. - Львів, 1991. - С. 32-33/. За свідченням О.Воропая, побачивши перших журавлів, треба мовити: "Веселик, веселик, колесом перев'яжи дорогу красним поясом!" і кинути на землю червоний пояс. Тоді нібито вісники весни сядуть поблизу людської оселі. У сучасній українській мові існують такі стійкі вислови, "вставляти палиці в колеса" /діяти обережно/, "десята спиця в колесі" /той, хто відіграє незначну роль/, "п'яте колесо до воза" /який є зайвим; непотрібним/, "колесо щастя" /про мінливість, зрадливість долі/. У цих фразеологізмах - відлуння стародавньої символіки колеса О. Потапенко.

Криниця - символ батьківщини; здоров'я, сили, багатства, родючості; святості і чистоти; краси, вірності; безсмертя народного духу; розлуки, туги; високої духовності.

Символіка криниці тісно пов'язана із символікою води /див. Вода/. Практично всі народи світу обожнювали водну стихію. Напр., володарем озер, джерел, колодязів у тибетській міфології був Лу, у древньоарабській - Нахі. Корейці у давнину поклонялися водяному духу Мульквісіну, який жив у криниці, річці. У слов'ян володарками криниць вважалися Віли /Вили/ - чарівні дівчата з крилами. За даними митрополита Іларіона, українці вірили: "у криниці живе окремих криничний дід - криничник" /Дохристиянські вірування... - С. 128/. Із криниць щодня брали воду для пиття, варива їжі, прання, купання дітей тощо.

Саме біля них збиралася молодь на свята, водила хороводи, жартувала, освідчувалась у коханні. Звідси, напоївши коней, їхали козаки боронити рідну Україну. Тут прощалися з милою. Біля криниць ворожили, їх щоразу очищали, освячували. Традиційними були походи усім селом до криниці. Парубки спільно чистили їх, упорядковували, дівчата прикрашали їх вінками, клали на цямриння запашне зілля /див. Зілля/, у воду кидали аїр, любисток. Це, за віруваннями, проганяло лихі духи, умилює влюбляло русалок, криничників. Ось чому, як пише С.Килимник, в українців криниця - "символ здоров'я, сили, багатства, родючості, плодючості, святості, чистоти. А для молоді - це символ дівочої краси, вірності, але й розлуки, суму, туги, жалю" /Килимник С. Український рік... - Кн. 2. - С. 415/. Хвилюючим символом чоловічої вірності була так звана криниця-вдовиця. Коли помирала раптово кохана дівчина, парубок, бувало, вже не одружувався ніколи, "на віки залишався вдівцем". Причому він сам, без сторонньої допомоги, копав у полі криницю. Часто вода з'являлася на 20-30 метрів. Щоправда, дозволялося допомогти парубкові витягувати нагору землю. І все одно така робота тривала часто-густо кілька місяців. У давнину криниці були громадськими, їх копали кутком біля перехрестя доріг. Цямриння опоряджали вирізьбленими силуетами пташок, тварин, оздоблювали розмальовками. У дбайливих господарів обіч висаджували вербу чи калину, квіти, ставили лавку. У фольклорі, літературі часто постає образ криниці як пахучої квітки, живої істоти. Оспівані у піснях, криниці символізували батьківщину, рідне село, кохану, непорушну віру у безсмертя народу, джерело його високої духовності. Уклонила, повела мене в світлицю, Пригощала за столом новотесовим. Пив я воду, пив холодну із криниці-Срібнодзвонну, срібноплинно-проліскову./Б.Олійник/Словосполучення дзвонкова криниця в сучасній поезії вживається у символічному значенні "джерело, витoki, коріння, основа" /С.Єрмоленко/. "Ти кличеш мене додому, ти пахнеш мені катраном, Моя дзвонкова кринице, дивися ж не обмілій"/Л.Забашта/.О. Потапенко.

Піч - символ материнського начала; чистого, духовного виношування плоду; святості; непорушності сім'ї; неперервності життя українського народу; батьківщини, рідної хати; босоногого світлого дитинства; поетичний символ народної обрядовості. "Піч - наче мати рідна", "Рідну матір може підмінити лише піч", - казали у давнину. Ще 6 тис. років тому протоукраїнці обожнювали піч. За даними О.Афанасьєва, М. Слободянюка, С.Плачинди, у їхній міфології існував символічний образ-тотем Піч-мати, яку обожнювали як захисток життєдайного вогню /див. Вогонь/. У міфології литовців був дух Каукас, який ніс в дім добро і жив під піччю. У слов'янській міфології аналогічні функції виконував Рарог. Стародавні римляни вшановували Форнакс - богиню домашнього вогнища. На Україні існував справжній культ печі. І не тільки тому, що в ній варили їжу, пекли хліб, сушили збіжжя, на ній спали, лікували простуди тощо. Піч була глибоким символом рідного вогнища, неперервності роду. Чому засватана дівчина колупала піч? Нині вчені вважають, що вона виконувала символічний акт: під нігті потрапляли не просто глина, часточки батьківського домашнього тепла, материнської любові, які дівчина хотіла взяти у дім жениха. У деяких регіонах з цією ж метою наречена при переході в оселю молодого брала з собою жарини з печі. Піч була глибоким поетичним символом багатьох народних обрядодій. Саме у ній випікали святиню - весільний коровай /див. Коровай/. З нею пов'язані обряди "женити комина" /комин - частина печі/, "посвіт" та ін. Піч часто білили, прикрашали декоративними розписами /Поділля/, витинанками /Хмельниччина/, розмальовками з паперу /Петриківці/. Тобто піч була символом високих естетичних смаків українців. Категорично заборонялося плювати у палаючий вогонь, лаятися біля печі /"Сказав би, та піч у хаті"/. Піч була оберегом від різної нечисті. Лучину, жаринки, попіл використовували при гаданнях, лікуванні хворих. На знак пошани до віковичної годувальниці українців на Рівненщині навіть споруджено пам'ятник печі. У фольклорі, літературі піч символізує святість, неперервність життя народу, світле дитинство, тепло, затишок та ін. За словами В.Земляка, "для справжнього українця піч однаково, що алтар для віруючого" О. Потапенко.

Рушник - символ злагоди, любові; краси; подружньої вірності; щасливої долі; символ працьовитості; чистоти почуттів українців; високих естетичних смаків; лагідності; поетичності душ; гостинності, незрадливості; надії; побажання добра; прощання; захисту від злих сил. Мамині, чисті, святі рушники... Їх символіка прихована сивиною століть, зумовлена кольором, функціями у житті людини, вишивкою, семантикою руки, від назви якої і походить це слово. А справді, чому саме рушники /а не шапка чи ковдра, наприклад/ стали сакральними для українців? Світова міфопоетична система розглядає руки, підняті вгору, як символ моління, самозахисту. Водночас рука означала авторитет, силу, покровительство Бога /"Все в руках Божих"/. Зімкнуті руки персоніфікували єднання у пару /сексуальне значення/, дружбу, солідарність перед небезпекою. Білий колір /див. Білий/ рушників, їх вишивка /див. Вишивка/ мали також глибоку символіку. Все це і зумовило сакралізацію рушника. Рушник виконував символічну роль при будівництві оселі /див.Хата/. Головним атрибутом під час закладин дому був рушник, на якому лежали хрест, букет квітів, хліб, сіль та чашка води чи вина. Старший майстер брав рушник із хлібом, цілував його, промовляючи: "Господи, допоможи". У новозбудовану хату входили також з іконою, вишитим рушником, хлібом-сіллю. Все це символізувало надію на добро і щастя у житті людини. Рушник був обличчям оселі українки. По тому, скільки і які були рушники, судили про господиню, її дочку. З рушником приходили у дім до породіллі, ним благословляли у самостійне життя дітей. На весіллі рушниками пов'язували молодих, старостів, сватів, прикрашали вільце, вистеляли дорогу від порогу до столу. В останню путь проводжали людину також з рушниками /пов'язували руки учасникам траурної процесії, опускали на спеціальних рушниках у домовину/. Дорогих гостей зустрічали хлібом-сіллю на вишитому рушнику. Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало злагоду, духовну єдність. Рушник був мірилом працьовитості юнки. За народними віруваннями, дівчина, яка не надбала собі рушників, заміж не вийде. Як декоративна ozdoba рушник надавав хаті святковості, урочистості, національного колориту. Вони вражали

багатим декором, соковитістю барв, розмаїтістю орнаменту, що мав глибоку символіку. Рушники із голубами, квітами, деревами життя виконували оберегову функцію /див. Обереги/. В.Скуратівський підкреслював: "Рушник. Він пройшов крізь віки, він і нині усимволізовує чистоту почуттів, глибину безмежної любові". У фольклорі, літературі рушник символізує чистоту почуттів, глибоку любов, вірність тощо: "І вже коли б я поклонявсь іконі, То лише їй у німбі рушника" /Б.Олійник/, "Да поможи, Боже, на рушничок стати, Тоді не розлучить ні батько, ні мати" /Н.тв./О.Потапенко.

Скриня - символ майбутньої сім'ї; заможності; родового батьківського вогнища; батьківської хати; працелюбності нареченої; продуманості шлюбного вибору; органічного зв'язку із соціальним досвідом поколінь. У "Короткому тлумачному словнику української мови" Д.Г.Гринчишин пише, що скриня - це ящик з кришкою на завісах і замком для зберігання речей". Більш широкий художній зміст скрині як хатнього атрибута знаходимо у книзі А.Данилюка "Українська хата". У мальованій скрині з плоским віком зберігався одяг, полотно, рідше зерно, борошно, посуд та інше господарське начиння. Розписували скрині найчастіше рослинним орнаментом, зображуючи вазони з квітами, тваринами, людьми, тобто оберегові і обрядові знаки. У народних прислів'ях говориться: "Господиня, коли повна скриня", "Добре господині, коли повно в скрині", "Коли є муки повна скриня, то і свиня господиня". Окреме символічне значення мали постіль, одяг, білизна, які складали у скриню батьки для молодої дівчини, нареченої і які становили частину посагу. Таким чином, скриня була символом майбутньої сім'ї. Молода дружина вивозила її з рідної хати як спогад про минуле, як частину родового вогнища. Вона ставала фундаментом нової родини /Данилюк А. Українська хата. - С.65/. У соціальному плані образ скрині був знаком заможності родини, а також мірилом художніх та естетичних смаків молодої дівчини. Адже більшу частину посагу вона готувала сама або разом з матір'ю. Так звана скриня включала постіль, рушники, одяг, а також стрічки та хустки, якими дівчина мала обдаровувати весільних гостей. Під час весілля після обряду пов'язування молодих скриню урочисто везли до

нареченого. Її супроводжували брати й свахи, які дорогою показували посаг гостям та односельцям - витягували із скрині гарні речі. Молоду майстриню та її почет у нареченого зустрічали хлібом-сіллю, співали величальної пісні /Українська минувшина. - С.177/. В античній міфології знаходимо образ скрині Пандори. Ця глиняна скриня - подарунок богів Олімпу чарівній, найбагатшій на принади жінці, символізувала заховані від людей нещастя, які можуть їх переслідувати: Старість, Хвороби, Безумство, Злість, Пристрасті. Розпалена цікавістю Пандора відчинила скриньку і випустила їх по світу. Зараз згадують скриню Пандори тоді, коли вчинок якоїсь людини накликає зливу прикрощів, нещастя. Л.Кожуховська.

Хата - символ Всесвіту; батьківщини, рідної землі; безперервності роду; тепла, затишку; святості; добра і надії; материнської любові; захисту і допомоги. Символіка хати багата і різноманітна. У давнину практично всі її елементи, окрім побутово-прагматичного, мали символічне значення /Див. Вікно, Ворота, Поріг, Піч, Покуть, Скриня, Стіл/. У свідомості праслов'ян хата була моделлю Космосу. Долівка у традиційному житлі українців - глиняна. Піч символізувала ще одну складову - Вогонь. Такими ж трисвятими були криниці побіля осель /вода/. І, нарешті, дах /стріха/ уособлювали Небо. Хата, за словами О.Афанасьєва, була "першим язичницьким храмом". Хата була першим місцем, де здійснювалися релігійні обряди. У багатьох народів світу існували божества, духи дому. У римлян - Веста, у литовців - Габія, у тибетців - Далха, у нанайців - Дюлін, у чувашів - Херт-Сурт. На Русі-Україні цю функцію виконував домовик /дідусь-домовик, Чур/. Усі обряди, пов'язані з будівництвом хати, мали глибоку символіку. Напр.: категорично заборонялося зводити нову оселю меншу за розміром від старої /тоді могла, за віруваннями, зменшитися сім'я/. Не будували дім і там, де колись жили злодії, де були сварки, пошесть, церква, перехрестя, згоріла хата і т.ін. Вибір часу для будівництва теж мав приховану символіку. Напр., на Поділлі будівництво розпочинали у "повнолуння", щоб у хаті було повно добра. Небажаним для закладин житла вважався високосний рік /це вірування живе і понині/. Під час закладання хати приносили символічні

жертви Богу, данину займаній природі. Зокрема, під чотири кутки житла клали гроші, зерно, трави, квіти, ладан тощо. Це було символічним побажанням, щоб гроші, добро з хати не виводились /Українська минувшина. - С.29-30/. "Для селянської родини, - відзначав А.Данилюк, - вона /хата/ й справді була Всесвітом, місцем на землі, де усе рідне, звичне і незвичне... Недарма наявність власної оселі виводила людину на певну сходинку громадського визнання, означала, що вона працьовита, клопочеться про прихисток і достаток своєї сім'ї... Хата надавала людині не тільки притулок від непогоди, але й створювала її умови для повсякденного існування, де відновлюються сили, визріває натхнення" /Данилюк А.Г. Українська хата. - С.7-8/. Рідна батьківська хата! "Оспівана в піснях, оповита легендами та переказами, опoетизована майстрами слова й пензля, вона буде завжди символом добра і надії, її незгасний вогник світлитиметься теплом маминої любові, вірою в доброту, високу людяність, одвічною сподіванкою на чисте небо над нами і світанкову тишу над голубим овидом!" /Скуратівський В. Берегиня. - С.58/ У фольклорі, літературі хата - символ батьківщини, рідної землі, чистоти, тепла, затишку. Напр.: Отака біла-біла хата Серед білого-білого цвіту. Біла хата, як біла вата На ранах білого світу. /І.Драч/Або: Вища Білого домумоя Білая хата, Бо за правду стоїть. Бо на правді одвіку стоїть. /Б.Олійник/.О.Потапенко.

Хліб - символ добробуту, гостинності, хлібосољства; обрядовий знак; символ культурних, первісних здобутків; астральної тріади; місяця, сонця, Господа; людського життя; святості; радості, щастя; здоров'я та багатства. Здавна народ України славився своєю гостинністю, бо "веселий гість - дому радість". Споконвіку на столі, застеленому барвистим, вишитим рушником, лежав хліб, а поруч нього сіль, які завжди для українців були святинею. Хліб - найвиразніший, найпопулярніший атрибут слов'янського харчування. "Хліб - усьому голова", "Хліб та вода - козацька їда", "Без хліба - суха бесіда" - таких прикладів української народної мудрості можна наводити безліч. Хліба споживали завжди багато, бо харчування в цілому було низьким за калорійністю. З хлібом їли й рідкі страви, й картоплю, й навіть кашу. До

найдавніших видів хліба можна віднести прісні коржі. Але улюбленим повсякденним святковим та обрядовим хлібом в Україні був учинений хліб. Пекли його у добре розпаленій печі на черені, підкладаючи під хлібини капустяне листя. В Україні завжди віддавали перевагу життєносному хлібові, що мав символічне значення життя, роду, сім'ї. За звичаєм, випічкою хліба займалися жінки, тіста не могли торкатися люди, що обмивали покійних, колії. Хліб здавна є символом добробуту, гостинності, хлібосольства. Протягом віків в народі вироблялося ставлення до нього як до священного предмета. Крихти й уламки хліба ніколи не викидали, а віддавали птиці чи худобі. За гріх вважалося не доїсти шматок хліба, а якщо такий шматок падав на землю, годилося підняти його, почистити від пилу, поцілувати й доїсти. Хліб - один з найдавніших і найважливіших символів української обрядовості. При цьому його утилітарна функція відходить на другий план, а пріоритетною стає знакова, символічна. Так, усі різновиди весільного печива виражали ідею єдності родини, міцності шлюбу, продовження роду, благополуччя й злагоди в сім'ї. Чільне значення мав хліб у родильній та поховальній обрядовості, без нього не обходилося жодне календарне й трудове свято. Традиції, пов'язані з хлібом, який уособлює повагу до праці, кращі моральні засади взагалі продовжують жити й сьогодні. В Україні існувало багато видів обрядового хліба, який приурочували до різних дійств та свят. Сюди слід віднести верч - весільний обрядовий хліб, різновид колача. Ним обмінювалися на весіллі родини: молодий привозив верч для тещі, а молода - для свекрухи. Дивень - обрядовий хліб, аналогічний за своїм ритуальним призначенням колачеві. Його виробляли з плетінки втрое чи вчетверо, а потім молода дивилася на молодого, звідки, очевидно, й походить його назва. Жайворонки - печиво, що випікали на свято Сорока святих. Їх пекли 40 штук, їли протягом дня, причому обов'язково діти. Вони бігали по селу, підіймали вгору "пташок" і промовляли нехитрі заклички. За повір'ям, ці дії прискорювали повернення птахів із вирію, тобто початок весни. Це обрядове печиво символізувало весну, зустріч із рідною землею, гостинність, відродження природи. Коровай - обрядовий весільний

хліб, поширений серед багатьох слов'янських народів. Коровай символізував гідність, достаток, красу молодих на весіллі. Ще й досі при виготовленні короваю дотримуються звичаїв, що йдуть з глибокої давнини. Коровай, як символ завершеності аграрного року, випікали й на обжинки: разом із обжинковим снопом він є одним із найважливіших символів-атрибутів свята Врожаю і майбутнього достатку. До найважливіших весняних обрядових хлібів належить паска, яку готували до Великодня. Паску обов'язково святити у церкві разом із крашанками та іншими стравами святкового столу. Паску наділяли магичними властивостями, їй приписували цілющу силу. Паска мала символічне значення Бога, єднання людей із вищим розумом, слугувала обереговим знаком перед силами зла /Українська минувшина. - С.80-81, 103-108/. Досліджуючи символіку староукраїнських свят - Різдва, Щедрого вечора, К.Сосенко відзначає, що весільний коровай, пасхальне печиво, два або три святочні пироги - це символи астральної тріади: місяця, сонця і зорі або місяця, сонця і Господа. Про це свідчать весільні пісні до короваю, щедрівки, колядки, веснянки. А "гільце" на короваї - це символ райського дерева, на якому появилася астральна тріада як символ першої рідні. До речі, ідучи на весілля, люди несли господарю два хліби /символи сонця і місяця/, а господині несли по мисці білої муки /простежується подвійна символіка - ясність білої муки, округлість миски/. Особливою стравою українського народу були пиріжки. Готували пиріжки із різноманітною начинкою: м'ясом, рибою, грибами, сиром, горохом, капустою, маком, яблуками та ін. Особливо популярними були пиріжки з калиною.

Це символічна страва, що поєднана з культом місяця і формою нагадує півмісяць або серп місяця. Особливу символіку містили пироги з маком - це подвійний символ місяця й зорі. А зоря та місяць - це символи росту й плодючості /Сосенко К. Різдво-коляда. - С.141-142/. Хліб в Україні-Русі в давнину мав надзвичайну шану й вважався святим. Він був символом святості, радості, щастя, здоров'я та багатства. Люди вірили, що з хлібом у домі присутні добрі душі - Лада, що хліб-урожай посилає сонце, а на нивах в житі, у снопах

живуть святі душі. Вважалося, що хліб треба пекти в жіночий день, найкраще у п'ятницю. За давнім звичаєм у цей час у сім'ї не повинно бути ні сварок, ні прокльонів, бо "од усмішки хліб розкішний сходить". Хліб починали їсти тоді, коли всі зберуться за столом. Першу скибку куштував господар. У селі не поважали жінок, які не вміли пекти хліб. Не можна було перевертати хлібину догори, бо перевернеться лад у хаті /Килимник С. Український рік... - С.481/.Л.Кожуховська.

Використані матеріали: Словник символів української обрядовості / за ред. О.Потапенко, Я.Потапенко. К.;, Наук. Світ ,2004 .-356 с.

Додаток Б

Зміст індивідуальних карток для уроків української мови

Картка 1 (2 клас)

Підбери однокорінні слова до слова “краса”.

Склади з кожним з них речення.

Картка 2 (2 клас)

Запиши антоніми до слів:

охайний –

чистий –

зручний –

привабливий –

З однією парою слів склади речення:

Картка 3 (2 клас)

Від іменника “краса” утвори інші частини мови.

Допиши речення:

Я вважаю красивим _____.

Я люблю прикрашати _____.

Картка 4 (3 клас)

В текст допиши слова, які підходять за змістом:

Найдорожча людина - це _____. Вона _____ і _____.

Я її дуже _____ і хочу, щоб вона ніколи не _____. Коли я виросту, то обов’язково буду про неї _____.

Картка 5 (4 клас)

Використовуючи наведені нижче слова, склади розповідь: ранок, ранкова гімнастика, зубна щітка, ліжко, прибираю, я.

Розбери за складом слово “зручний”.

Додаток В

**Програма з формування культури побуту
в системі естетичного виховання
засобами краси природи для 1-3 класів.**

І клас

4. **Об'єкти та явища для естетичного сприйняття:** мальовничі місця рідної землі – ліси, степи, долини. ріки, сади. гаї, парки тощо. Зразки місцевої флори і фауни, пори року, добові зміни, краса різноманітних природних явищ.

5. **Формування умінь та навичок, необхідних для сприймання краси оточуючого світу :** уміння бачити красу природи в усі пори року, милуватися краєвидом рідної землі, помічати красу своєрідності добових змін. Чуйне ставлення до краси рослинного та тваринного світу. Уміння висловити свої почуття.

6. **Місце і форми вироблення естетичних умінь та навичок культури побуту:** під час вивчення природничого матеріалу, при проведенні бесід у позакласній виховній роботі, при роботі на пришкільній ділянці, в саду, на полі, городі, під час прогулянок, при ознайомленні з краєвидами навколишньої місцевості.

2 клас

1. **Об'єкти та явища для естетичного сприйняття:** природа навколо нас, різноманітність та краса ландшафтів; найпоширеніші в даній місцевості види рослин (дерева, кущі, квіти); правила догляду за садовими рослинами та кімнатними квітами.

2. **Формування умінь та навичок, необхідних для сприймання краси оточуючого світу:** вміння бачити красу природи у всі пори року, помічати красу і гармонію кольорів; відчуття краси природи і прагнення її оберігати; доброзичливе ставлення до тварин, уміння бачити їх красу, бажання їх доглядати, охороняти птахів, брати участь у вирощуванні квітів, здатність сприймати їх красу; вміння складати гарні букети; участь у догляді за тваринами та рослинами.

3. Місце і форми вироблення естетичних умінь та навичок культури побуту: під час екскурсій та прогулянок, участь у вирощуванні квітів та інших рослин на пришкольній ділянці, збір гербаріїв; ознайомлення з ландшафтами своєї місцевості; урок – свято врожаю, зустрічі птахів; збір природного матеріалу для уроків праці, образотворчого мистецтва, опис явищ природи, розповіді за змістом картини, демонстрація, ілюстрація явищ та об'єктів природи.

3 клас

1. Об'єкти та явища для естетичного сприйняття: природа навколо нас, мальовничі місця нашої країни (пейзажі, ландшафти рідної місцевості). Краса рідної вулиці, будинку, подвір'я. Пори року, краса природних явищ. Можливості відбиття цієї краси в інтер'єрі, побутових предметах.

2. Формування умінь та навичок, необхідних для сприймання краси оточуючого світу: уміння відчувати красу природи в усі пори року, участь в охороні природи, здатність одержувати від природи естетичну насолоду; турботливе ставлення до тварин і птахів, уміння вирощувати кімнатні квіти, вміння робити букети, ікебани як прояв авторських смаків, використання рослин в інтер'єрі жилого приміщення, власної кімнати, під час свят.

3. Місце і форми вироблення естетичних умінь та навичок культури побуту: під час екскурсій та прогулянок, під час роботи на пришкольній ділянці, в саду, на городі, полі; урок – свято першої квітки, першого осіннього листя; збір природного матеріалу для уроків праці, образотворчого мистецтва, оформлення гербаріїв.

Додаток Г

**Орієнтовний перелік та тематика організаційних форм
позанавчальної виховної роботи по формуванню культури побуту
учнів молодших класів**

Бесіди:

Гарні речі навколо нас;
Творці прекрасного;
Практична і художня цінність речей;
Краса рідного міста (села, вулиці);
Краса людської праці;
Буде хліб – буде пісня;
Про що говорять предмети навколо нас;
Що прикрашає наше життя;
Краса мови;
Бути красивим – бути охайним;
Поезія праці.

Виховні заняття :

Хто я, який я;
Люди навколо мене;
Моя школа;
Чарівні слова;
Звички уважності і люб'язності до людей;
У світі гри та іграшок;
Моя сім'я – моя колыска;
Мій зовнішній вигляд;
Про охайність;
Краса навколо мене;
Моя маленька батьківщина;
Я спілкуюся з іншими;
Традиції та реліквії моєї сім'ї;
Як розуміти і цінувати мистецтво;
Як зробити дозвілля цікавим і корисним.

Додаток Д

ТЕМА: МОЯ СІМ'Я – МОЯ КОЛИСКА

Кількість занять за темою: 2

Мета: сприяти розвитку відповідального ставлення до сім'ї та своїх обов'язків у ній.

ЗАНЯТТЯ 1

Завдання :

- формувати позитивне ставлення до сім'ї;
- уточнити і розширити уявлення дітей про сім'ю.

Ключові слова: сім'я, члени сім'ї, історія сім'ї.

Необхідне забезпечення : плакат «Моя сім'я» (див. Демонстраційно-ілюстровані матеріали), кольорові олівці, альбом для малювання, текст казки «Золота куля» (див. Інформаційні матеріали педагога).

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)
2. Тематичне малювання (10 хв.)
3. Вивчення народної лічилки-руханки про сім'ю (5 хв.)
4. Читання та обговорення казки «Золота куля» (10 хв.)
5. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог повідомляє дітям тему заняття і звертає увагу дітей на плакат «Сім'я» (будь-яке зображення сім'ї: фотографія, картина малюнок тощо).

Педагог запитує:

- Що тут зображено? (Сім'я)
- Як ви здогадалися, що це сім'я?
- З кого складається сім'я?

Педагог розповідає про значення слова сім'я: це сім Я – дві бабусі, два дідусі, тато, мама і дитина. Він зауважує, що це лише історія самого слова сім'я, а насправді склад сім'ї (як діти вже розповідали) може бути іншим. Сім'ї – вони, як люди всі різні.

до уваги педагога

Перевірте, чи у класі є діти, які виховуються без батьків, мають прийомних батьків або опікунів. Під час пояснень будьте максимально коректними, зверніть увагу дітей на те, що сім'ї можуть бути неповними, але це теж сім'ї. Дуже важливо, щоб у дітей не виникло почуття дискомфорту чи навіть образи.

Тематичне малювання (10 хв.)

Діти малюють свою сім'ю

Вивчення народної лічилки-руханки про сім'ю (5 хв.)

Педагог пропонує дітям вивчити народну лічилку-руханку:

- Де твій татко?
- Пасе ягнятко.
- Де твоя мати?

- Пішла прати.
- А сестра твоя?
- Гуси завертати.
- А твій братик?
- Побіг гуляти.
- Лиш я вдома,
- А звусь я _____.

Читання та обговорення казки «Золота куля» (10 хв.)

Педагог читає дітям казку (див. *Інформаційні матеріали для педагога*).

Після цього проводить обговорення, використовуючи запитання:

- Про що йшла мова в казці? (*про сім'ю, батьківську любов, турботу, ласку, любов сина до своїх батька й матері*).
- Чому принц, коли поїхав з дому, почував себе так впевнено?

До уваги педагога

Акцентуйте увагу на тому, що в «Золотій кулі» була зосереджена вся батьківська любов, турбота, ніжність, доброта і ласка.

Підведення підсумків (5 хв.)

Підводячи підсумки, педагог цікавиться думкою дітей щодо того:

- що людині дає сім'я? (*любов, піклування, турботу одне про одного, радість, спокій тощо*).
- Як вони відчувають себе в колі своєї сім'ї?

До уваги педагога

Діти висловлюють свої думки за бажанням. Вони мають право залишити питання без відповіді.

Педагог говорить, що сім'я, як і ім'я, має свою історію. Історія сім'ї – це розповідь про те, як вона створювалася, де зустрілись батьки, як познайомились, де живе сім'я, з кого складається тощо. Він запитує, чи знають історію своєї сім'ї і пропонує поговорити про це зі своїми батьками.

Література

Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапії. – СПб, 2000. – 310 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Казка «Золота куля»

В одній далекій чарівній країні жили Король і Королева. Вони мали прекрасний палац і вірних слуг. Вони дуже любили одне одного і мріяли мати дитину.

Через деякий час у Короля й Королеви народився син. Він ріс дуже швидко. Малюк був маленьким сонечком для всіх, хто жив у палаці. Його навчали наймудріші вчителі, а він був уважним учнем. Маленький Принц любив бавитися у садку, слухати як співають пташки, спостерігати за тваринами.

Минав час. Принц виріс і став розумним, сильним, добрим і красивим юнаком. Він відчув потребу мандрувати світом, подивитися, які люди є в інших

країнах, яке у них життя. Принц сказав про своє бажання батькам. Король із Королевою засумували, дізнавшись про його намір. Та вони розуміли, що це дуже важливо для їхнього сина, і благословили його на далеку путь. На прощання Король із Королевою дали сину золоту кулю:

«Візьми її з собою. В ній уся наша любов до тебе і та радість, яку ти нам приносиш». Принц подякував батькам, узяв Золоту Кулю і поклав її до кишені дорожньої куртки, поближче до свого серця.

Принц вирушив у дорогу. Він об'їхав багато країн, познайомився з різними людьми, побачив багато цікавого. Та скрізь, де б він не був, його зігрівало тепло Золотої Кулі.

Одного разу він їхав полем. Навколо нього літали метелики. Співали птахи – вони раділи, що через їхнє поле їде Прекрасний Принц. Пахло квітами та ягодами. І раптом на пагорбі він побачив Красивий Палац. Щось підказувало Принцу, що йому дуже важливо поїхати саме туди. І він скерував свого коня по стежці, що вела до Палацу. Коли Принц зайшов усередину, то був вражений величчю внутрішнього оздоблення Палацу. Все було зручно і красиво, немов хтось будував цей Палац саме для нього.

Золота Куля, яка весь час була коло його серця, затремтіла. Принц відчув тепло і зрозумів, що в цьому палаці він знайде щось важливе для себе. Він пішов далі легкою і впевненою ходою: з любов'ю в серці та радістю в душі.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Як добре дітям зростати в сім'ї, де панує любов, злагода, затишок! Родинний дім – це прилисток, де кожен знаходить для себе любов, радість, розуміння, підтримку, де ми шукаємо захисту від усіляких життєвих негараздів. Лад у сім'ї – це запорука щасливої долі наших дітей.

ТЕМА: МОЯ СІМ'Я – МОЯ КОЛИСКА

Кількість занять за темою: 2

Мета: сприяти розвитку відповідального ставлення до сім'ї та своїх обов'язків у ній.

ЗАНЯТТЯ 2

Завдання :

– формувати у дітей бажання турбуватися про свою сім'ю, бути відповідальним за виконання домашніх обов'язків.

Ключові слова: сім'я, помічник/помічниця, турбота, відповідальність, обов'язок.

Необхідне забезпечення: лялька.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (10хв.)
2. Гра «Маленька господиня» (15 хв.)
3. Гра «Що ти робиш удома?» (5 хв.)
4. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступне слово педагога (10хв.)

Педагог нагадує дітям, про що йшлося на минулому занятті (сім'я, склад сім'ї, історія сім'ї).

Педагог розповідає дітям про те, що кожний член сім'ї виконує вдома якусь роботу і таким чином виявляє свою турботу і любов до інших членів сім'ї. Він запитує:

- Яку домашню роботу виконує ваша мама?
- Яку домашню роботу виконує ваш тато?
- Яку роботу вони роблять разом?
- Як тато допомагає мамі, а мама – йому?
- А чи є якась домашня робота, яку виконujete тільки ви?

Гра «Маленька господиня» (15 хв.)

Педагог говорить, що сьогодні до дітей у гості завітала маленька господиня Оля (показує ляльку), яка розповість, як вона допомагає вдома. Далі він читає вірш.

Хоч на зріст я ще маленька,
 В мене й кіска ще тоненька,
 Та робити дещо вмію –
 Ось тарілочку помию,
 Ось кімнату замітаю,
 Вранці квіти поливаю.
 Всього я навчусь,
 Бо роботи не боюсь.
 Я матусі помагаю:
 Пил із меблів витираю.
 А як вариться обід,
 Підготую все як слід.
 Принесу з комори мамі
 Капустинку з бурячками.
 Як прийде татусь з роботи,
 То поставлю йому воду,
 Мило й щіточку подам,
 Ну, а вмиється він сам.

О. Журлива

Після прочитання вірша педагог запитує:

- Чи сподобалася вам дівчинка Оля? Якщо так – поплескаємо в долоні.
- Чим саме вона вам сподобалася?
- Чи приємно було б вам зустрітися з такою маленькою господинею?
 Якщо так – поплескаємо в долоні.
- Хотіли б ви стати такими помічниками, як Оля? Якщо так – поплескаємо в долоні.

Педагог звертає увагу дітей на те, як задоволена Оля тим, що вони так дружно плескають у долоні – це означає, що вони теж є маленькими помічниками вдома. Він каже, що Оля хотіла би знати:

- Які добрі справи робить вдома кожний з вас?
- Кого вдома називають маленьким помічником (помічницею)? Чому? Чи приємно вам, коли вас так називають?
- Що ви для цього робите?

До уваги педагога

Діти, які будуть відповідати на запитання, можуть взяти ляльку, потримати, розглянути її, сказати їй: «Привіт!», а потім передати ляльку іншим дітям.

Гра «Що ти робиш удома?» (5 хв.)

Педагог показує дітям (*пантомімою*), що він робить якусь хатню роботу (*замітає підлогу, миє вікна...*) і при цьому запитує: «Що я роблю?» Діти відповідають. Потім педагог пропонує декільком бажаючим дітям показати, що вони допомагають робити вдома. Діти по черзі показують, а всі інші відгадують. Далі педагог пропонує всім дітям показати, як вони миють посуд, як вони підмітають підлогу, витирають пил, поливають квіти тощо.

До уваги педагога

Якщо діти не зможуть самі придумати завдання для пантоміми, то можна підказати їм можливі варіанти (наприклад: поливати квіти, застеляти ліжко, мити підлогу, прати, складати речі, мити посуд, витирати пил тощо).

Підведення підсумків (5 хв.)

Педагог запитує дітей проте, чи вони насправді вдома миють посуд, витирають пил і т.п.? Чому вони це роблять? (*щоб в кімнаті було чисто, щоб особисті речі мали охайний вигляд, квіти не загинули; щоб допомогти мамі, татові, бабусі, дідусеві, братику, сестричці тощо*). Педагог цікавиться думкою дітей про те, чи буде приємно батькам отримати їх допомогу і пропонує обговорити з батьками, чим діти можуть їм допомогти, яку хатню роботу виконати, а на наступному занятті розказати, як їм це вдалося.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

Сім'я – це маленька держава, яка має свою структуру і в якій кожен має свої обов'язки. А найкраще держава діє і розвивається тоді, коли діють принципи взаємоповаги, взаєморозуміння та співпраці. Дуже добре, коли в сім'ї всі виконують свої обов'язки. А ще краще, коли допомагають одне одному, не ділячи роботу на «твою» і «мою», на «жіночу» і «чоловічу».

Поговоріть із дитиною про обов'язки кожного члена вашої сім'ї. Визначте, яку роботу могла б виконувати ваша дитина вдома самостійно; обговоріть з нею потребу і схему виконання завдання, наголосіть на її особистій відповідальності. Це допоможе дитині відчувати себе значимою, сприятиме формуванню почуття впевненості у своїх силах, розвиватиме

дисципліну, а згодом виховає у ваших дітей відповідальне ставлення до своїх обов'язків у сім'ї.

ТЕМА: КРАСА НАВКОЛО МЕНЕ

Кількість занять за темою: 2

Мета: сприяти розумінню дітьми краси як складової культури, розвивати в учнів естетичні та почуття прекрасного.

ЗАНЯТТЯ 1

Завдання:

– розвивати естетичну спостережливість, заздалегідь висловлювати оцінне судження; формувати в учнів вміння естетично сприймати різні об'єкти довкілля.

Ключові слова: красиве, красиві вчинки.

Необхідне забезпечення: касета з записом звуків природи (шум дерев, моря, спів птахів тощо).

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)
2. Бесіда (10 хв.)
3. Вправа «Вибери найкрасивіше» (20 хв.)
4. Вправа «Слухаємо музику природи» (5 хв.)
5. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

До уваги педагога

Дане заняття рекомендується провести в парку, в лісі, на луках на озері.

Вступ (5 хв.)

Педагог повідомляє дітям, що сьогодні у них незвичайне заняття. Їх чекає чарівна подорож у світ природи. Педагог каже, що заняття відбудеться у парку, і нагадує правила поведінки в парку.

Бесіда (10 хв.)

Педагог запитує дітей, чи подобається їм у парку. Що саме подобається? Чому? Він підводить дітей до думки, що в парку красиво. Далі запитує:

- Хто з вас був у лісі? у полі? на морі? в музеї?
- Чи запам'яталось щось красиве? Що саме і чому?
- Чи було бажання розповісти комусь, поділитися своїми враженнями, показати цей об'єкт? Намалювати (виліпити) щось подібне?
- Чи завжди те, що є красивим для одного, є красивим для іншого?

Педагог відзначає, що кожна людина має свої критерії краси.

Вправа «Вибери найкрасивіше» (20 хв.)

Для наступної вправи педагог об'єднує дітей у чотири групи. Для цього він пропонує вийти на середину чотирьом добровольцям. Педагог наголошує на тому, що це вийшли ватажки шукачів скарбів. Вони після сигналу зберуть загони «шукачів скарбів». Ватажок може взяти до загону лише ту кількість учнів, що вказана у картці (педагог вручає кожному ватажку картку з указаною кількістю учасників загону). За сигналом педагога шукачі збираються. Необхідно повідомити учнів про те, що учасників не можна брати за руки –

можна лише вигукнути ім'я. Ватажок стоїть на місці, а учасники підбігають до нього. Команда, яка збереться швидше, отримає додаткові бали.

Педагог пропонує «шукачам скарбів» розійтися по парку і, помітивши щось красиве, записати у зошиті назву об'єкта чи явища. Переможцем вважається та група, яка побачить найбільше красивих об'єктів чи явищ і чітко пояснить, чому вважає ці явища чи об'єкти красивими. Педагог пропонує записувати знахідки всім членам загону, проте перед тим як зробити запис у спільному списку, необхідно пояснити друзям, чому саме це явище, предмет, істоту вони вважають красивою.

Педагог зауважує, що під час виконання завдання група може додатково отримати або втратити бали за поведінку своїх учасників.

До уваги педагога

Переможців можна нагородити призами.

Під час обговорення педагог з'ясовує, чи легко було досягати згоди та чи всім подобались одні й ті ж явища, об'єкти? Як розв'язувались суперечливі питання?

Необхідно сказати дітям про те, що як вчинки, так як явища та об'єкти можуть бути красивими й некрасивими.

Запитання для обговорення:

- Які вчинки людей є красивими? Некрасивими?
- Які вчинки людини на природі можна назвати красивими?

Педагог виражає свою впевненість у тому, що більшість дітей поступили красиво.

Вправа «Слухаємо музику природи» (5 хв.)

Педагог пропонує дітям стати в коло і послухати музику природи (*шум дерев, дзижчання комах, спів птахів тощо*). Діти протягом однієї хвилини слухають.

Обговорення вправи:

- Які звуки ви чули?
- Що вам нагадували ці звуки?

Підведення підсумків (5 хв.)

Педагог підводить підсумок і пропонує дітям на наступне заняття скласти казку, оповідання чи вірш про те красиве, що вони сьогодні побачили в парку.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

Життя щедро дарує людям красу, яку можна зустріти всюди. Вона привітно всміхається нам із першим променем ласкавого сонця, радує серце ніжними повітряними цілунками оксамитово-червоних пелюсток троянд, задаровує загадковою силою мистецтва. Виховання почуттів дитини починається з краси. *Сприйняття краси – це перша сходинка у вихованні почуттів. Тільки на емоційній основі будуються міцні зв'язки дитини з довкіллям і з чудовим світом краси. Краса і добро завжди ідуть поруч. Сьогодні діти вчилися бачити красу навколишнього світу. Спостерігайте разом з дитиною ранкове пробудження природи, за першою зіркою на небі, за красою*

людських вчинків. Частіше бувайте в музеях. Учіть вашу дитину бачити прекрасне у творах мистецтва. А на наступне заняття допоможіть їй скласти казку, оповідання чи вірш про те, що найбільше сподобалося, приємно вразило під час екскурсії.

ТЕМА: КРАСА НАВКОЛО МЕНЕ

Кількість занять за темою: 2

Мета: сприяти розумінню дітьми краси як складової культури, розвивати в учнів естетичні та почуття прекрасного.

ЗАНЯТТЯ 2

Завдання:

– сприяти розвитку естетичних смаків учнів через вміння бачити і розуміти твори мистецтва.

Ключові слова: мистецтво, краса, репродукція картин, естетичний смак.

Необхідне забезпечення: репродукція картини Катерини Білокур «Квіти», фонограма П.Чайковського «Вальс квітів», «Пори року» (педагог готує заздалегідь); папір, фарби, фломастери, маркери.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)
2. Бесіда «Як сприймати і розуміти красу» (10 хв.)
3. Обговорення (5 хв.)
4. Вправа «Створюємо красу» (20 хв.)
5. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступ (5 хв.)

Педагог нагадує дітям про минуле заняття в парку. Пропонує дітям сказати кілька слів про те, що вони бачили, зачитати казки, оповідання чи вірші створені дітьми; підводить до висновку, що природа – це є неповторне диво, справжня краса. Здається, що над кожною квіточкою, деревом попрацював справжній митець.

Бесіда (10 хв.)

Педагог пропонує розглянути репродукцію картини української художниці Катерини Білокур «Квіти», наголошуючи на тому, що це одна з найвідоміших художниць України, яка по-своєму бачила світ.

Запитання для обговорення:

- Що ви бачите на цій картині? Розкажіть.
- Що ще ви бачите на картині? Поясніть.
- Які настрої викликає у вас ця картина?
- Чи весела вона, чи сумна?
- Які кольори використала художниця?

До уваги педагога

Педагог узагальнює всі думки. Залежно від того, якими є відповіді учнів, педагог може також брати участь в обговоренні або на завершення подати своє бачення картини.

Педагог пропонує дітям послухати музику П. Чайковського «Вальс квітів»: заплющити очі та уявити собі, що квіти з картини танцюють вальс. Можна запропонувати дітям покружляти в танці.

Обговорення (5 хв.)

Педагог проводить обговорення, використовуючи запитання:

- Що ви відчували слухаючи музику?
- Якою є ця музика за характером: сумною чи веселою?
- Чи допомогла вам музика краще зрозуміти картину? Чому?
- Які настрої викликала у вас ця музика?
- Всі ми, певно, відчули справжню насолоду від споглядання картини та слухання чарівної музики. Як ви думаєте, чому?

Педагог підводить дітей до розуміння того, що сама природа, її майстерне зображення в музиці чи у творах образотворчого мистецтва – це справжня краса.

Краса в усі часи розумілася як гармонія об'єктів та явищ природи, мистецтва, людських вчинків, що викликають різні естетичні почуття (піднесення, захоплення, замилування).

Вправа «Створюємо красу» (20 хв.)

Педагог каже, що справжні митці здатні відтворити в фарбах, музиці, поезії те, що інші лише відчують. Він просить пригадати, яким красивим був парк, дерева, квіти, і пропонує відтворити те, що бачили та відчували, в фарбах. Малювати можна або самостійно, або вдвох з товаришем по парті.

Після закінчення роботи педагог разом з дітьми оформляє виставку. Важливо, щоб роботи дітей були оцінені позитивно.

До уваги педагога

Під час виконання робіт може звучати музика П. Чайковського «Вальс квітів» чи «Пори року».

Підведення підсумків (5 хв.)

Підводячи підсумок, педагог звертає увагу на те, що під час заняття діти спробували передати за допомогою фарб свої відчуття, емоції, настрої. Кожна робота є по-своєму красивою. Разом вони створили картинну галерею нашого класу.

Педагог пропонує дітям відвідати картинну галерею (там, де це можливо) і подивитися на картини художників та спробувати дати собі відповідь: про що ці картини? як автори передають свій настрій, емоційний стан, тощо?

Література

Енциклопедія искусств, М., 2000 г.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Думки мудрих.

Краса – це вічність, що триває лишень мить.

(А. Камю)

Краса – це закінчений вираз добра; добро – закінчений вираз краси.

(Р. Тагор)

Найвища влада – це влада краси, увінчана природою.

(З. Фаткудінов)

Краса – це безкінечність, що виражається в закінченій формі.

(Ф. Шелінг)

Ніщо не прокладає собі шлях до душі більш безпосередньо, ніж краса, яка зразу ж наповнює уяву таємним задоволенням і надає закінченості всьому величному і незвичному.

(Д. Аддісон)

ТЕМА: ЯК РОЗУМІТИ І ЦІНУВАТИ МИСТЕЦТВО

Кількість занять за темою: 2

Мета: дати уявлення про мистецтво як складову частину загальнолюдської культури, його важливість для гармонійного розвитку особистості.

ЗАНЯТТЯ 1

Завдання:

- розширити знання дітей про мистецтво та його види;
- формувати пізнавальний інтерес до творів мистецтва.

Ключові слова: мистецтво, живопис, скульптура, музика, архітектура, театр, мистецтво танцю.

Необхідне забезпечення: діафільм, репродукції творів мистецтва.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (5 хв.)
2. Бесіда «Про мистецтво» (15 хв.)
3. Вправа (20 хв.)
4. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог запитує в дітей, як вони розуміють термін «мистецтво».

Мистецтво – творча художня діяльність; досконале оволодіння якою-небудь справою; майстерність.

Бесіда «Про мистецтво» (15 хв.)

Педагог розповідає або зачитує легенду про сім муз мистецтв (див. «Легенди Стародавньої Греції»). Далі йде показ слайдів (діафільм, фільм), бесіда про види мистецтв: живопис, скульптура, музика, архітектура, танець, література, театр, кіно, прикладне мистецтво.

Потім педагог проводить обговорення, використовуючи наступні запитання:

- Які види мистецтв ви знаєте?
- Які види мистецтв вам подобаються? Чим?
- В яких музеях ви були, що бачили? Що вам найбільше запам'яталось?

Вправа (20 хв.)

Педагог об'єднує дітей у 9 підгруп (по 3–5 осіб) і роздає картки з назвами основних видів мистецтва. Кожна група має за 3 хвилини підготувати і показати без слів даний вид мистецтва, всі інші вгадують. Після кожного виступу аплодують.

Підведення підсумків (5 хв.)

Педагог разом із дітьми підводить підсумок заняття і пропонує кожній дитині на наступне заняття принести репродукції творів мистецтва.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

Людину робить людиною вміння любити і відчувати прекрасне. Та людина не народжується з цим відчуттям, вона набуває його протягом життя, спостерігаючи прекрасне навколо себе, творячи його своїми руками, цінуючи та насолоджуючись витворами мистецтва.

Дитина буде доброю, розумною, творчою, якщо навчиться цінувати прекрасне навколо себе. Сьогодні ми говорили про мистецтво, про його види. Допоможіть дитині підібрати репродукції різних видів мистецтв.

ТЕМА: ТРАДИЦІЇ ТА РЕЛІКВІЇ МОЄЇ СІМ'Ї

Кількість занять за темою: 2

Мета: допомогти дітям усвідомити важливість і цінність традицій, реліквій сім'ї як складової культури особистості.

ЗАНЯТТЯ 1

Завдання:

– вчити дітей розрізняти поняття «сім'я» і «родина».

Ключові слова: сім'я, родина, велика і мала сім'я, реліквія, традиція.

Необхідне забезпечення: аркуші паперу формату А-1, кольорові олівці, фломастери, робочі зошити.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вступне слово педагога (15 хв.)
2. Гра «Моя сім'я» (5 хв.)
3. Розповіді дітей (10 хв.)
4. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступне слово педагога (15 хв.)

Педагог розповідає, що таке сім'я.

Сім'я – це батьки і діти, це дуже близькі між собою люди, які живуть разом, люблять одне одного, піклуються одне про одного. Сім'ї бувають різні великі і маленькі.

Родина – група людей, що складається з батьків, дітей, внуків і близьких родичів.

У кожній сім'ї є свої традиції, свої свята і свої реліквії. *Реліквія* – це цінність, яка зберігається членами сім'ї та передається нащадкам.

Педагог пропонує дітям розповісти про сімейні свята їхніх родин, про сімейні традиції, а потім діти прикріплюють на великий плакат, який виготовлено у вигляді поїзда з різнокольоровими вагонами, принесені з дому сімейні фотографії та малюнки. Малюнки і фотографії варто розмістити таким чином, щоб кожна опинилася у своєму вагоні.

Коли всі малюнки будуть прикріплені, можна запропонувати дітям гру, в якій вони зможуть прокоментувати свої сімейні фотографії та ознайомити однокласників з особливостями своїх сімей.

Гра «Моя сім'я» (5 хв.)

Діти за командою педагога виконують певні рухи, відповідаючи на запитання:

- Хто з вас єдина дитина в сім'ї? – підніміться, будь ласка.
- З ким разом живуть бабуся чи дідусь? – підійміть ліву руку.
- У кого є брати і сестри? – покажіть на пальцях, скільки їх у вас.
- У кого є старший брат? – тупніть лівою ногою.
- У кого є менша сестра? – покрутіть головою.
- У кого були такі випадки, коли ви всією сім'єю сміялися над чимось? – постукайте легенько долонями по поверхні парти.
- Хто разом з усією сім'єю займається тим, що вам дуже подобається? – підніміться і розкажіть, що це за заняття.
- Хто з вас щаслива дитина в сім'ї? – поплескайте в долоні.

Розповіді дітей (10 хв.)

Педагог пропонує дітям, за бажанням, підійти до плаката з фотографіями і розповісти про їхні сім'ї, можливо, про щось цікаве щодо когось із членів сім'ї або про самого себе як члена сім'ї.

До уваги педагога

Допоможіть дітям розповідати про їхню сім'ю, ставлячи додаткові запитання:

- Чому для тебе так важлива твоя сім'я?
- Де б ти жив, якби в тебе не було сім'ї?
- Чи сумуєш ти коли-небудь за своєю сім'єю? Коли?
- Чи хочеш ти, щоб братиків і сестричок у тебе було більше?
- Чим ти пишаєшся у своїй сім'ї?
- Що є особливого у твоїй сім'ї?
- Що і коли ви робите разом?
- За що ти найбільше вдячний своїм батькам?
- Що ви самі можете робити, щоб члени вашої сім'ї були щасливими?

Підведення підсумків (5 хв.)

Діти пишуть невелике оповідання «Як я дбаю про щастя моєї сім'ї?» Бажаючі зачитують свої твори.

Педагог просить дітей принести на наступне заняття таку річ, яка зберігається в їхній сім'ї та є реліквією чи оберегом. Це може бути фотографія дідуся або бабусі, яка передається із покоління в покоління, старовинний документ або нагорода тощо.

ТЕМА: ЯК РОЗУМІТИ І ЦІНУВАТИ МИСТЕЦТВО

Кількість занять за темою: 2

Мета: дати уявлення про мистецтво як складову частину загальнолюдської культури, його важливість для гармонійного розвитку особистості.

ЗАНЯТТЯ 2

Завдання:

– вчити дітей цінувати та розуміти прекрасне.

Ключові слова: репродукція, декоративна прикраса, естетичний вигляд

Необхідне забезпечення: репродукції творів мистецтва (приготувати заздалегідь і використати ті репродукції, які принесли діти – див. *Заняття 1*).

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

5. Вступне слово педагога (5 хв.)
6. Обговорення (10 хв.)
7. Гра на активізацію уваги (5 хв.)
8. Самостійна робота (20 хв.)
9. Підведення підсумків (5 хв.)

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог разом із дітьми пригадує, про що йшла мова на попередньому занятті. На дошці та столі всі разом створюють виставку репродукцій і виробів мистецтва, які діти принесли, виконуючи домашнє завдання.

Обговорення (10 хв.)

Педагог проводить обговорення, під час якого діти представляють принесені ними матеріали і дають відповідь на запитання:

– Що дає мистецтво людям? *(можливість насолоджуватись прекрасним, приємно проводити час на виставках, концертах, у театрах тощо).*

Гра на активізацію «Найкраще я вмію...» (5 хв.)

педагог пояснює правила: діти будуть перекидати м'ячик один одному. Той, хто триматиме в руках м'ячик, повинен розказати про те, що він найкраще вміє робити. А всі інші мають це запам'ятати. Кожен має починати з фрази «Найкраще я вмію...» *(розв'язувати приклади з математики, співати, танцювати, прибирати в кімнаті, вчити вірші, малювати, грати у футбол тощо)*, а закінчувати свою фразу словами «... Ось, який я молодець». Педагог починає гру з себе.

Самостійна робота (20 хв.)

Педагог зазначає, що мистецтво творять люди, ми теж можемо творити, створювати власні твори мистецтва, і пропонує подумати, який витвір мистецтва, і пропонує подумати, який витвір мистецтва можна створити сьогодні (*декоративна прикраса, акварельна, пастельна, графічна картинка, вишивка, аплікація, глиняна, пластилінова скульптурка чи композиція, створення букета тощо*).

До уваги педагога

Необхідно підготувати велику кількість різного матеріалу, який би сприяв виникненню в дитини бажання творити, створив простір для фантазій.

Підведення підсумків (5 хв.)

Педагог пропонує закінчити завдання вдома, при потребі звернутися до батьків для остаточного оформлення своєї роботи.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ**Шановні батьки!**

Ваше помешкання є неповторним. Що робить його затишним і комфортним, що його прикрашає? Подумайте разом з дитиною, як ви разом можете прикрасити вашу домівку, кімнати, робоче місце тощо.

Додаток Е

Таблиця

**Аналіз динаміки рівнів сформованості культури побуту
молодших школярів**

Рівні	КОНТРОЛЬНА ГРУПА				ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ГРУПА			
	На початку експерименту		По завершенню експерименту		На початку експерименту		По завершенню експерименту	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Високий	9	5,9	13	8,6	8	13,8	14	24,1
Достатній	92	60,5	100	65,7	31	53,4	38	65,5
Низький	51	33,6	39	25,7	19	32,8	6	10,4
Усього	152	100	152	100	58	100	58	100